

АЛФА БК УНИВЕРЗИТЕТ
ФАКУЛТЕТ ЗА МЕНАџМЕНТ У СПОРТУ

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА СПОРТСКОГ
ТУРИЗМА У ЦРНОЈ ГОРИ

Докторска дисертација

Кандидат

МА Веселин Дрљевић

Ментор

проф. др Виолета Шиљак

Београд, 2017.

АЛФА БК УНИВЕРЗИТЕТ

ФАКУЛТЕТ ЗА МЕНАџМЕНТ У СПОРТУ

Комисија за оцену и јавну одбрану докторске дисертације

1. доц. др Ивана Парчина, председник комисије
2. ред.проф. др Виолета Шиљак, ментор - члан комисије
3. ван. проф. др Весна Хабић, члан комисије
4. ред. проф. др Слађана Мијатовић, члан комисије

Датум

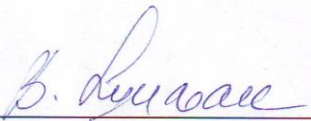

Алфа БК Универзитет
Факултет за менаџмент у спорту

**ИЗЈАВА МЕНТОРА О САГЛАСНОСТИ ЗА ПРЕДАЈУ
УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Овим изјављујем да сам након прегледаног рукописа докторске дисертације сагласна да кандидат *МА Веселин Дрљевић* може да преда Служби за последипломске студије Универзитета урађену докторску дисертацију под називом „*Перспективе развоја спортског туризма у Црној гори*“, ради организације њене одбране и оцене.

Београд, 30.09.2017. године

проф. др Виолета Шиљак

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ.....	IV
РЕЗИМЕ.....	VI
SUMMARY	VII
УВОД.....	1
1. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА	3
2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	6
2.1. ДЕФИНИСАЊЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА.....	6
2.2. ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА.....	9
3. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА	11
4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА.....	12
5. ТУРИЗАМ	13
5.1. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА	19
5.1.1. Туризам у старом веку.....	19
5.1.2. Туризам у средњем веку	20
5.1.3. Почеци организованих туристичких путовања	21
5.1.4. XX век – век масовног туризма	24
5.2. ОБЛИЦИ ТУРИЗМА	26
5.3. СПОРТСКИ ТУРИЗАМ	29
5.4. РАЗВОЈ СПОРТСКОГ ТУРИЗМА У СВЕТУ- ТИПОВИ И КАТЕГОРИЈЕ СПОРТСКОГ ТУРИЗМА	36
5.5. СПОРТСКИ ТРЕНИНГ, ЛУКСУЗНИ СПОРТСКИ ТУРИЗАМ И СПОРТСКИ ДОГАЂАЈИ 38	
6. СПОРТСКИ ТУРИЗАМ ЦРНЕ ГОРЕ	45
6.1. ПРИРОДНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ ЗА РАЗВОЈ СПОРТСКОГ ТУРИЗМА У ЦРНОЈ ГОРИ..	45
6.2. СПОРТСКИ ОБЈЕКТИ И СПОРТСКИ САДРЖАЈИ У ЦРНОЈ ГОРИ.....	56
6.2.1. Спортски објекти и спортски садржаји у Приморској регији.....	56
6.2.2. Спортски објекти и спортски садржаји у Средњој регији	66
6.2.3. Спортски објекти и спортски садржаји Северне регије	73
6.3. ЉУДСКИ РЕСУРСИ У СПОРТСКОМ ТУРИЗМУ	81
6.3.1. Утицај туризма на БДП.....	81
6.3.2. Туризам и запошљавање радне снаге.....	82
6.3.3. Средње стручне школе.....	83
6.3.4. Високо образовање	89

6.3.5.	<i>Категоризација угоститељског објекта</i>	92
6.4.	СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ТУРИЗМА У ЦРНОЈ ГОРИ	93
6.4.1.	<i>Оперативни циљеви и мере за њихову реализацију</i>	94
6.5.	ИНСТИТУЦИЈАЛНИ ОКВИР РАЗВОЈА ТУРИЗМА ЦРНЕ ГОРЕ	139
6.5.1.	<i>Туристички промет и капацитети за смештај Црне Горе у 2014. год.</i>	142
7.	МЕНАџМЕНТ У СПОРТСКОМ ТУРИЗМУ	145
7.1.	ФАКТОРИ КОЈИ УТИЧУ НА РАЗВОЈ СПОРТСКОГ ТУРИЗМА У ЦРНОЈ ГОРИ	145
7.2.	ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ РАЗВОЈА СПОРТСКОГ ТУРИЗМА У ЦРНОЈ ГОРИ	150
8.	РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ	159
8.1.	СПОРТСКИ ТУРИЗАМ У ПРИМОРСКОЈ РЕГИЈИ – ХЕРЦЕГ НОВИ	159
8.1.1.	<i>Природне карактеристике Херцег Новог</i>	159
8.1.2.	<i>Почеци туризма и постојећа спортска инфраструктура у Херцег Новом</i>	162
8.1.3.	<i>Општинска издвајања за спорт у Херцег Новом</i>	166
8.1.4.	<i>Спортски туризам у Херцег Новом</i>	172
8.1.5.	<i>Мogućности развоја спортског туризма у ХН</i>	177
8.2.	СПОРТСКИ ТУРИЗАМ У СРЕДИШЊОЈ РЕГИЈИ – ЛОВЋЕН	191
8.2.1.	<i>Природне карактеристике Ловћена</i>	191
8.2.1.	<i>Почеци туризма на Цетињу</i>	195
8.2.2.	<i>Постојећа спортска инфраструктура на Ловћену</i>	212
8.2.3.	<i>Спортски туризам на Ловћену</i>	213
8.2.4.	<i>Мogućности развоја спортског туризма на Ловћену</i>	213
8.3.	СПОРТСКИ ТУРИЗАМ У СЕВЕРНОЈ РЕГИЈИ – ЖАБЉАК	219
8.3.1.	<i>Природне карактеристике Жабљака</i>	219
8.3.2.	<i>Постојећа спортска инфраструктура на Жабљаку</i>	227
8.3.3.	<i>Спортски туризам на Жабљаку</i>	230
8.3.4.	<i>Мogućности развоја спортског туризма на Жабљаку</i>	232
9.	ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	246
10.	ЗНАЧАЈ И АКТУЕЛНОСТ ИСТРАЖИВАЊА	254
	ЛИТЕРАТУРА	255
	БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА	267

РЕЗИМЕ

Овим научним истраживањем утврђене су перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори. У савременом друштву је неопходно посматрати спорт и туризам са научне стране, због валидног разумевања проблема спортског туризма у Црној Гори. На основу теоријске поставке проблема истраживања дефинисан је предмет овог проучавања који се односио на перспективу развоја спортског туризма у Црној Гори. Циљ истраживања је представљао теоријски и практични допринос утврђивању будућих праваца/перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори. Током истраживања примењен је одговарајући теоријско – методолошки оквир који је омогућио да се овим истраживањем постигну релевантни и исправни резултати и закључци. Истраживање „Перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори“ засновано је на примени фундаменталних научних метода - метода анализе, експликације каузално-дескриптивни, компаративни и статистички метод. Посебан значај у току овог истраживања имали су примарни извори. Резултати истраживања су потврдили и доказали постављене претпоставке: да Министарство одрживог развоја и туризма, као и локалне туристичке организације финансијски недовољно потпомажу спортско-туристичке манифестације, као и изградњу и одржавање спортских објеката; да спортски садржаји нису на адекватан начин промовисани у склопу свеукупне туристичке понуде Црне Горе; да богатство природних ресурса треба искористити као основу у развоју спортско - туристичких садржаја Црне Горе; да постојећа спортска инфраструктура недовољна је за бржи развој спортског туризма и да спортско – туристички садржаји повећавају приходе дестинацији, чине је атрактивнијом и занимљивијом за посетиоце. Потврђена је и генерална хипотеза да Менаџмент Министарства одрживог развоја и туризма није разрадио стратегију маркетиншког наступа Црне Горе у промоцији развоја спортског туризма. Значај овог истраживања се огледа у могућем доприносу будућем развоју спортског туризма у Црној Гори.

SUMMARY

This scientific research determines the development perspectives of sport tourism in Montenegro. It is necessary that sport and tourism are viewed from a scientific perspective in modern society for a valid understanding of sport tourism in Montenegro. On the basis of theoretical research postulation, the subject of this scientific research is defined and is related to perspectives of development of sport tourism in Montenegro. The research aim represents a theoretical and practical contribution to determining future directions/perspectives of development of sport tourism in Montenegro. Theoretical/methodological framework was applied during research work which allowed this research to achieve relevant and correct results and conclusions. Research “Development of sport tourism perspectives in Montenegro“ is based on application of fundamental scientific methods – analysis methods, explication of a causal-descriptive, comparative and statistical methods. Primary sources had a special importance in this research. Research results confirmed and proved underlined assumptions: Ministry of Sustainable Development and Tourism, as well as local tourist organisations are not providing sufficient financial support for sport-touristic events, as well as not investing in development and maintenance of sport facilities; that sport offerings are not adequately promoted in the content of overall touristic offer in Montenegro; that the richness of natural resources need to be utilized as a basis in the development of sport–touristic content of Montenegro; that existing sport infrastructure is inadequate for faster development of sport tourism and that sport-touristic content contributes to increases of revenues of destinations, they make it more attractive and interesting for visitors. There is confirmation of general hypothesis that management of Ministry of Sustainable Development and Tourism management did not develop a strategy of marketing approach of Montenegro in promotion of sport tourism development. The significance of this research is viewed in its potential future contribution to development of sport tourism in Montenegro.

УВОД

Црна Гора је веома привлачна туристичка дестинација. Изузетан спој природних лепота на тако малом простору јединствен је у свету, што је довело до развоја масовног туризма. Међутим, скученост простора и потреба да се природни потенцијали искористе на адекватан начин терају Црну Гору да уместо масовног туризма, акценат стави на елитније и економски исплативије туристичке гране. Спортски туризам је надолazeћа економско-туристичка грана и будућност Црне Горе којој се она мора посветити веома озбиљно. Природни потенцијали земље дали су могућност Црној Гори да развија спортски туризам на било којем делу њене територије.

Како је спортски туризам лако уочива и веома исплатива економска делатност а чињеница да у Црној Гори није развијен, није тешко поставити претпоставке и установити методе овог истраживања. Туризам није само одмор. Туризам је наука. Спорт није само игра за коначан резултат, већ је спорт забава, али и веома уносна економска дисциплина, можда и једна од најуноснијих у савременом свету. Спорт и туризам су међусобно најуже повезани и једни без других незамисливи. Спортски туризам у Црној Гори је на веома ниском степену развоја иако држава има изванредне природне потенцијале за његов развој. Природни потенцијали су само претпоставка спортског туризма, али са квалитетним спортским и туристичким објектима, као и људским ресурсима чине темеље на којима треба градити стратегију развоја спортског туризма Црне Горе.

Менаџмент спортског туризма једнако је важан колико природни и грађевински и људски ресурси, а брижљиво припремљена и благовремена маркентишка промоција је недвојив, односно, веома битан сегмент у развоју спортског туризма. За успешну

анализу фактора који утичу на развој спортског туризма неопходна је темељна анализа постојећег стања спортских објеката, саобраћајне инфраструктуре, туристичких капацитета и људских ресурса у Црној Гори. Истраживање је базирано и спроведено на примерима три општине (Херцег Нови, Цетиње, Жабљак) у све три регије Црне Горе (Приморје, Средња и Северна Црна Гора).

1. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Спортски туризам је све популарнији у свету, позитивно утиче на људе, околину и економски раст. Развој спортског туризма заснива се на природним и друштвеним сегментима, са којима Црна Гора располаже, или треба да их изгради, као и на људским ресурсима. Спортски туризам је млада економска грана која у савременом свету има све већи број присталица и има сјајну будућност.

Значајну област привредног и друштвеног живота, која је добрим делом постала индикатор укупне развијености друштва представљају како спорт, тако и туризам. Спорт је одавно светски феномен који се не може посматрати само у контексту игре, разоноде и забаве, већ због интензитета и ширине утицаја, као део феномена масовне културе нашег времена. На међународном плану велика пажња се поклања развоју спортског туризма, са тенденцијом све већег интересовања спортиста за припреме. Република Црна Гора има одређене компаративне предности у туризму, али и у спорту, посматрајући земље у окружењу, што индиректно показују туристички резултати, спортски објекти и спортски резултати у малој држави на Балкану. Стратегија развоја спорта у Републици Црној Гори представља један од начина да спортски успеси престану да буду производ ентузијазма појединаца и постану резултат дуготрајног и систематског рада целе државе. Један део планиране стратегије односи се на развој спортског туризма и њихову промоцију.

Разнолика клима и велики број различитих географских и геоморфолошких потенцијала, рељефна разноликост, богаство водним ресурсима, планинским венцима и падинама идеални су предуслови за развој спортског туризма. Црна Гора

спортски туризам треба да базира на своје тржиште као и велике туроператоре јер у оправданост улагања у спортске и туристичке објекте не треба сумњати.

Окосница будуће стратегије развоја спортског туризма односи се на то да туризам и спорт, подразумевају да спортске активности у туристичким дестинацијама треба да обезбеђују физичку, менталну и социјалну добробит спортиста, како у време такмичарске сезоне, тако и у припремном периоду. Црна Гора јесте земља са развијеним спортом, инфраструктуром, у којој је спорт доступан свакоме, у којој се негују спортски таленти и остварују спортска достигнућа, а спортски туризам би требао бити генератор, како туристичког тако и привредног развоја у целости. Општи приступ утврђивању опредељујућих контура развоја целе области обухватио је и важну студију случаја. Организациона мрежа спортских терена и туристичких објеката, као и неискоришћених туристичких капацитета која се заснива на територијалном принципу и хијерархијској уређености чинили су **основна полазишта овог истраживања**.

На основу теоријске поставке проблема истраживања дефинисан је **предмет** овог истраживања који се односио на перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори.

Проблематика перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори до сада није била предмет истраживања у региону. Највећи број доступних истраживања се бавио или облашћу спорта у Црној Гори, или облашћу туризма у Црној Гори, где није истраживана њихова релација и перспектива. У истраживању су коришћени научни и стручни радови еминентних стручњака у области спорта и туризма, као и независни извори стручњака из различитих научних области који су у својим радовима делимично обухватили овај проблем.

У складу са утврђеним полазиштима и предметом истраживања дефинисан је **циљ** докторске дисертације који представља теоријски и практични допринос утврђивању

будућих праваца/перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори.

На основу предмета и циља истраживања постављени су следећи **задачи**:

- Утврдити досадашњи развојни пут спортског туризма у Црној Гори
- Утврдити да ли у Стратешким документима Министарства одрживог развоја и туризма Црне Горе постоји сегмент спортски туризам у Црној Гори
- Утврдити кроз број остварених ноћења, коришћење спортскорекреативних објеката стварно стање учешћа спортског туризма у укупном туристичком потенцијалу Републике Црне горе
- Проверити стање постојећих спортских и туристичких објеката у Црној Гори и њихову улогу у спортском туризму
- Проверити едукованост туристичких и спортских менаџера у Црној Гори
- Анализирати природне карактеристике Црне Горе, са посебном пажњом на одређене спортове и у појединим регијама
- Дефинисати карактеристике подручја у Црној Гори интересантних за спортски туризам

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Спортски туризам је важан сегмент спорта. Сагледавајући значај универзитета уопште у једној средини, јасно је да спортски туризам превазилази оквире „зидина универзитета“ и да може значајно утицати на друштвене појаве. Спортски туризам превазилази домете самог спортског догађаја и самих универзитета, тако да има значај не само за локалну заједницу, већ се може рећи да има и знатно шири, односно међународни значај, што се најбоље илуструје примером Анталије и Белека у Турској, затим швајцарским, односно аустријским Алпима, Медулином и Макарском у Хрватској. Спортски туризам је важна карика у ланцу туризма, али и спорта, а и чињеница да су спорт и туризам, у многим земљама, нарочито оним у развоју важан темељ за будућност.

Кроз дефиниције из области спорта и туризма, као и кроз преглед досадашњих истраживања дат је теоријски прилог овом истраживању.

2.1. Дефинисање основних појмова

Туризам је скуп односа и појава који произилазе из путовања и боравка посетилаца неког места ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако са таквим боравком није повезана никаква њихова привредна делатност. Термин „туризам“ први пут је забележен у речнику француског филозофа, лекара, политичара и лексикографа Емила Литреа 1873. године (<http://www.turizamiputovanja.com/osnovni-rojmovi-u-turizmu/>).

Туриста је свако лице које путује на 24 часа или дуже у неку земљу или део своје земље, где нема своје пребивалиште, тј. стални боравак, а ради задовољења разноврсних туристичких потреба. Термин „туриста“ први је употребио 1838. године француски књижевник Анри Бел, познат под псеудонимом Стендал у путописном роману „Мемоари једног туристе“ (<http://www.turizamiputovanja.com/osnovni-pojmovi-u-turizmu/>).

Посетилац је свако лице које путује у неку страну земљу или део своје земље на краће од 24 часа, изузев лица која путују ради посла.

Туристичко путовање јесте унапред припремљена комбинација две или више туристичких услуга (превоз, смештај и друге туристичке услуге) у трајању дужем од 24 сата или у краћем трајању ако укључује једно ноћење, као и вишедневни боравак који укључује само услугу смештаја у одређеним терминима или временском трајању које туристичка агенција организатор путовања односно туристичка агенција посредник нуди на продају и продаје по јединственој цени.

Излет је унапред припремљена комбинација две или више туристичких услуга (превоз и друге туристичке услуге) у трајању краћем од 24 сата, која не укључује ноћење, а које организатор путовања или посредник нуди на продају и продаје по јединственој цени.

Туристичка регија је просторна целина у којој је туризам једна од доминантних или обједињујућих функција, док је физиономија простора у многоме последица те функције.

Хомогене туристичке регије су регије где је туризам главни извор прихода домицилног становништва.

Хетерогене туристичке регије су регије где је туризам основ стицања мањег или већег дохотка домицилног становништва, које се поред туризма бави и неким другим делатностима.

Туристички локалитет је основна просторна јединица туристичких регија која поседује одређену атрактивност мотива и просторно функционалну индивидуалност.

Туристички центар настаје у оквирима основних или примарних туристичких мотива и обухвата више туристичких локалитета.

Туристичке тачке су елементи простора и основни носиоци трансформационих процеса, ступају у међусобне интеракције, представљајући истовремено и исходишта и одредишта туристичких токова у регији/дестинацији.

Туристички чворови су чворишта ка којима конвергирају и на којима се укрштају путне везе, и представљају заједнички назив који обухвата градове, централна места, насеља, села, објекте итд.

Туристички пункт је најмања просторна јединица и под њим треба подразумевати простор одређеног објекта или грађевинског комплекса са пратећим објектима, видиковцима и сл.

Туристички објекти су за посету и прихватање туриста опремљени, оспособљени и уређени мотиви или поједини њихови делови.

Туристичко место је појам и тип просторног комплекса у коме се манифестује туризам, односно то су тако уређени и туристичким садржајима опремљени простори који омогућавају садржајан боравак туристима уз могућност упражњавања различитих активности везаних за основне туристичке ресурсе.

Туристички маркери су појединачне информације о било ком феномену који је потенцијални нуклеусни елеменат у туристичкој атракцији.

Нуклеус је централни елемент система туристичке атракције и то може бити било која особина или карактеристика места у којој туриста ужива током посете.

Туристичка атракција је емпиријски однос између туристе, маркера и нуклеуса.

2.2. Преглед досадашњих истраживања

Спортски туризам, сам по себи, нова је грана, односно област у туристичким кретањима, а самим тим и недовољно је познат у туристичким круговима, нарочито у Црној Гори. Иако је Црна Гора туристичка, али и спортска дестинација, степен истражености спортског туризма је веома мали. Мало је докумената који указују на присуство спортског туризма, такође мали је и број чланака и научних радова који се баве овом појавом у Црној Гори.

Што се званичних докумената тиче спортски туризам у Црној Гори се помиње у:

- Националном програму развоја спорта у Црној Гори (2008),
- Просторном плану Црне Горе до 2020. године (2008),
- Просторном плану подручја посебне намене за морско добро (2007),
- Програму развоја планинског туризма у Црној Гори (2005),
- Стратегији развоја туризма Црне Горе до 2020. године (2008).

Поред горе наведених докумената, спортски туризам у Црној Гори био је предмет разматрања и у неколико објављених научних радова, као и невелики број новинарских чланака, међутим, даље од тога се није одмакло. Спортски туризам појављује се кроз различите облике праксе у црногорском туризму, али и даље несистематски организовано, без адекватне контроле и јасно дефинисаних циљева у будућем развоју. Од стручне литературе, до сада није објављено ниједно издање које би се конкретно тицало спортско–туристичких садржаја и активности у туризму Црне Горе.

Из области спортског туризма у Црној Гори до сада је објављено једно издање књиге под насловом „Спортски туризам на црногорском приморју“. Књига је у основи текст доктората Драгана Кларића, који се односи на спортски туризам у Будви. Што се тиче досадашњих истраживања у вези са опште - теоријским схватањима спортског

туризма, најдаље су отишли Американци Џо Стандевен и Пол Де Кноп са својим делом, односно књигом „Спортски туризам“, док се на простору бивше Југославије темом спортски туризам највише бавио хрватски аутор Мато Бартолучи.

Поред Кларића, тему спортског туризма је обрађивао Рајак са сарадницима у истраживању „Просторни ресурси за развој спортско-рекреативног туризма у Црној Гори“, излаганом на 11. Међународној научној конференцији „Менаџмент, спорт, Олимпизам“. Аутори су истакли да Црна Гора поседује скроман грађевински фонд, који може послужити у сврхе спортско-рекреативног туризма, с тим да је у те ресурсе неопходно одређено улагање. Истичу да Црна Гора своје природне ресурсе може, и треба искористити у сврхе развоја спортско-рекреативног туризма. Природно окружење Црне Горе, представља привлачну, и једну од неоткривених дестинација за спортско-рекреативне туристе жељне активног одмора. Улагање у развој спортско-рекреативног туризма у природном окружењу (за разлику од антропогених) не захтева велика улагања, већ се састоји углавном од маркетиншке подршке. Национална туристичка организација Црне Горе, урадила је доста на пољу промовисања имиџа Црне Горе, који се заснива на разноликости њене природе и природним вредностима, тако да спортско-рекреативни туризам већ полако добија заслужено место. У овом раду приказали смо само неке од најпопуларнијих спортско-рекреативних активности, иако је списак дужи од наведених.

Из наведених презентираних досадашњих истраживања се може уочити да се мали број људи бавио проблематиком спортског туризма. Проблем су уочили појединци који су схватили значај повезивања спорта и туризма. Они су покушали кроз своје научне радове да изнесу у јавност и тиме скрену пажњу на значај повезивања ове две области у Црној Гори.

3. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

На основу предмета, полазишта и циљева и теоријско методолошких истраживања дефинисана је једна главна и пет помоћних хипотеза:

XГ – Менаџмент Министарства одрживог развоја и туризма није разрадио стратегију маркетиншког наступа Црне Горе у промоцији развоја спортског туризма.

Помоћне хипотезе:

X₁ – Министарство одрживог развоја и туризма, као и локалне туристичке организације финансијски недовољно потпомажу спортско-туристичке манифестације, као и изградњу и одржавање спортских објеката.

X₂ – Спортски садржаји нису на адекватан начин промовисани у склопу свеукупне туристичке понуде Црне Горе.

X₃ – Богатство природних ресурса треба искористити као основу у развоју спортско - туристичких садржаја Црне Горе

X₄ – Постојећа спортска инфраструктура недовољна је за бржи развој спортског туризма.

X₅ - Спортско – туристички садржаји повећавају приходе дестинацији, чине је атрактивнијом и занимљивијом за посетиоце.

4. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду дефинисани предмет и циљ рада, формулисан је одговарајући теоријско – методолошки оквир који је омогућио да се овим истраживањем постигну релевантни и исправни резултати и закључци.

Истраживање „Перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори“ засновано је на примени фундаменталних научних метода - метода анализе, експликације каузално-дескриптивни, компаративни и статистички метод .

У овом истраживању трансверзалног карактера, актуелно истраживање је реализовано уз допунску помоћ специјално формираног упитника који је служио да се на методичан начин прикупе сви подаци одговорних носилаца стратегије и политике спортског туризма. Користиле су се базе података Министарства туризма и одрживог развоја Црне Горе, Црногорске туристичке организације, Министарства спорта Црне Горе, као и спортских савеза и клубова Републике Црне Горе.

Посебан значај у току овог истраживања имали су примарни извори, а пре свега:

- Подаци, извештаји и грађа локалних туристичких и спортских организација
- Подаци Министарства одрживог развоја и туризма
- Попуњени анкетни листови
- Научни и стручни радови у вези са овом проблематиком,
- Стручни и научни радови, као и различите анализе и извештаји, који су доступни преко интернета, различитих аутора - специјалиста ове проблематике

5. ТУРИЗАМ

Када се говори о дефинисању појма „туризам“, важно је нагласити да нема његове јединствене, опште прихваћене дефиниције. Различити научни приступи овом појму довољан су аргумент за различите углове његовог посматрања, самим тим и дефинисања. Често се појмови „путовање“ и „туризам“ употребљавају као синоними, иако то нису. Не улазећи у дубљу анализу ових појмова, може се констатовати да је појам „путовање“ (промена места боравка), уствари, основа туризма, тј. туристичких кретања. Реч „туризам“ настала је од француске речи „тоур“ обилазак, путовање ради забаве, задовољства, разгледања занимљивих крајева, лечења“ (Вујаклија, 1980, 912). Често се каже "сваки туриста је путник", желећи нагласити да је промена места основа развоја туризма, као и да "сваки путник није туриста" (има и оних категорија путника чија путовања несу мотивисани разлозима одмора, забаве и рекреације). Карактеристична је дефиниција Немца Гликсмана који туризам дефинише као "савлађивање простора", дакле објашњавајући га као миграторну појаву насталу привременом променом места сталног боравка (Јовичић, 1976, 11).

Да би дефинисали појам "туризам", истичући његов доминантан садржај, аутори из ове области имају неколико различитих научних приступа:

- институционални приступ, који се доминантно бави улогом и значајем појединих институција, посредника и организација у туристичкој активности;
- производни, који фокусира истраживање на туристичку услугу, њену производњу, тржиште и потражњу;
- историјски, који прати историјске и развојне аспекте феномена "туризам";
- управљачки, који посебно детаљно дефинише планирање, организацију и контролу у туристичкој рекреацији;

- економски, који се базира на анализи понуде, потражње, утицаја туристичке потражње на националну економију,
- социолошки, који разматра питања везана за понашање људи (туриста) као индивидуе, или у групи, као и ширих утицаја туризма на друштво;
- географски, који у први план ставља питања локације природних, тј. географских елемената и
- интердисциплинарни приступ, који туризам проматра као феномен који има утицај на све елементе привредног и друштвеног живота.

Наведени научни приступи појму туризма, указују на четири групе дефиниција, како је то у својој књизи "Туризам и привредни развој Југославије", написао Цицварић: номиналистичке, привредне, статистичке и универзалне (1980).

У прву групу, номиналистичких дефиниција укључују се аутори који појам туризма изводе из самог имена делатности која је дефинисана (номен: tourism). Реч "турист" изведена је од француске и енглеске речи "tour", што значи кружно путовање, возња, излет. Без обзира на место и време настанка, она данас на свим језицима света значи исто - човека, туристу, субјекта сложене друштвено-економске појаве, настале његовим масовним кретањем, а најчешће је реч о немачкој и швајцарској литератури. Како ови аутори приступају дефинисању појма туризма, говоре следеће дефиниције:

"Туризам је појава када нека особа путује и борави изван места свог сталног боравка и тамо се користи туристичком радиношћу". – "Туризам је кретање у простору изван места сталног боравка у циљу упознавања нових ствари, људи и њиховог живота за време пролазног боравка у другом месту". - "Туризам значи путовање у сврху забаве, одмора, здравља, уживања у природи, из радозналости да се виде нови крајеви и људи, из спорта итд."

"Туризам је скуп односа и појава које произлазе из путовања и боравка посетитеља неког места, ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако с таквим боравком није повећана њихова привредна делатност (Вуконић, 1994, 14).

Све ове дефиниције још увек ништа не говоре о суштини појма туризма, па отуда између ових дефиниција и нема неких чврстих граница.

Друга група, привредних дефиниција, продире у суштину објашњења туризма, када се он посматра као привредна делатност. Ова дефиниција је доста присутна у англосаксонској литератури (Велика Британија, САД).- "Туризам је део националне економије који снабдева туристе који посјећују локалитете изван свог сталног места боравка где живе и раде".

- Туриста (па зато узрокован и туризам) је човек који одлази у страну земљу због било које намере осим зараде и сталног боравка, те који тамо троши новац што га је на другом месту зарадио.
- Туризам је нова потреба људи која је проузрокована и омогућена општим порастом животног стандарда.

"Туризам је највећа миграциона појава, не само данашњице него и уопште у историји човечанства. Из такве све чешће помињане тврдње не стоји само пуко физичко кретање, како би то на први поглед изгледало према подацима уобичајеним у официјалним статистикама већине земаља у свету, него је то "премештај" у простору садржајно и "премештање" културе, навика, идеологије, религија" (Вуконић и Кеча, 2001, 16).

У трећу групу, статистичких дефиниција, треба уврстити све оне дугогодишње напоре да се дође до дефинисања појма туристе, како би се омогућио статистички обухват туристичког промета (тј. броја туриста и броја њихових ноћења) и њихове потрошње. Комитет за статистику Лиге народа, на свом заседању 22. јануара 1937. године усвојио је следећу дефиницију: "Израз туриста треба, у принципу, примењивати као ознаку за сваку особу која путује на 24 часа или више у неку земљу

у којој нема пребивалиште (стални боравак)". Ову дефиницију је усвојила и Међународна унија званичних туристичких организација (ИОТО), на свом Конгресу 1950. године.

На конференцији Уједињених нација у Риму 1963. године ова дефиниција је допуњена појмом "посетилац", чиме је уведен нов термин за особе које учествују у туристичким путовањима. Појам "посетилац" подразумева сваку особу која посећује неко место изван свог сталног боравка, из било којег разлога изузев сталног или повременог запослења. Појам "посетилац" обухвата туристу као привременог посетиоца, који у месту које посећује борави дуже од 24 часа са мотивом рекреације (разнода, спорт, забава) или пословних, породичних или пријатељских састанака и излетника као привременог посетиоца који у месту које посећује борави краће од 24 часа, укључујући и путнике на кружним путовањима.

Четврту групу, универзалних дефиниција, чине оне које, поред привредне, тј.економске, настоје обухватити и друге функције туризма - здравствену, културну, образовну, политичку и другу. У том смислу могла би се као, до сада најобухватнија и највише коришћена дефиниција, прихватити она коју су дала двојица швајцарских аутора – Валтер Хунцикер (Walter Hunziker) и Курт Крапф (Kurt Krapff), а која гласи: "Туризам је скуп односа и појава које произилазе из путовања и боравка посетилаца неког места, ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако тај боравак није у вези с обављањем привредне делатности." (Јовичић, 1976, 11). Дакле, туризам чине појаве и односи настали кретањем и боравком туриста. Овако схватање и дефинисање туризма прихватило и Међународно удружење туристичких експерата (АИЕСТ), као и најшира јавност која се интересује за овај феномен.

Истовремено, овакво његово дефинисање подразумева, и у себе укључује, и све специфичности туризма као привредне гране, омогућава да се овим питањима посвети посебна пажња и детаљније објасне специфичности ове привредне гране, као и поједине његове функције. У савременом туризму учествује велики број људи, а

ефекти и утицаји ових путовања се могу посматрати из разних углова привредног и друштвеног живота људи. Туристичка кретања имају значајне последице у економској, културној, здравственој, политичкој и другим сферама људског живота. Она имају изузетно значајну улогу у погледу развоја општег културног и образовног нивоа становништва. Туристи не само да упознају културно-историјско наслеђе појединих земаља, већ упознају и обичаје, навике, фолклор и живот других народа.

На овај начин се, у непосредном контакту, подиже културни и образовни ниво учесника туристичких путовања, спознајна сфера се проширује, долази до мешања појединих култура, комуникације и бољег разумевања међу људима. Туристи упознају и различите друштвено-економске и политичке системе појединих земаља, што, поред осталог, доприноси и разбијању разних предрасуда и предреврења о појединим земљама, насталих углавном под деловањем недобронамерне пропаганде и сл. Тај контакт није само на релацији туристи - домицилно (домаће) становништво земље, већ се ови односи успостављају и између самих туриста (из различитих земаља). Ради тога туризам постаје истински и значајан чинилац обезбеђења мира у свету и бољег разумевања меду људима, али и чинилац јачања политичког престижа одређене земље на међународном плану.

Туризам је постао симбол стремљења човечанства. Генерална скупштина Уједињених нација је 1967. годину прогласила за годину туризма, а туризам "пасошем мира". Има аутора који истичу значај туристичких кретања, у овом контексту, као чиниоца који је учинио много више за мир него све мировне и сличне конференције. Такође, туристичка кретања су мотивисана и жељом да се надокнади радом утрошена енергија. И данас се највећи део радничке класе у многим земљама света укључује у туристичка путовања, па је сасвим нормално да се одмор, рекреација и опоравак третирају и као изузетно значајни чиниоци производности и нормалног тока друштвене репродукције. Данас је веома значајна и здравствено-рекреативна активност у туристичким путовањима. Побољшање психофизичке

кондиције становништва кроз разне облике туристичких кретања, такође је значајно и са становишта одбране и јачања безбедности једне земље и сл. Не сме се занемарити ни негативна страна туристичких кретања, при чему се има у виду да туризам значи и присутност неких негативних појава (коцка, дрога и сл.). О томе се мора водити рачуна код предузимања мера у планском развоју туризма у појединим земљама или ужим подручјима. Туристичка путовања се могу реализовати на два начина:

- као организована путовања, и
- као индивидуална путовања.

Од средине 60-их година прошлог века, посебно од увођења авиона на млазни погон, као и 70-их година прошлог века, са увођењем широког трупа авиона, постају све популарнија тзв. организована путовања. Основни разлог популарности ових врста путовања, где се у пакету ("пакет-аранжман") добијају разноврсне услуге (смештај, исхрана, превоз, забава и сл.), се налази у релативно нижим ценама које за ове услуге нуди путничка агенција као посредник између туристичке потражње и туристичке понуде. Цена је много нижа него када би туристи сами, индивидуално, куповали сваку од тих услуга појединачно.

Оваква, организована путовања, (пакет-аранжмани) су изузетно много допринела омасовљењу туристичких путовања у међународном и домаћем туризму. Без обзира што данас доминирају индивидуална путовања, последњих деценија се запажа значајан раст организованих путовања. Организацију ових путовања реализују путничке (туристичке) агенције, које су уједно и типични представници туристичких предузећа, а "пакет-аранжман" је њихов властити производ. У оквиру ове две основне групе путовања временом су се уобличили и издвојили различити видови (облици) туризма, као што су: спортски, еколошки, конгресни, наутички, сеоски, здравствени, културни, зимски, верски, континентални, натуризам и други видови туризма.

5.1. Историјски развој туризма

Прва путовања условљавана су разноразним природним и објективним непогодностима (глад, ратови, природне непогоде), а да би их избегли појединци или читаве скупине људи су одлазили на пут, често и без повратка. С развојем робне размене јача повезаност међу заједницама, што доводи до веће покретљивости појединих група људи. Са почетком појаве новца односно принципа робноновчане размене у Вавилону као и проналаском точка у периоду од око 4000. године пре Христа, кренуло се са путовањима и ка удаљенијим дестинацијама.

При овоме посебно треба напоменути да је у старом веку простор Средоземља представљао средиште европске и светске цивилизације. На том подручју концентрисана је економска, политичка и културна снага екумене, а многа подручја Земље у том су периоду још увек била неоткривена.

5.1.1. Туризам у старом веку

Кроз читаво античко раздобље важну улогу имају копнени и поморски трговачки путеви којима се превози роба и међусобно повезују најудаљенији крајеви. Истакнути путници антике били су Феничани који су пловили и трговали уздуж целог Средоземља. У то време и у другим крајевима света, за Европљане још неоткривеним, као што су Кина, Индија и Океанија, трговина је била главни подстицај путовању. Већ тада бележе се и прва путовања с разлозима које данас сматрамо изразито туристичким. Према записима нађеним у Луксору, египатски фараон (жена), Хатшепсут путовала је у земљу Пунт (вероватно данашњу Сомалију), а на постољу једног споменика у Теби нађена су записана имена грчких туриста већ у 5. веку п.н.е.

У раном старом веку путовало се углавном на мање удаљености, а важан подстицај осим трговине била су спортска такмичења, мада се никако не смеју занемарити и религијски и здравствени разлози. Историја при томе бележи да је неколико места у старој Грчкој било масовније посећено од других: Делфи и Делос као религијска одредишта, Олимпија као религијско и спортско одредиште, те Еубеја и Епидаурус као места лековитих својстава. Један од најважнијих догађаја у старој Грчкој биле су Олимпијске игре. Најпознатије спортско такмичење у старој Грчкој су биле Олимпијске игре посвећене богу Зевсу, које су се одржавале сваке четврте године. Историја Олимпијских игара бележи да су за време одржавања Игара у хеленском свету била обустављена сва непријатељства те се Грчком могло несметано путовати. Управо се и због тих разлога највише путовало у време мира и процвата грчких градова, а касније и Римског Царства., тј. онда када су постојали стабилни политички и сигурносни услови.

У то је време и настао појам "светских чуда", која су кроз читаво античко раздобље светске историје била места чувена по својој јединствености и привлачности. Пропашћу Рима које се догодило у 4. и 5. веку н.е. те настајањем бројних малих државица, путовања постају опасна и замиру.

5.1.2. Туризам у средњем веку

Раздобље средњег века означава назадовање на многим подручјима политичког, друштвеног и културног живота у Европи, што се одразило и на смањење интензитета путовања, а посебно оних путовања због разоноде и забаве. Због опасности од разбојничких пљачки, путовања постају несигурна и на њих се креће само у оним околностима ако су неопходна, а разлози да се на њих неко одлучи углавном се сврставају у категорију пословних разлога. Поступним сређивањем

политичких прилика, јачањем средишњих власти те реконструкцијом римске путне мреже, путовања у Европи постају учесталија. У почетку су то били походи европских крсташких витезова у Палестину, а касније ходочашћа верника у многобројна светилишта. Најпосећенија места постају Рим и Палестина као средишта хришћана, Мека као средиште муслимана, те Ласа као будистички верски центар.

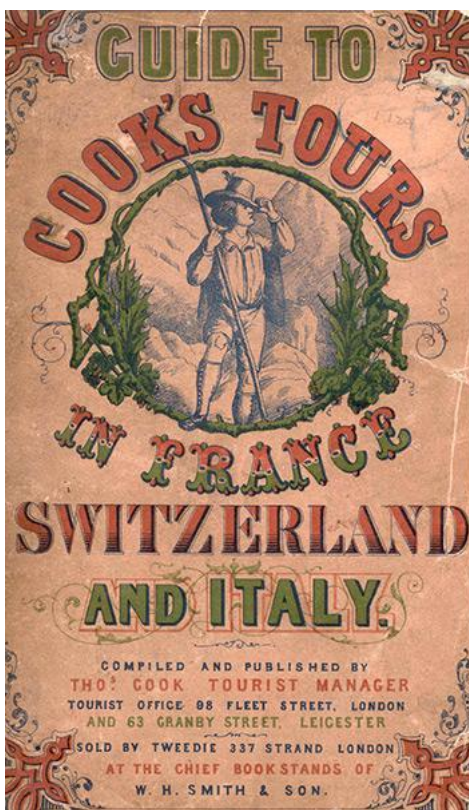
Крајем средњег века започиње раздобље великих светских географских открића током којег су освојени до тада непознати делови екумене, обе Америке (Кристофер Колумбо и Америго Веспучи), затим Аустралија и Океанија (Фернандо Магелан, Тасман). Великим открићима претходила су појединачна путовања истраживача, мисионара и трговаца посредовањем којих су успостављени први додири између Европе и Далеког истока. Међу првим путницима на Далеки исток најпознатије име је Марка Пола, према непоузданом предању и недовољно прихватљивим историјским чињеницама, Корчуланина који је пропутовао целу Азију и први описао далеке крајеве и њихова богатства. Бројна открића подстакла су у почетку путовања појединаца - помораца, истраживача, трговаца и авантуриста, а касније и великог броја насељеника, а данас пак многи туристи посећују и најудаљеније делове света због одмора, забаве и разоноде.

5.1.3. Почети организованих туристичких путовања

Нагли и помало неочекивани економски напредак у Европи, којем су темељ нова техничка достигнућа, посебно на подручју индустрије и промета, узроковало је и веће промене у организацији и самом спровођењу путовања те се од средине 19. века може говорити о почецима организованог туризма, односно о ономе периоду када се стварају технички и организацијски предуслови за масовнија путовања, а у француски језик улази у употребу реч туриста. Тај се назив, наравно у то време, употребљава за путнике који обилазе стране земље из радозналости и разоноде.

Премда се реч изворно односила на путовање у иностранство, с временом је добила шире значење и примењује се на све туристе без обзира да ли бораве у иностранству или посећују места у својој домовини, а касније је тај појам, због потребе статистичког бележења појаве, врло јасно дефинисан.

Прво организовано путовање везано је за име Томаса Кука (сл. 1). Он је организовао превоз 570 туриста, који су 1841. године требали да учествују на конгресу. Тада је први пут добијен попуст у цени групног путовања.

Слика 1. Реклама агенције Томаса Кука за пут по Европи
(<https://www.theguardian.com/business/gallery/2011/dec/15/thomas-cook-history-in-pictures>)

Кук је предложио железници своју услугу у организацији и бољој искоришћености овог превозног средства уз пружање повољне цене превоза. Тако је Кук изнајмио

целу композицију и организовао превоз путника. За учеснике је обезбедо чај и свечану музику, а цена овог аранжмана по особи је износила један шилинг. Постигавши за многе неочекивано добар пословни успех Кук је убрзо основао путничку агенцију која се, због раста интереса за оваквом врстом путовања, нагло развијала. Године 1851. организовао је посету светској изложби у Лондону, 1864. прво путовање из Енглеске у Швајцарску; 1869. следи прво путовање изван Европе, у Египат, а у 1871. години организовао је прво путовање око света.

У то време карактеристична је доминација железничког саобраћаја, односно железнице као превозног средства, која постаје и најважнији технички фактор при повећању броја туриста и предуслов њихове просторне експанзије. Постоје све важнији и бродски саобраћај и туристичка путовања прекоокеанског типа. Пионир трансатланских путовања је, уз Томаса Кука, који је први организовао путовање око света паробродом, Самуел Кунард који је средином 19. века први успоставио редовну путничку бродску линију између Европе и Америке.

Средином 19. века расте интерес за одмарањем у приморским местима која своју популарност заснивају на здравственим својствима морске воде. Међутим, повод за одлазак на море у то време није било купање у мору, већ купке морске воде које су се, хладне или топле, припремале у јавним купалиштима и хотелима.

На пример, Ница у Француској постала је туристичка дестинација позната по луксузним хотелима, раскошним вилама и широким булеварима међу којима је најпознатија Променаде дес Англаис који је добио име по Енглезима, као првим туристима у Ници. Туризам на тај начин постаје једним од главних извора прихода локалног становништва и даје подстицај за економски развој па се у туристичким местима утемељују различита друштва за уређење и пролепшавање места, за изградњу купалишта, за промет странаца и сл.

За овај период карактеристично је и да су се први пут у употреби нашли појмови турист и туризам. Они су званично коришћени 1937. године од стране Лиге народа. Наведене су четири групе особа, које се сматрају туристима:

- они који путују у сврху разоноде
- особе које иду на скупове у вези са мисијама било које врсте
- особе на пословним путовањима
- особе на морским крстарењима, макар њихов боравак био краћи од 24 часа.

Ову дефиницију је усвојила после рата и Међународна организација службених туристичких организација на састанцима у Даблину 1950. и Лондону 1957. године са једном допуном, да су студенти и омладина у пансионима и на школовању у иностранству укључени у туристе.

5.1.4. XX век – век масовног туризма

Најбржи раст туризма, међутим, наступа средином XX века, тј. тек након Другог светског рата, када су створени саобраћајни и сви други предуслови за његово просторно ширење. Прекретницу у развоју туризма донели су саобраћајни и организациони фактор – развој ваздухопловног саобраћаја, тј. употреба авиона већег капацитета који су европским земљама приближили медитеранске дестинације уз посредничку улогу туроператора који су нудећи пакет-путовања по повољним ценама, учинили доступним и многе удаљеније дестинације.

У већини индустријских земаља рад је сведен на седам сати дневно, радна седмица скраћена је на пет дана, а повећао се и број дана годишњег одмора те празничних дана, уз истовремено скраћивање животног радног века. Све то довело је и до повећања слободног времена, који се уз финансијски бољитак поставио као основ за развој туризма.

Појам масовног туризма уобичајно се веже за велик удео унапред испланираних и унифицираних пакет-путовања у организацији туристичке агенције. У Европи претежно путују становници њеног северног и западног дела у дестинације Средоземља које привлаче топлом климом, сунцем и морем, као основним атракцијама. Патује се на главни годишњи одмор и то лети, а с развојем алпских дестинација постаје све више популаран и скијашки одмор зими, као противтежа летњем одмору с купањем, сунчањем и разгледањем туристичког одређишта. За прихватање туриста граде се велики хотели или цела туристичка насеља (комбинација хотела, апартмана, кампова) којих је понуда у многим земљама прилично једнолична, па их називају и туристичким гетоима.

Масовни туризам подстакао је економски развој у многим развијеним срединама које осим природних лепота и нису имале других развојних могућности те је умногоме подигао стандард нудећи домицилном становништву који пут и једину могућност за запошљавање. Поред овога, масовни туризам узрокује осим повољних и неповољне учинке, који се препознају у нарушавању изворне лепоте некога места, загађивању околине због прекомерне изградње те многим другим понекада катастрофалним негативним учинцима.

Сходно оријентацији на масовни туризам, у структури туристичке понуде превлађују приватни смештај и кампови, затим хотели средње категорије и туристички апартмани (насеља). Како интензиван туристички развој није истовремено пратила и изградња посебне туристичке инфраструктуре (путеви, водовод, телефонска мрежа) и надградње (продавнице, спортски терени, музеји и сл.) многе дестинације у туристичкој сезони бивају преоптерећене, а то узрокује недовољно квалитетне туристичке услуге (Спалевић, 2014, 10).

5.2. Облици туризма

Туризам представља чин путовања у циљу рекреације, као и прибављање услуга ради остваривања тог циља. Сама реч "туризам" потиче од енглеске речи *tour*, што у преводу значи "задовољство од путовања са задржавањем у различитим местима" (Унковић, 1988, 15). Туриста је особа која путује најмање осамдесет километара од места сталног боравка, како је то дефинисала Светска туристичка организација (део Уједињених нација). Свеобухватнија дефиниција би била да је туризам услужна индустрија, која се састоји од већег броја опипљивих и неопипљивих елемената. У опипљиве елементе спадају транспортни системи - ваздушни, железнички, путни, водени и у новије време, космички; услуге угоститељства - смештај, храна и пиће, обиласци, сувенири; и сродни сервиси као на пример банкарство, осигурање као и безбедност и сигурност. Најчешће елементе чине: одмор и релаксација, култура, авантура, нова и другачија искуства.

Према трајању боравка туриста, туризам се дели на: боравишни, излетнички и викенд туризам. Боравишни туризам је онај у којем турист у смештајном објекту или дестинацији оствари најмање три узастопна ноћења, док је излетнички кретање посетилаца према атрактивном ресурсу (било из домицила или туристичке дестинације) чије задржавање није дуже од 24 сата. Раликујемо дневне и полудневне излете. Викенд туризам најчешће обухвата боравак у некој туристичкој дестинацији од петка поподне до недеље навече. Према степену мобилности учесника туризам се дели на: стационирани и мобилни. Стационирани подразумева реализацију целокупног годишњег одмора у једној туристичкој дестинацији (смештајном објекту). Мобилни туризам укључује непрекидно кретање туриста у простору (крстарење, туристичке туре...) и кратко задржавање на појединим атрактивним ресурсима ради ноћења, obroка, разгледања, забаве и др. Претпоставке овакве врсте туристичких кретања су развијена путна и приобална инфраструктура, као и

поседовање возила или пловила. Према националној припадности туризам делимо на: домаћи и инострани.

Домаћи туризам подразумева посете туриста неком ресурсу који се налази унутар граница земље домицила. Инострани (међународни) туризам означава одлазак изван граница земље домицила са сврхом посете неке туристичке дестинације. Може бити макрорегионални, континентални и интерконтинентални.

Према просторном обухвату туризам се може поделити на: локални, регионални, национални и међународни. Локални је кретање туриста на локалном нивоу. Најчешће излетнички. Регионални обухвата путовање туриста на просторе једне регије (нпр. скијање, купање, лов, спорт...). Најчешће је присутан излетнички или викенд туризам. Национални туризам представља кретање туриста који не захтева прелазак државних граница. Међународни туризам је кретање глобалних размера које укључује посету оним атрактивним ресурсима којих најчешће нема у земљи домицила. Код међународног туризма је најчешће присутан боравишни облик.

Према добној структури туриста туризам се дели на: дечији, омладински, породични и пензионерски. Дечији туризам је организована врста групних путовања за децу до 14. година. Претпоставке оваквој врсти путовања су квалитетан простор и образовано особље. Омладински туризам је организована врста групних путовања са широким избором спортских те спортско-забавних активности. Породични туризам укључује туристе између 18. и 60. година старости, скуп је и са највећим приходима и захтевима. Пензионерски туризам је најхомогенији сегмент туристичке тражње. Потрошачке могућности сегмената расту, као и његова величина услед смањења радног века и повећања животног века.

Према простору на којем се одвија туристичко путовање туризам се дели на: приморски, планински, термално-купалишни, језерски, сеоски (рурални) и градски

(урбани). Приморски туризам је најатрактивнији у летњем периоду и на обалама топлијих мора и океана. Планински туризам је врста која је атрактивна током целе године, посебно зими. Термално–купалишни туризам најчешће је излетнички, боравишни и здравствени. Језерски је најчешће излетнички или викенд туризам. Сеоски (рурални) туризам је настао на темељима очувања културно-историјског идентитета, обичаја и традиције. Градски (урбани) туризам укључује боравак у великим градским срединама специфичне архитектуре, амбијента, културно-историјских вредности, манифестација и др.

Према начину организације путовања туризам се дели на: индивидуални, организовани и мешовити. Индивидуално туристичко путовање подразумева путовање у властитом аранжману и према властитим спознањима. Организовани туризам је путовање организовано од стране туристичког посредника, а карактеришу га учесници сличних жеља и очекивања. Мешовити туризам представља комбинацију нпр. путовања у властитом аранжману и коришћење информација добијених од путничке агенције или чак коришћење појединих услуга од путничке агенције (нпр. куповина улазница за неку манифестацију, излет и сл.).

Према утицају на платни биланс земље, туризам се дели на: активни и пасивни. Активни туризам узрокује преливање средстава плаћања из туристички емитивних земаља (нпр. Србија) у туристички рецептивну земљу (Црна Гора) услед путовања и боравка страних држављана, чиме се остварују знатни девизни приходи. Пасивни туризам узрокује преливање средстава плаћања из туристички емитивне (Црна Гора) у туристички рецептивну земљу (Србија) услед путовања и боравка црногорских држављана, чиме се остварују одређени девизни расходи.

Специфични облици туризма су: здравствени, културни, ловни и риболовни, екотуризам, конгресни, верски, и манифестациони.

5.3. Спортски туризам

Делатност спортског туризма најчешће се посматра као појава новијег датума, знатно млађа од самог спорта и туризма. Отац модерног шведског спорта Виктор Балк још 1887. године је у својој књизи о разним спортским гранама једно поглавље посветио "туризму и спорту". Данас је више него икада до сада изражен нераскидиви однос и заједнички интерес између спорта и туризма као индустрије, услед чега је као последица настао спортски туризам. Овај вид туризма конципиран је разматрањем спорта као туристичке атракције, односно истицањем и дефинисањем квалитета спорта који уједињени представљају јединствен допринос туризму.

Спорт и туризам су блиско повезани у условима праксе. Туристи партиципирају у спортовима док су на путовању (одмору), а гледаоци (посматрачи) и спортисти путују у потрази за такмичењем или у потери за својом страшћу. Широко дефинисан, спортски туризам укључује путовања ван места становања како би се учествовало у рекреативном, такмичарском спорту, на рекреативном или елитном нивоу. Спортски туризам представља веома занимљиву и растућу област, која има јединствену способност да привуче велики број посетилаца, пружајући им спортски доживљај, да при том доживе спорт који по свом обиму, сложености и потенцијалу прети да израсте у потпуно нову индустријску област. Спортски туризам подразумева путовања за време одмора с циљем бављења спортом, путовање у дестинације како би се посматрао спортски догађај, те путовања са циљем посета спортских атракција.

Спорт као мотив за туристичка путовања, има вишеструку улогу. Прво, на путовања се упућују спортисти, судије, менаџери и публика ради учествовања или посматрања разних спортских догађаја. То су обично краћа путовања, са изузетком великих спортских приредби (Олимпијске игре, светска и европска такмичења и др.). У тим врстама путовања мотиви су јасно одређени и према њима препознајемо посебан облик туризма – спортски туризам. Туризам у којем је спорт главни мотив путовања

и боравка туриста у туристичком одредишту назива се спортски туризам. (Бартолучи и др., 2004, 21).

Савремени аутори спортски туризам најчешће деле у две категорије: путовања због учествовања у спорту, као и путовања како би се спорт посматрао далеко од места боравка. Гратон и Тејлор спортски туризам дефинишу као путовање из некомерцијалних разлога ради учествовања или посматрања спортских догађаја ван места становања (2000, 24). Сви облици активног и пасивног укључивања у спортску активност учествују на неформалан или организован начин из некомерцијалних или пословних/комерцијалних разлога, захтевајући неопходна путовања ван места боравка или пословне локације (Стандевен и Кноп, 1999, 12).

Широко дефинисано, спортски туризам обухвата путовања од једног примарног места боравка због учествовања у спортским активностима рекреативно или такмичарски, путовања ради посматрања спорта на локалном или елитном нивоу, као и путовања због посете спортских атракција, као што су музеји спорта или водени парк (Хадсом, 2003, 7). Под спортским туризмом подразумевамо појединца или групу људи, који самоиницијативно или организовано, из комерцијалних или некомерцијалних разлога, привремено путују ван места боравка руковођени спортским мотивима, било да учествују у физичким или такмичарским активностима, било да посматрају спортске догађаје или посећују спортске знаменитости или спортске атракције. (Кларић, 2012, 64).

Најшире схватање спортског туризма је да обухвата све врсте активног и пасивног учешћа у спортским активностима до којих долази повремено или редовно из некомерцијалних или пословно комерцијалних разлога, за које је неопходан одлазак из места сталног боравка или радне средине (Плавша и Пешта, 2006, 91).

Наведене дефиниције спортског туризма упућују нас да спортске туристе можемо посматрати као:

- 1) активне¹ спортске туристе (активно учествовање у спорту на туристичким дестинацијама);
- 2) пасивне² спортске туристе (посматрање спортских манифестација, или обилазак спортских музеја на туристичким дестинацијама).

Неки аутори указују да спорт чине следећи подсистеми:

- професионални спорт, који егзистира као основно занимање спортиста, у којем они на основу нивоа својих достигнућа могу остварити значајну и егзистенцијалну финансијску зараду,
- аматерски спорт, у којем спортисти претежно стичу друштвену афирмацију, остварујући само делимично допунску зараду и задовољавају само своје основне потребе, како би сачували и унапредили своје телесно и ментално здравље,
- школски спорт, се базира на добро разрађеној селекцији, процесу тренинга прилагођеним узрастним категоријама и систему такмичења, а сваком спортисти омогућује испољавање властитих генеричких потенцијала,
- универзитетски спорт, омогућује студентима континуирану тренажну и такмичарску активност у оквирима студентске популације,
- рекреативни спорт, у којем активни учесници рекреативног програма редовно вежбајући и такмичећи се брину о очувању свога здравља и одржавању оптималног нивоа својих функционалних и моторичких способности и

¹ Активан (лат. *activus*) делатан, радан, вредан, жив, окретан, прегалачки, усталачки; још у служби, у дејству; трг. онај чија су потраживања већа од дуговања (Вујаклија, 1980, 24).

² Пасиван (лат. *passivus*) који трпи, који само прима утиске а не одговара на њих, који само посматра а не учествује лично, који не ради, неделатан, недејствен; дужан; грам. трпни; пасиван дуг в. пасива; пасивна легитимација прав. оптужљивост; пасивна трговина она која ради подмиривања потреба једног народа мора да увози из иностранства; пасивна резистенција борба против надмоћног непријатеља без употребе силе и формалног кршења постојећих закона, која се обично спроводи систематским уздржавањем од сарадње у свим јавним пословима; пасивно бирачко право; право бити биран за народног посланика. (Вујаклија, 1980, 675).

- спорт инвалида који поред телесне и менталне рехабилитације инвалида различитих категорија омогућује и учешће на различитим нивоима специфичних спортских такмичења.

С обзиром да се тема рада тиче спортског туризма, за који претпостављамо да по својој структури припада активном спортском туризму, пасивни спортски туризам неће бити опширније анализиран у даљем разматрању.

Бартолучи и сар. сматрају да се спортски туризам може појављивати у различитим облицима, и то као:

- 1) такмичарски спортски туризам,
- 2) зимски спортско - рекреативни туризам и
- 3) летњи спортско - рекреативни туризам и сл (2004, 21).

Такмичарски спортски туризам обухвата сва путовања ради учествовања у одређеним спортским такмичењима, од домаћих до међународних. Без обзира на присуство медија њихове могућности да директно презентују популарне спортске догађаје широм света, ипак пуно људи путује да би присуствовало спортским догађајима који у посетиоцима изазивају посебан осећај "бити присутан". Наравно, такви се људи у одредишту свога путовања укључују у све видове туристичке потрошње, што их сврстава у туристе. Зимски спортски туризам одвија се пре свега у планинским, зимским центрима који пружају бројне могућности за спорт: скијање, нордијско трчање, клизање, спортске игре на снегу и леду и друго. Не треба посебно истицати да многе рецептивне туристичке земље, попут Аустрије и Швајцарске, велики део туристичког промета остварују управо од ове врсте туризма. Летњи спортски туризам има још ширу основу јер се одвија и на мору, и на планинама, и на рекама, језерима и у другим природним амбијентима. Обухвата разнолике спортске активности попут бициклизма, трчања, планинарења, спортова на води, спортских игара, голфа, тениса, јахања и сл.

Осим тих, постоје и друге селективне врсте и облици туризма који имају обележја спортског туризма, нпр. наутички туризам, ловни, риболовни, рекреативни те здравствено-превентивни туризам. Те врсте и облици туризма имају, осим спортских мотива, и друга обележја, па их је немогуће сврстати искључиво у подручје спортског туризма. Међутим, у конципирању њихове туристичке понуде, потребно је у обзир узети и одговарајуће спортско - рекреативне садржаје, нарочито у наутичком и здравствено-превентивном облику туризма.

Спортски туризам можемо поделити у две категорије: путовање због учествовања у спорту и путовање како би се спорт посматрао. Стога се спортски туризам може дефинисати као путовања некомерцијалног карактера како би се учествовало у спортским активностима или посматрале спортске манифестација далеко од места боравка. Спортски туризам обухвата све врсте активног и пасивног учешћа у спортским активностима до којих долази повремено или редовно из некомерцијалних или пословно комерцијалних разлога за које је неопходан одлазак из места сталног боравка или радне средине. За менаџере спортског туризма утицај и могућности нетакмичарског спорта препознати су годинама. Зато се спортски туризам сматра редизајнираним маркетиншким оружјем.

Због тога што не постоји само један поглед на спорт и туризам веома је тешко, па чак и готово немогуће, прецизно дефинисати ова два феномена модерног доба. Како данас, тако и хиљадама година раније, човеков дан се делио на радно време и на оно у коме се одмарао, играо и обнављао енергију за нови дан и нове радне обавезе. Посебно је нераскидив однос спорта и васпитања у европској историји. Још у Старој Грчкој придавао се велики значај улози спорта у одгајању. Међу многобројним заговорницима његове васпитне улоге најзначајнији су филозофи Сократ и Аристотел, сматрајући да је спорт важан за психофизички развој човека.

Постоји много дефиниција спорта. Многи под појмом спорта подразумевају обичну игру или пак такмичење. Најшире гледано, спорт је могуће дефинисати као слободну

људску активност усмерену на развој психофизичких способности, а Вујаклија у Лексикону страних речи и израза, пише "Спорт (лат. диспорtare, разносити, нлат. диспортус разношење, енгл. спорт) игра, шала, производња у слободној природи; нарочито: сва она телесна вјежбања за која су потребна снага, смелост, издржљивост, окретност и умешност (нпр. јахање, веслање, клизање, лов, трчање, лоптање, рвање, вежбање на нарочитим справама, итд.), (1980, 841).

Некада се ниво достигнутих способности исказује кроз такмичење са другима и настојање да се оствари максимални резултат, док се некада ради и о такмичењу са самим собом, пак, о физичкој активности усмереној на унапређењу здравља или на психичкој релаксацији. Различита су и схватања које активности спадају под појмом спорта, а неретко се праве и разлике између пасивног и активног учешћа у спорту. Европски одбор дефинисао је спорт као: све форме физичке активности које спорадично или организовано доприносе повећању физичке кондиције и менталног здравља, формирају социјалне везе или остварују резултате на такмичењима на разним нивоима.

Европске дефиниције спорта су умногоме слободније од северноамеричке која дефинише спорт као изазов који:

- изискује мноштво физичких вештина и крајњег физичког исцрпљивања;
- укључује макар неке такмичарске пропозиције и
- поседује организовану и структурирану форму, а опет одржава осећај слободе и спонтаности.

У Северној Америци спорт се у терминологији често уско повезује са конкурентном игром, укључујући појмове: време, простор и установљена правила.

Данас улога спорта у друштву постаје све израженија, а тиме и важнија. Спорт је средство социјалне интеграције, повезује људе различите доби, порекла. Присутно је и објашњење спортске рекреације: спонтана, редовна или планирана спортска активност ван професионалног рада коју појединац може самостално да бира и

усмерава по властитој жељи. У стручној (и научној) литератури у употреби је и термин: рекреативни спорт, а последњих година и спорт за све.

Међународни олимпијски комитет основао је радну групу ради дефинисања концепције покрета "Спорт за све", водећи се све присутнијим глобалним трендом бриге о здрављу. Концепт спорта за све истиче у први план да рекреативни спорт мора да карактерише редовни програм вежбања (али и повремених такмичења), у циљу очувања здравља и физичке спремности.

Међународна повеља о физичком васпитању и спорту, коју је УНЕСКО усвојио 1978. године, у првом члану наглашава да је бављење физичким васпитањем и спортом фундаментално људско право за све.

Брзином којом је туризам постао масовна појава само су се још више повећали проблеми дефинисања овог феномена. Ипак, још увек све дефиниције тумаче првенствено облике у којима се феномен манифестује, а заобилазе суштину настанка појаве туризма. Како туризам још увек убрајамо у релативно младе научне дисциплине, логично је очекивати да у теоријским проучавањим ове појаве увек има нејасноћа и недоречености, па и доста несугласица и неразумевања између туристичких стручњака. Туризам је највећа миграциона појава, не само данашњице него и уопште у историји човечанства. Иза такве све чешће помињане тврдње не стоји само пуко физичко кретање, како би то на први поглед изгледало према подацима уобичајеним у официјалним статистикама већине земаља у свету, него је у том "премештају" у простору садржано и "премештање" култура, навика, идеологија, религија.

Тек су оснивачи савремене научне мисли у туризму, Швајцарци Хунцикер и Краф, 1942 (према Пасиновић, 1998, 10). године дали најприхватљивију дефиницију туризма, прихваћену од стране Међународног удружења научних експерата АИЕСТ. Они тумаче туризам као скуп односа и појава које произилазе из путовања и боравка посетилаца неког места, ако се тим боравком не заснива стално пребивалиште и ако

тај боравак није у вези с обављањем привредне делатности. Овиме је обухваћен друштвени и економски карактер туризма из кога произилазе појаве и односи који стварају те појмове.

5.4. Развој спортског туризма у свету- типови и категорије спортског туризма

У развијеним туристичким дестинацијама, којима уосталом тежи и Црна Гора, спорт све више постаје не само садржај боравка, већ и главни, основни, мотив путовања у одређене туристичке крајеве. Спортски производи постали су нераздвојни садржај осмишљене туристичке понуде многих дестинација. Захваљујући управо спорту, туристичке регије из окружења, попут Анталије у Турској, додатно су оплемениле туристичку понуду и смањиле јаз између главне туристичке сезоне и под/предсезоне.

Значајнији научни радови и публикације о узајамним везама спорта и туризма појавили су се пред крај двадесетог века. Као почетни академски подухват о проучавању спортског туризма сматрају се научни радови британске научнице Сју Глиптис (1982). Она је истраживала однос спорта и туризма у пет европских држава Француској, Немачкој, Шведској, Холандији и Шпанији. Овај период још увек није познавао категорију спортски туризам у данашњем смислу речи. Модификован модел ове студије представљали су Вид и Бул (2004) када су представили категоризацију спортског туризма, која обухвата пет основних група:

- Активни спорт
- Спортске активности током одмора
- Пасивни спорт
- Појединачне спортске активности
- Вишеструке спортске активности

Према њиховом моделу могуће је говорити о следећим типовима спортског туризма:

- туризам са спортским садржајем;
- туризам са спортском активношћу;
- спортски тренинг;
- спортски догађаји;
- луксузни спортски туризам.

Туризам са спортским садржајем може се категорисати као најшири, односно најобухватнији тип спортског туризма. Основна карактеристика овог типа туризма је да спорт није примарна сврха самог путовања. Сходно томе, сам избор дестинације није условљен постојањем објеката за спортске активности нити је могућност бављења спортом услов за само путовање. Активности везане за спортске активности на овим путовањима, тј. дестинацијама дешавају се спонтано, односно нису унапред испланиране и нису саме по себи оно што мотивише самог туристу пре започињања путовања. Међутим, туристички радници морају бити спремни да и овим туристима понуде спортске садржаје и одговарајуће програме, препоруче спортске манифестације (рецимо фудбалске, кошаркашке, ватерполо или одбојкашке утакмице) које се дешавају у дестинацији за време њиховог боравка. Са овог аспекта туризам се може поделити на: луксузни и туризам са спортском активношћу.

5.5. Спортски тренинг, луксузни спортски туризам и спортски догађаји

Туризам са спортском активношћу је категорија где је спорт главни мотив путовања туриста у неку дестинацију, па је због тога ову категорију највећи број људи поистоветио са спортским туризмом. Овде се у првом реду мисли на индивидуална путовања ради активног одмора уз спорт и рекерацију. Спорт и спортска рекреација најбоља су одбрана и рецепт за очување здравља и здравог начина живота.

Дуг је списак спортских грана које туристи, зависно од личних жеља, афинитета и преференција упражњавају на туристичким дестинацијама за време годишњих одмора од голфа, тениса, риболова, скијања, па све до екстремних спортова попут алпинизма, параглајдинга, банџи џампинга, планинског бициклизма итд. Овде је реч углавном о аматерима који се спортом баве из хобија и на њега троше део свог годишњег одмора и слободног времена. Пратећи све пробирљивије захтеве поклоника спорта и спортске рекреације туристичко-угоститељски и спортски радници морају бити спремни да потенцијалним посетиоцима понуде адекватне спортске програме, беспрекорно уређене спортске објекте као и разноврсне услове за бављење спортским активностима. Терени за разне спортове, базени, тениска игралишта, фитнес и велнес центри, поготово голф терени, постали су незаобилазни део понуде иоле озбиљних хотелских предузећа, па и одмаралишта. Више није довољно бити смештен поред прелепе плаже или у подножју спектакуларне планине, већ истраживања говоре да су висококвалитени спортски и фитнес објекти неопходни за успех туристичке дестинације. Туристичка тржишта широм света не жале финансијска средства да посредством осмишљеног маркетинг наступа промовишу и рекламирају дестинације које нуде атракције и разноврсне догађаје повезане са спортом и физичким активностима.

Спортски тренинг је ужа категорија од претходних и може се довести у везу са такмичарским спортом и обучавањем спортских вештина. Разликујемо три поља унутар ове категорије: почетнички курсеви, напреднија обука и врхунски тренинг.

Када је реч о почетничким курсевима они се углавном односе на млађе, најчешће пионирске узрасте спортиста. Многи афирмисани клубови, или спортски савези организују курсеве за почетнике најчешће у облику кампова или пак викенд тренинга у хотелским објектима чија спортска инфраструктура задовољава тражене услове за несметано одржавање тренинга у предвиђеном спорту.

За разлику од почетничких курсева, напреднија обука подразумева тренинге омладинских категорија, тачније старосног узраста који је на граници сениорске конкуренције. У ову подкатегију можемо сврстати и тренинге полуаматерских спортиста и спортских екипа. За обуку ових спортиста потребни су знатно захтевнији услови у односу на почетничке курсеве.

Припреме врхунских спортиста завређују све већу пажњу туристичких радника. Поједине туристичке дестинације постале су препознатљиве по овом виду спортског туризма. Поред повољних климатских услова дестинације, добре саобраћајне повезаности, само престижни хотелски комплекси, са врхунским спортским и пратећим објектима, могу понудити услове за врхунске тренинге.

Спортски догађај је категорија која се односи на путовања ради учествовања у одређеној спортској манифестацији. Било као учесник или као гледалац, тј. као активни или пасивни учесник спортске манифестације. Значај и сама величина спортске манифестације у директној је корелацији са бројем учесника односно гледалаца који ће узети учешћа у њој. Тешко је рећи са аспекта спортског туризма која је од ове две категорије учесника интересантнија. У сваком случају када је реч о врхунском тренингу, припремама врхунских спортиста и такмичењима спортиста и

спортских клубова нижег ранга неупоредиво су интересантнији активни учесници – спортисти. Међутим, када је реч о великим спортским догађајима попут Олимпијских игара, Светског првенства у фудбалу, па и кошарци, рукомету и одбојци. Медитеранским играма, ситуација је сасвим другачија. Примера ради, Светско првенство у Америци 1994. године привукло је 50 милиона гостију, који су потрошили више од 100 милијарди долара.

Луксузни спортски туризам се на неки начин поклапа са свим претходно наведеним категоријама спортског туризма. Наиме, у ову категорију сврстаће се онај део потенцијалних туриста чиме их специфични захтеви одвајају од претходних. Сам квалитет смештаја, пратеће логистике, спортских објеката и услуга чини је посебном.

Чувена америчка научница Гибсон извршио је даљу поделу луксузног спортског туризма на:

- посматрање спортских догађаја (Sports Event Tourism)
- посета атракцијама везаним за спорт (Celebrity and Nostalgia Sport Tourism)
- активно учешће (Active Sport Tourism) (1998, 49).

Посета атракцијама везаним за спорт посебно је поглавље у спортском туризму. Ова категорија укључује посете познатим атракцијама везаним за, углавном, врхунски спорт. У питању су и локације од историјског значаја попут грчке Олимпије, Колосеума у Риму, затим Олимпијског музеја у Лозани, а ту спадају и кошаркашке куће славних (Basketball Hall of Fame) у граду Спрингфилд, у Масачусетсу, САД, као посете познатим музејима спорта попут Музеју NASCAR у Шарлоту (Северна Каролина). Незамисливо је да љубитељи фудбала који бораве у Шпанији не пожелеле да обиђу стадион Реал Мадрида „Сантјаго Бернабеу" (сл. 2) Барселоне „Камп Ноу", или пак, чувени стадион Манчестера "Олд Трафорд" у Лондону. То се исто може рећи и за поклонице тениса који засигурно неће пропустити прилику да обиђу тениски комплекс Вимблдон у Лондону, као и Ролан Гарос у Паризу.

Слика 2. Музеј клуба Реал Мадрид на стадиону "Сантјаго Бернабеу"

Други вид, који постаје све популарнији и траженији, Celebrity end Nostalgry Sport Tourism-а чине аранжмани везани за сусрете туриста, а посебно тренинге млађих селекција, са познатим и омиљеним спортистима.

Корен повезаности између спорта и туризма лежи у мотивима који људе покреће на бављење спортом, односно на туристичка путовања. У ствари, реч је о сталној жељи човека за игром, кретањем, променом, разонодом, опуштањем, као и важности негативних последица модерног начина живота и рада. Брзина, стрес, недостатак слободног времена типични су феномени данашњице, који стављају спорт и организовани одмор на нове позиције, било да је реч о све већем броју људи који прибегавају тим активностима или о сталним променама које спорт, задржавајући основне карактеристике својих традиционалних дисциплина, доживљава попримајући различите облике у зависности од начин модерног живота. Сврха туристичких путовања најчешће је покушај да се пониште, или ублаже, одређени

облици постојања који су наметнути свакодневним животом, а који ће се још драстичније манифестовати у трећем миленијуму.

Ако знамо да се туризам у литератури и теорији најчешће посматра као људска потреба настала из савременог начина живота, у том смислу спорт представља преко потребно освежење за све већи број путујућег човечанства. Научно-техничка и технолошка истраживања и достигнућа учинила су да број распложивих роба и услуга достигне неслућене размене, док је животни стандард становништва у најразвијеним земљама достигао ниво благостања. Међутим, како животни стандард брзо расте на једној страни, то још брже, на другој страни, опада квалитет живота савременог човека стегнутог стандардима и шаблонима што их је донела глобализација. Истовремено, све бројнији су и проблеми: дрога, недозвољена стимулативна средства, сида, алкохол, рушилачке активности навијача, сукоби међу спортистима, па је и кроз ово очигледно да је и спорт и туризам захватио процес глобализације. Снаге глобализације и демократизације значајно су утицале на повећање потрошње и развојне процесе, што се и те како одразило и на спортски туризам и спорт уопште. На развој спортског туризма, између осталог, утицали су и шири демографски профил учесника у спорту: повећање интереса људи за побољшање здравља, повећање потражње за активним учествовањем за време одмора, нове позиције спортско-рекреативних активности, раст интересовања, угледа и улоге коју играју спорт и спортски догађаји у модерном друштву, као и потенцијал спортских догађаја који се може валоризовати у сарадњи са туризмом.

Суочени са растућим проблемима светске цивилизације људи су се почели окретати трагању за новим изворима узбуђења и задовољства у сфери слободног времена, где је смештен и спорт као важан део друштвене надградње. За туризам као и за спорт карактеристична је потреба да се буде активан, да се физичким активностима ублаже последице загађености радне животне околине, да се, у ствари, буде другачији. Реч спорт изворно значи одрицање пажње од свакодневних напора и обавеза. Иако бег од свакодневнице може бити мотивација за спортску активност, спорт данас

подразумева далеко ангажованији концепт, укључујући гледаоце и учеснике који желе испуњење различитих жеља. Спорт, а посебно велики спортски догађаји, још од античких времена утичу позитивно, поспешујући људе на путовања, омогућавајући им да активно или пасивно учествују у спортским дешавањима. Престижне спортске манифестације поред прегршт узбуђења и навијачког задовољства, пружају и могућност активног одмора својим посетиоцима, а истовремено представљају један од главних фактора спортског туризма, који сасвим сигурно каналише знатан број туриста, а што има и велики привредни утицај.

Чини се да спорт губи свој првобитни смисао. Настао је као забава, да би временом постао синоним за здраво тело и дух. Затим је његов најважнији смисао постало такмичење, да би, због невероватне борбе за профитом, све више попримио карактеристике предузећа, па је данас постао бизнис у коме се обрће велики новац и остварују значајни профити. Сходно томе, спорт је покретач развоја на многим просторима, чак и на територији читавих држава. Постало је незамисливо да професионални клубови и спортисти могу одржавати своју каријеру на такмичарском нивоу без бројних путовања, адекватних вишедневних припрема, многобројних утакмица. Учесће спортиста, спортских клубова, а поготово националних репрезентација на међународним такмичењима, изузев такмичарског карактера, има и државни значај.

Наступајући на међународним такмичењима и манифестацијама врхунски спортски клубови и спортисти истовремено остварују и део прихода на међународном тржишту. Спорт покреће индустрију, огромну трговину, у којој се поред спортске опреме, на жалост, продају пића, дозвољена, али и недозвољена стимулативна средства. Осим тога, не треба затворити очи и пред већим бројем финансијских и других малверзација у које су укључени сами спортисти, тренери, челници клубова, али и истакнути привредници, неретко и политичари. Конвенционални спортови оптерећени бројним негативностима, данас све више личе на бизнис и политику, а све мање су у стању да заинтересују и узбуде појединце и пруже им прилику за

(само)потврђивање. Спорт и туризам у савременом свету представљају симбиозу из које се рађају нова позитивна искуства, па и нове варијанте туризма. Код већине спортова место на врху резервисано је за оне који имају моћ и богатство. Као одговор на то, почетком 80-их година прошлог века појавили су се екстремни (акциони или авантуристички) спортови/спортске гране.

Авантуризам и активни одмори постали су растући сегмент туристичке привреде, а редовни и контролисани спортски тренинзи су признати као важна и битна активност за побољшање здравља за коју туризам може бити прави катализатор, јер су управо заштита и одржавање тела постали незаобилазне карактеристике туристичке привреде.

Да би се схватиле тенденције развоја спортског туризма, превасходно се мора потражити одговор на питање: шта савремени спортски туризам у ствари јесте, а након тога размотрити пет аспеката друштва који ће у наредном периоду директно утицати на спортски туризам, а то су: популација, глобализација, урбанизација, економски утицаји и технологија. Због планетарне важности спорт се сматра највећим глобалним сетским феноменом, а туризам најопсежнијом економском активношћу на свету. Током претходних година стручњаци из области спорта и туризма почели су да схватају значајан потенцијал спортског туризма и агресивно подстичу његов маркетинг. Истраживање које су спровели Светска туристичка организација (World Tourism Organisation) и Међународни олимпијски комитет (International Olympic Committee) показују да је допринос туризма између 4 и 6% (<http://www.inwdt.odg/fosts/eng/visopn.htm>). Недостатак поузданих података српчева везу између спорта и туризма. Док број међународних путовања континуирано расте, и то значајним стопама раста, географска раширеност и број путовања повезаних са спортом постају један од најбрже растућих облика туризма који бележе процењене стопе раста од око 10% годишње.

6. СПОРТСКИ ТУРИЗАМ ЦРНЕ ГОРЕ

Спортски туризам у Црној Гори, као економска или грана туризма нису препознате, немају традицију и нису развијене. Спортског туризма нема ни у плановима Министарства одрживог развоја и туризма, али ни Владе Црне Горе, али чињеница да ова привредна грана економски уздиже многе туристичке дестинције (Анталија, Палма де Мајорка, Алпи, Копаоник, Ровињ, Медулин) озбиљно намећу одговорним у Црној Гори да промене начин размишљања и спортом туризму дају заслужујући значај.

6.1. Природни потенцијали за развој спортског туризма у Црној Гори

Три, по свему различите мини регије, препознајемо на територији Црне Горе. Три, у много чему различита дела, са свим својим лепотама уткана су у малени простор у срцу Балкана, простор који заокружују границе мале државе Црне Горе. На простору од 13.812 километара квадратних много је тога чиме је природа подарила становништво Црне Горе. Три су регије са својим особеностима чијом валоризацијом би народ Црне Горе могао живети много угодније него до сада. Природних лепота и до сада, неискоришћених природних потенцијала, нема на мањем простору ни у једном делу планете.

Црна Гора је медитеранска земља са обалом Јадранског мора у дужини од 293,5 километара, на којој се издваја двадесетак веома лепих плажа од којих неке, заједно са својим залеђем, представљају изванредну базу за развој туризма и спортског туризма. Од ушћа реке Бојане на граници Црне Горе и Албаније до рта Кобила

(граница са Хрватском) смењују се плаже различитих величина и ртови који задиру у море (<https://visit-montenegro.com/tourism/montenegrin-coast-beaches>).

Плаже Ада Бојана, Велика и Мала плажа у Улцињу, Валданос и Добре воде између Улциња и Бара, затим Градска плажа у Бару, плажа у Шушњу, Сутоморска и плажа Чањ, затим даље у општини Будва својом величином и значајем издвајају се плаже у Буљарицама, Лучице, плажа у Петровцу, Милочерска и Светостефанска, Бечићка, градска плажа у Будви, плажа на Јазу, Плави Хоризонти и плаже на Херцеговској ривијери.

Сваки град на Црногорском приморју има своје потенцијале за развој спортског туризма, а посебно се то може рећи за Улцињ, Бар, Будву и Херцег Нови. Велика плажа представља велики природни феномен лепоте. Плажа је од Улциња удаљена пет километара, дугачка око 13 км а њена просечна ширина је око 60 метара. Велика плажа Улцињ се протеже од рта Ђерана до Аде Бојане. Прекривена је најфинијим ситним песком а процењује се да је капацитет плаже око 150 000 купача. Квалитет песка је такав да му се приписује лековито својство. Веома је богат минералима, препоручује се оболелима од реуматизма и других болести. За Велику плажу је карактеристичан веома дуг плитки појас морске воде. Залеђе Велике плаже у појединим деловима широко је и по неколико километара и идеална дестинација за изградњу спортско-туристичких објеката који би Улцињу и Црној Гори донели, уз продужетак туристичке сезоне, велику економску добит. Улцињска ривијера већ дужи низ година организује припреме спортиста и спортских екипа, али недостатак стручног кадра, спортских терена и девастација постојећих туристичких капацитета ни изблиза не користе природне потенцијале којим располаже улцињска ривијера, а не мањи недостатак представља саобраћајна недоступност. Наиме, до Улциња води Јадранска магистрала, а на 20 километара (Бар) примиче јој се железничка пруга. Од најближег аеродрома (Подгорица) Улцињска ривијера удаљена је 75, а од аеродрома у Тивту 85 километара.

Тополица, градска плажа у Бару, пружа се од марине ка реци Железници. У свом изворном облику простирала се од Волујице и била знатно шира, али је изградњом луке и марине доведена у садашње габарите. Део плаже испред Дворца краља Николе начињен је насипањем песка који је настао дубљењем лучког акваторијума. Дужине је 750м, површине 21.000м².

Чањска плажа "Бисерна обала" дугачка је 1.100 метара, а заузима површину од 55.000 м². Покривена је дебелим наслагама ситног и разнобојног песка а у њеном залеђу, иако у доброј мери девастирано непланском градњом, налази се релативно широко поље које у будућности планском изградњом спортско-туристичких капацитета може бити добар замајац спортског туризма.

Буљарица са својим залеђем представља један од највећих приморских туристичких потенцијала Црне Горе. Плажа дугачка 2500 м и широка око 30 м представља завршетак замочвареног и недевастираног Буљаричког поља укупне површине 6700 хектара. Буљарице се налазе у непосредној близини Петровца, односно по 18 километара далеко од Будве и Бара. Од аеродрома у Подгорици Буљарице су удаљене 45, а од тиватског 40 километара. Буљарице су на 10 километара од Железничке станице у Сутомору, а Јадранска магистрала повезује ову дестинацију са градовима Бар, Будва и Подгорица.

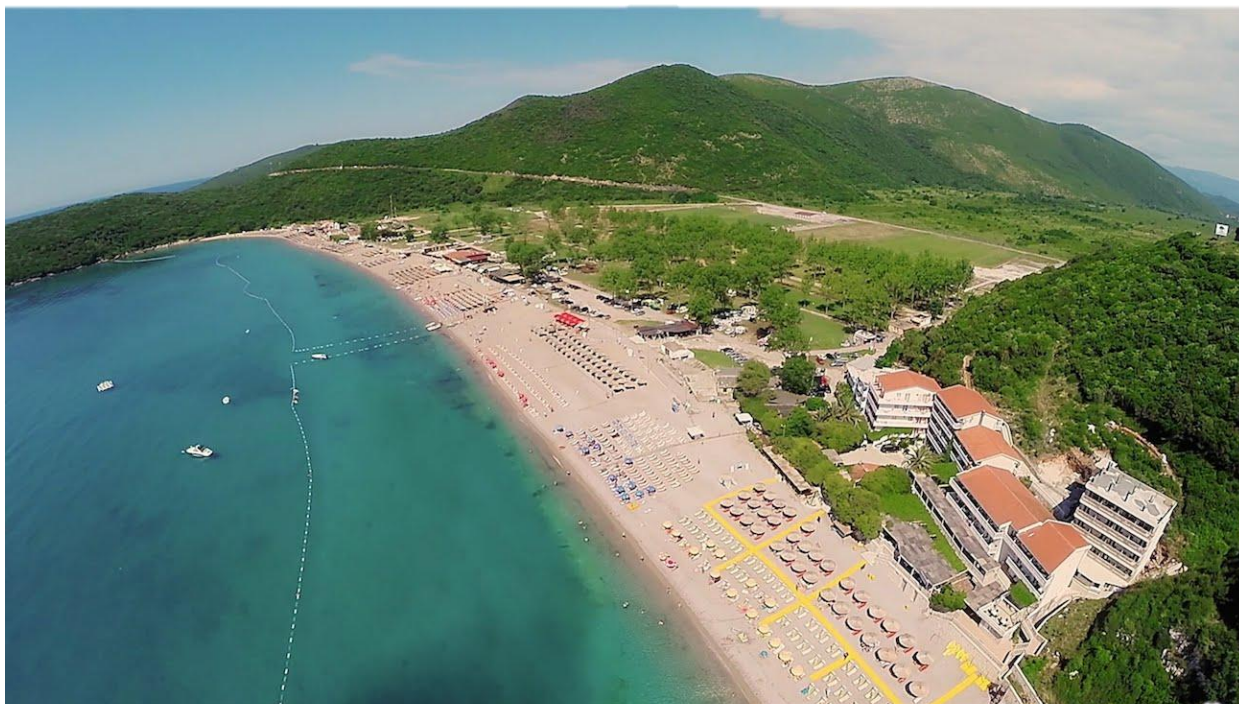
Бечићка плажа је у Паризу 1935. године добила "Гранд прих" и проглашена за најлепшу плажу у Европи, а тридесет година касније добила је и Златну палму као најлепша плажа Медитерана. Дуга је око 2000 метара, а површина јој је око 99000 м². Песковита је и нарочито позната по разнобојном песку, насталом од доноса камења из четири потока и од познатог зеленог ("плавог") камена на самој плажи. Једна је од плажа са најчистијом водом. Плажа се простире од рта Завала до рта Ђевиштиње, издељена је на више хотелских и јавних купалишта. Окружена је хотелима највише

категорије и одличним ресторанима националне и интернационалне кухиње. На плажи и уз саму плажу су бројни угоститељски, забавни и спортски садржаји, а шеталишна стаза уз саму плажу води до Каменова на једној, а до Старог града у Будви на другој страни.

Највећа градска, Словенска плажа, у Будви, простире се од градске луке до хотела "Парк". Плажа је издељена на више закупљених купалишта, са бројним угоститељским објектима и спортским теренима (кошарка, одбојка, боћање).

Дуж плаже је шеталиште, којим се од Старог града Будва кроз тунел на Завали и уз Бечићку плажу може стићи до Каменова. Плажа је дуга 1600 м, а површина је 24.800 м².

Плажа Јаз (сл. 3) удаљена је од Будве око 2,5 километра у правцу Котора и Тивта. Има два дела, један дуг око 800 метара, а други, дуг око 400 метара и који повремено служи и као нудистичка плажа. Укупна површина плаже је 22 500 м². Плажа је шљунковита, а у води песковита. У њеном залеђу су аутокамп и паркинг, обрасли зеленилом, више ресторана и кафића. Плажа је издељена на више закупљених купалишта. У залеђу плаже Јаз изграђени су спортски терени а Мрчево поље са својих 200 хектара (два милиона квадратних метара) идеалан су природни потенцијал за развој спортско-туристичких објеката. Бечићи, Словенска плажа и плажа Јаз налазе се у Будви, или њеној непосредној близини, саобраћајно су веома доступне (аеродром Подгорица удаљен 50, а Тиват мање од 15 километара).

Слика. 3. Плажа и фудбалска игралишта у Јазу код Будве

Осим поменутих плажа и њиховог окружења као веома интересантна природна дестинација за развој спортског туризма на црногорском приморју веома је значајна Херцегновска ривијера. Плаже од Баошића до Игала погодне су за припреме спортиста а Суторинско поље идеална дестинација на којем има простора за изградњу спортских објеката. Мирноћа и чистоћа воде Бококоторског залива одличан су природни полигон за спортове на води (пливање, кајак на мирним водама, ватерполо на отвореном).

Средња регија, нарочито Бјелопавлићка равница и зона црногорских брда ако изузмемо Скадарско језеро и северне падине планина које раздвајају црногорско приморје од њеног средишног дела, не располажу посебно интересантним природним ресурсима који се могу сматрати добром основом за развој спортског

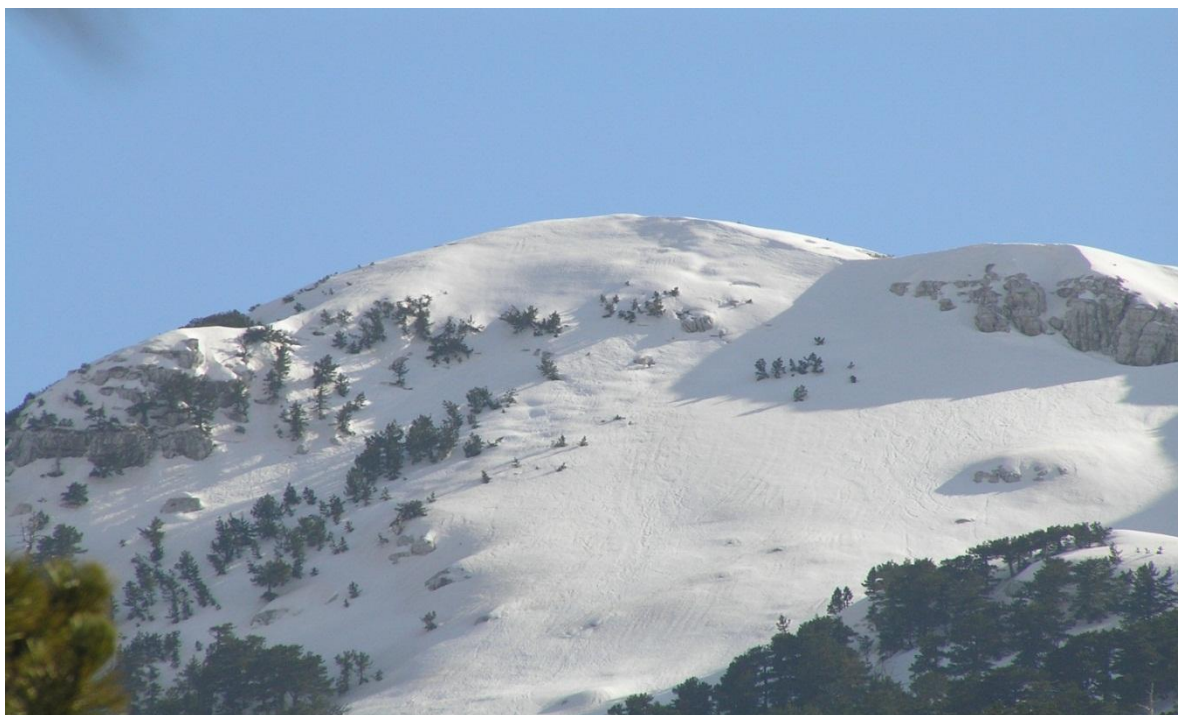
туризма. Скадарско језеро је највеће слатководно језеро на Балкану. Добра саобраћајна повезаност (аеродром Подгорица на обали Језера, јадранска магистрала и пруга Београд – Бар) чине га интересантним за област туризма везаних за спортове на води.

Планински венац у залеђу приморске регије у сваком погледу одваја Приморје од унутрашњости Црне Горе. Масиви Лисца, Румије, Созине, Ловћена и Орјена, осим што сужавају приморску регију стрмим странама и литицама своје јужне падине учинили су тешко приступачним и углавном неатрактивним за било коју спортску дисциплину осим пењање и пешачење, а у појединим деловима могуће је организовати и вожњу бициклом које, да напоменемо, и није развијено и нема традицију, како у Црној Гори тако и у окружењу. Северни делови помињаних планина, нарочито Ловћена и Орјена имају своје природне, самим тим и спортско туристичке вредности. Излетиште на Ивановим коритима се налази у северном подножју Ловћена, на надморској висини између 1200 и 1250 метара, а у оквиру Националног парка "Ловћен". Место са бројним природним потенцијалима за развој туризма (спортског, излетничког, авантуристичког...) Смештена на пропланцима у столетним буковим шумама Иванова корита, са пространим ливадама, бројним хладним изворима се препознају као вредна дестинација у којој се може развијати спортски туризам (www.visokogorcicg.com/category/cgplanine/).

Из разлога што се у његовој близини налази велики број урбаних насеља (Цетиње – 14 км, Котор 54 км, Будва 44 км, Подгорица 43 км), близина аеродрома (Подгорица 56 км, Тиват 64 км, Ћилипи у Дубровнику 124 км), релативно добра друмска саобраћајна инфраструктура то је лако и ауто-доступна дестинација. Бројне планинарске стазе и хајкинг-бајкинг стазе Ивановим коритима дају посебан статус природног потенцијала за развој спортског туризма.

Масив Орјена припада венцима приобалних планина Црне Горе и свакако је његов најзанимљивији део. Заузима југозападни део Црне Горе. По простору је највећи

планински масив на Јадрану. Сместио се на тремеђи Црне Горе, Хрватске и Босне и Херцеговине на површини од око 400 км². Окосницу масива чине групе врхова које се налазе у централном делу који припада Црној Гори. Орјен (сл. 4) је саставни део Динарског система иако смер пружања нема изразити правац пружања типичан за Динариде. Крашке појаве су веома изразите уз специфичан положај слојева са правилно распоређеним хоризонталним слојевима разних дебљина. Посебно импресионирају дубоке и уске вртаче, левци који се вертикално пробијају кроз слојеве. Највиши врх Орјена, Зубачки кабао, уједно је и највиши врх приморских Динарида, висок је 1894 метара.

Слика 4. Планина Орјен код Херцег Новог

На подручју Орјена је више природних локалитета погодних за развој спортског туризма (скијање, припреме спортиста, бициклизам, планинарење, алпинизам). Чак далеке 1895. године највиши врх Орјена, Зубачки кабао, имао је квалитетну пешачку стазу. У новије време Орјен је познат по великом броју обележених и необележених

пешачких стаза. Скијашке стазе на Орјену су све модерније опремљене, које исто претстављају веома популарно циљно туристичко место.

Средњој регији Црне Горе припадају и планине северно од Зетско-белопавлићке равнице, а као озбиљније природно-туристичке потенцијале препознајемо планине Лукавицу и Крново у Никшићкој општини. Планински регион Лукавице са Капетановим језером и Крнова, на чијим обронцима се налази Ски центар Вучје природно је веома квалитетан за развој скијалишта и спортова на снегу, али и лакших спортско-туристичких манифестација као што су хајкинг-бајкинг, планинарење, авантуристички туризам, спортски риболов. Никчевић и Булајић пишу: „*Високопланински простор општине Никшић: Боровик, Гацке главе, Велики Журим, Мали Журим, Штит, Илијин врх, Маганик, Лукавица, Капетаново језеро – је значајан планинско-туристички ресурс. Никшићка Жупа, Брино, Озринићи и Луково са катуницама на Крнову и Лукавици могу бити еко-агро комплементарно развојне целине. Смештајно – ресторанске јединице на Лукавици, Малој Лукавици и Капетановом језеру су амбијенти где зимска сезона траје 130 а љетња 90 дана, односно укупно 220 дана, што чини веома висок просек могућег коришћења*” (2013, 56).

Када говоримо о природним ресурсима у овом делу Црне Горе издвајају се планинске падине чијом валоризацијом би се добили веома добри услови за развој Ски центара. На подручју општине Никшић издвојили бисмо природне стазе од Илијиног врха према Капетановом језеру, од Николиног врха према Стубичким доловима, Николин врх – Капетаново језеро, падине на Великом и Малом журиму, од Стубице до Лукавице.

Највеће ресурсе за развој, превасходно зимских скијашких центара у Црној Гори има општина Шавник. Економски неразвијена и демографском депопулацијом озбиљно доведена у питање опстанка шавничка општина се налази на обронцима планина Дурмитор, Ивица, Војник, Сињавина, Крново, Струг, Јаворје, све самим драгуљима

црногорских планина. Погодне за, на првом месту скијашке спортове, могу се сврстати у раван са природно најконкурентнијим областима Европе. Заобљени врхови Крнова, Струга и Јаворја и његове северне падине, на којима квалитетан снежни покривач траје између 150 и 180 дана годишње савршене су локације за изградњу жичара и скијалишта. Сињавина је најпространија висораван на Балкану. Њена заталасана плоча која се пружа од Таре на истоку до Језерске површи и Жабљака на западу дугачка је преко 40 километара, а ширина од кањона Таре до кањона Буковице и Бијеле нигде није мања од 15 километара, идеална је за нордијско скијање, док се са заобљених врхова Гусара, Јаблановог врха, Цкаре, Великог и Малог старца пружају могућности изградње великог броја скијалишта, па чак и са најбољим спуст стазама. На територији општине Шавник налази се изазов за алпинисте: Кањон Невидео, последње освојени део нетакнуте природе у Европи (1965. године) (www.superodmor.rs/putopisi/182/strasni-ples-sa-divljinom).

Планински масив Дурмитора посебна је спортско-туристичка атракција. Ниједна дестинација на овим просторима Европе нема толико природних потенцијала. Од зимских скијашких, летњих спортских (планинарских, припреме спортиста, авантуристичких) до спортова на води (мирним и дивљим). Безброј врхова "прате" ледничке долине, те велики број планинских језера, познатих као "горске очи". Оштри врхови и гребени чине га идеалним местом за планинарење зими и лети (Тузовић, 2000). Кружни пут око његовог руба дугачак је око 90 километара. У тако релативно малом подручју масив Дурмитора, има чак 48 врхова изнад 2000 м, од чега 40 преко 2100 м, 27 преко 2200 м, 18 преко 2300 м, седам преко 2400 м и само један преко 2500 м (Боботов кук 2523 м). На истом том подручју има 17 језера изнад 1400 м надморске висине, од чега 11 изнад 1500 м, девет изнад 1600 м, четири изнад 1700 м, два изнад 2000 м (Зелени вир и Милошева локва), а најдубље је Црно језеро (49 метара). На истом том подручју има 27 маркираних и 12 немаркираних стаза. Маркиране стазе имају дужину преко 2000 километара а пролазе кроз све делове

Дурмитора и откривају скривене лепоте овог националног парка (<https://durmitor.wordpress.com/nacionalni-park/durmitor/>).

Посебност Дурмитора је у лепоти раскошних планинских пејзажа, у освајању висина од којих застаје дах и с чијих врхова се пружају фантастични погледи на удаљене хоризонте кањона Пиве и Таре, те највиших планина Албаније, Србије и Босне (Проклетије, Копаоник и Зеленгора). Дурмитор окружују Тара и Пива, реке чији кањони његовим природним лепотама даје посебну драж, а туристима могућност уживања, али и адреналинског сплаварења, кањонинга, освежења у кристално чистој води, као и спортски риболов.

Масив Бјеласице налази се у централном делу Црне Горе и, до сада је туристички највалоризованије подручје црногорских планина. Из централног масива на четири стране света зракасто се пружају њени огранци. Пет општина (Колашин, Мојковац, Бијело Поље, Беране и Андријевица) дели ову планину. Специфичност јој дају реке Тара, Лим, Лепеница и Љубовића а посебну драж и спортско туристички потенцијал шест ледничких језера од којих је највеће и најлепше Биоградско.

На југу је колашинска Бјеласица, део планине који је већ препознат као скијалиште, а ништа мању спортско туристичку вредност немају падине Јеловица према Беранама, Мајсторовина према Бијелом Пољу, Бјелогривац у општини Мојковац, или Кључ и Штавна који гравитирају Андријевици. Бјеласица, као и Дурмитор и Сињавина имају веома повољан географски положај и релативно добру саобраћајну повезаност. Градска насеља Колашин, Мојковац и Андријевица у подножју планине Бјеласица базе су станице са веома добром перспективом за развој спортског туризма.

Крајњи југоисток Црне Горе припада планини Комови и Плавској котлини. Посматрано појединачно или као једна целина, ова регија има значајан спортско-туристички потенцијал. Три врха Комова планинарима представљају изазов, а судар климатских типова му доноси велике количине падавина. Снежни покривач на Комовима траје и преко 180 дана па је скијање могуће и у раним летњим месецима, а

благе падине у његовом подножју пружају велику развојну шансу. Источно од Комова су планине Зелетин и Виситор, планине сличне Комовима, али са већим природним потенцијалима за развој ски центара.

Плавска котлина, град Плав и језеро на 950 метара надморске висине, као и повољна клима ово подручје промовишу у ваздушну бању, а Проклетије на истоку као још једну могућност развоја ски и планинског туризма. Планине Цмиљевица и Хајла могу у будућности бити база развоја Беранама и Рожајама. Постојећа мини-скијалишта на Цмиљевици и Турјаку само су основа ски центрима који имају реалне шансе у будућности. Прелепи терени на природним ливадама и заинтересованост становништва из окружења, али и климатски услови и овај део Црне Горе сврставају у перспективне спортско туристичке дестинације у овом делу Балкана.

6.2. Спортски објекти и спортски садржаји у Црној Гори

Кроз историју градње туристичких објеката у Црној Гори се није водило рачуна о спортским потребама туриста, па стога у хотелско-туристичким комплексима нису грађени спортски објекти. Улцињска ривијера и Хотелски комплекс Словенска плажа у Будви су изузеци, а само још хотели Бјанка у Колашину и Комови у Андријевици располажу са својим фудбалским теренима. Највећи део улцињске спортске инфраструктуре је у склопу ХТП Улцињска ривијера, а чине је четири фудбалска и пет тениских терена. Словенска плажа у Будви располаже фудбалским тереном Лугови, са осам тениских терена и затвореним базеном.

6.2.1. Спортски објекти и спортски садржаји у Приморској регији

Иако има све предуслове за озбиљне спортске колективе и развој спортског туризма на подручју општине Улцињ мало је спортских објеката, а и постојећи су запуштени. Да би били оспособљени, потребна су не мала финансијска средства, а општина и држава немају новца нити слуха. Пет је фудбалских терена (три у власништву ХТП "Улцињска ривијера", два у приватном власништву. Улцињ располаже са две спортске хале.

Хала у ОШ "Маршал Тито" површине 1600 м² и трибине за око хиљаду гледалаца у прилично су лошем стању, док се друга новија хала, реновирана и проширена, површине 1200 м² и капацитета 700 седишта налази у Средњој мешовитој школи "Братство Јединство". У склопу хотелског комплекса "Улцињска ривијера" налази се пет тениских терена на којим се одржавају међународни тениски турнири (Кларић, 2016, 367).

На подручју општине делују и такмиче се: Фудбалски клубови и школе фудбала Отрант, Федерал, и ЖФК Улцињ, Кошаркашки клуб Улцињ и ЖКК Јадран, Рукометни клуб Улцињ и ЖРК Улцињ, Карате, Циу цицу и Кик бокс клуб Албулена, Карате клубови Улцињ и Шампион, Теквандо клуб, Тенис клуб Белви, Атлетски клуб Маровић, Риболовачки клуб, Сурф клуб, Боди билдинг клуб, Мото клуб, Ронилачки клуб и Фитнес клуб (Кларић, 2016, 368).

Општина Бар се налази на југу Црне Горе. Подручје које захвата Барска општина смештено је између Јадранског мора и Скадарског језера и захвата површину од 506 км², а са делом који захвата водену површину Скадарског језера (са Барске стране), површина износи укупно 633 км². Централни део барског подручја представља планински масив Румије (највиши врх 1595 м) са Созином (971 м), Суторманом (1185 м) и Лисињом (1353 м), који има динарски правац пружања и чини природну границу између Јадранског мора и Скадарског језера. Како је од Отрантских врата удаљен само 180 км ваздушне линије, Бар је воденим путем повезан са средњим и источним Медитераном и лукама свих континената, те му таква повезаност омогућава краће и непосредније везе са свим обалама Средоземног мора.

У Бару је клима веома карактеристична. Осим што спада у најсунчанија места Јужне Европе, са просечно 270 сунчаних сати у току године, климу карактеришу дуга и топла лета, и благе зиме. Средња годишња температура износи 16 степени Целзијусових. У месецу јулу просечна температура ваздуха износи 23 степена Целзијусових, а у јануару 10 степени Ц. Лета у Бару су дуга и сушна, а због топлотних утицаја Јадранског мора зиме су благе и кишне. У просеку, зими у Бару има 38 кишних дани у години. Високе просечне зимске температуре, (око 10 степени Целзијусових) указују на то да је у Бару веома мало правих зимских дана.

Веома је мали и број дана када се температура у Бару спушта испод нултог подеока Целзијусове лествице, тако да се сматра да у Бару заправо и нема праве зиме. Права реткост су и зимски дани праћени снегом и мразом. Све наведене карактеристике,

Бар препоручују туристима као идеално место не само за летњи већ и за зимски боравак и одмор, као и за оптимално место за развој спортског туризма.

С обзиром да се Барска општина, у погледу рељефа, дели на три појаса: јадрански, језерски и планински, то се у појединим деловима Барске општине разликују и три врсте климе. У јадранском појасу клима је блага – медитеранска, нарочито изражена у Барском пољу. Одлике планинско - медитеранске климе нарочито су заступљене у планинским венцима, посебно изнад планина Суторман, Румије и Лисиње. У појасу Скадарског језера влада јадранска, са јаким утицајима континенталне климе и знатним осцилацијама у температури (Кларић, 2016, 372).

Барска општина захвата и делове око места Вирпазар, Црмница и Скадарско језеро, те се клима у тим подручјима знатно разликује од климе у самом Бару. Када се успостави југозападно струјање, онда је подручје Бара изложено влажном ваздуху. У Бару делује педесетак спортских клубова и удружења. Први и главни носилац развоја спорта у Бару је ЈП Спортско-рекреативни центар Бар, у чијем саставу се налазе спортски терени на Маџарци и спортска дворана Тополица. Спортски терени на Маџарици су на обали мора, заузимајући простор од 102.188 м². Комплекс укључује: фудбалски и атлетски стадион за све атлетске дисциплине, фудбалски терен са вештачком травом, три помоћна фудбалска терена, терен са вештачком травом за школу малог фудбала и шест тениских терена (пет шљакастих и један бетонски). На теренима су инсталирани рефлектори за ноћно играње.

Спортска дворана Тополица поседује игралиште за кошарку, рукомет, одбојку и остале дворанске спортове од 1.290 квадрата у којем се налази 2.625 места за седење. У дворани су и теретана и остали пратећи објекти (шест свлачионица, просторије за судије, комесаре, допинг контролу, редаре, особе са посебним потребама) којим су испуњени сви стандарди за међународна такмичења. У дворани се такође налази и пресс центар.

Основни значај дворане је стварање новог урбаног амбијента. Спортска функција је доминантна, али не и једина. Дворана омогућује одигравање утакмица светског ранга. Задовољава коришћење такмичења у свим дворанским спортовима. Школе су значајан спортски субјекат у општини Бар. Нека дворанска такмичења у малим спортовима одвијају се и у Сали основне школе "Југославија", са трибинама капацитета од 1.500 места. Дворанска такмичења у малим спортовима за клубове могу се организовати у сали Средње пољопривредне школе. Ове две сале користе се и за спортске тренинге, који се одвијају и у салама Гимназије и основних школа "Блажо Јоков Орландић" и "Мексико"

Будва као насеље датира од пре око 2500 година и један је од најстаријих градова на Јадранском мору. Будванска ривијера захвата средишњи део Црногорског приморја, тј. простор од Буљарице до Јаза. Протеже се у правцу југоисток-северозапад, у дужини од око 27 километара и променљиве ширине која се креће од 3,5 до 9 километара (Кларић, 2016, 372). Уски приобални појас има у позадини планински венац ловћенског масива са висинама изнад 1.000 метара. С обзиром да припада приморском региону има сва типична обележја медитеранског простора са предусловима за развој туризма, поморске привреде и неких грана пољопривреде. Овај регион се у геоморфолошком смислу поклапа са дефинисаном и издвојеном облашћу Приморја, која обухвата подручја општине Херцег Нови, Котор, Тиват, Будва, Бар и Улцињ, укупне површине од 1.591 км. Незаобилазан део у Будви је свакако острво Свети Никола или Шкољ, како га називају мештани, дужине око 2 километра, а које је са обалом повезано пешчаним спрудом-туња; који је у време осеке дубок свега пола метара. Ненасељено је, обрасло макијом и зимзеленим дрвећем. Представља природни резерват богат птицама и ситном дивљачи. На њему су неколико плажа и идеално је уточиште за савршен одмор. У погледу морфолошких карактеристика, на територији општине Будва разликујемо три вертикалне зоне:

- Обални појас до 100 мнв;

- Приморску флишну зону од 100 до 500 мнв;
- Ловћенску пречагу, обронке и површи Ловћена (тзв. "Планина"), од 500 до 1400 мнв.

Обални појас је разуђен и у њему се јављају клифови, заливи, жала и превлаке (од којих је најатрактивнија превлака Светог Стефана). Поред ње, општину Будва одликују и уређене атрактивне плаже међу којима се истичу: Буљарица, Петровац, Бечићи, Јаз, Словенска плажа, Могрен, Милочер и др. Будванске плаже по квалитету песка спадају у највише категорије. Простиру се на 38 километара развучене обале са много увала, заклона, пешчаних плажа, ртова и мањих острваца. Приморска флишна зона, погодна је за изградњу, пољопривреду и саобраћај. Испресецана је бројним речицама и потоцима. Будванско поље готово је потпуно изграђено, док потенцијали Буљаричког и Мрчева поља (Јаз) још нису искоришћени.

Будванско подручје, захваљујући изузетним природним вредностима обале и мора, пружа велике могућности за одвијање спортских активности деце, омладине и одраслих, које представљају саставни део друштвене и просторне матрице. Спортски објекти се налазе како у склопу насеља тако и у оквиру туристичких комплекса, где углавном представљају пратеће садржаје. Међу њима се могу издвојити: отворени базени са морском водом у Будви, боћарски терен у Будви и стадион за фудбал на плажи у Бечићима, Будви, Петровцу, и на Јазу. Јавна предузећа у области спорта и рекреације чији је оснивач Општина Будва су: ЈП "Медитерански спортски центар" (са спортском двораном која је намењена за све спортске гране на паркету и може да прими 1.600 гледалаца) и ЈП "Спортско-рекреативни центар" (ватерполо базен са свим пратећим садржајима и капацитетом за око 1000 гледалаца). На територији општине Будва постоје и други значајни потенцијали за развој спорта и рекреације, уз привлачење јавних и приватних улагања у отворене и затворене спортске садржаје. Наиме, од планираних спортско-рекреативних садржаја, на подручју Превора се предвиђа изградња голф терена и аква- парка, а на подручју села Мажићи

велнес центар. На основу броја становника Будва је по броју регистрованих клубова најспортскији град не само у Црној Гори већ и у ширем региону. На основу евиденције добијене од Управе за младе и спорт Црне Горе, на територији општине Будва егзистира 88 спортских клубова разних спортских дисциплина.

Такође, на основу евиденције о укупном броју регистрованих клубова у Црној Гори можемо закључити, да на територији општине своје спортске активности реализује 1/5 спортских клубова од укупног броја регистрованих спортских клубова у Црној Гори. Основни проблеми спорта у Будви огледају се у непостојању довољног броја отворених и затворених базена за ватерполо, пливање и друге спортове у води, непостојање уређене трим стазе, запуштеност и неодржавање стадиона и отворених полигона за мале спортове.

Тиват се налази у централном делу Бококоторског залива, на југозападним падинама брда Врмац (765 м). Насупрот се протеже Тиватски залив који уједно представља и највећи од четири залива у Боки Которској. Тиватски залив с кртољским архипелагом осваја сваког посетиоца. Захвата површину од 46 км², од којих око 5 км² излази на отворено море. Има око 14.100 становника. Тиват се као град почео развијати тек крајем 19 века кад је основана војно поморска лука Арсенал. До изградње Арсенала земљишни поседи у Тивту су углавном били у рукама феудалне властеле Прчња, Пераста, Доброте и Котора. Данас је Тиват модеран град оријентисан на развој туризма као приоритетне делатности. Дуж обале Тивта нижу се мале атрактивне лучице, увале и бројне плаже чија површина износи око 30 000 м². Својим положајем у Бококоторском заливу, увалама, са полуострвом Превлака и острвом Свети Марко, луксузном Марином и са својом познатом плажом Пржно, те осталим инвестиционим пројектима Тиват је уписан у туристичке карте као атрактивна туристичка и наугичка дестинација.

У општини Тиват постоје могућности за бављење спортом што треба и даље развијати с тим да се више пажње поклони рекреацији. Општина је из средстава

Буџета у 2015-години издвојила 1,69%. СО Тиват подржава све спортске манифестације као покровитељ, спонзор или суорганизатор, тако да се за спорт издваја и скоро 2% оперативног дела Буџета. Издвојена средства, међутим, нису довољна за развој спорта поготово такмичарског. Уз велику помоћ предузећа и појединаца, спорт у Тивту се задржава на завидном нивоу (Кларић, 2016, 377).

Тиват је град фудбала, једрења, тениса, шаха, а од недавно рагбија и триатлона као и низа престижних такмичења, али пре свега, ово је град и рекреативаца, град људи који се баве спортом за своју разоноду. Општина Тиват располаже и са великим бројем спортских објеката који су неопходни за развој спорта. Изузетни климатски услови и богата понуда спортских објеката, близина аеродрома, доприносе да Тиват уз добру организацију и ревитализацију постојећих капацитета, може да прерасте у велики спортско - рекреативни центар за припреме спортиста током целе године.

У општини Тиват организовано ради 30 спортских колектива, од којих треба издвојити КК "Теодо" који се такмичи у Првој лиги Црне Горе. На подручју општине Тиват постоји укупно 41 спортски објекат са уређеним простором површине близу 30.000 м², и то једна велика дворана са 3.200 м², и пет мањих са 1.426 м²; три спортска стадиона са 25.574 м²; девет отворених полигона за мале спортове са површином од 17.804 м²; седам тениских терена са површином од 3.644 м²; пет кошаркашких терена са површином 300 м²; шест преосталих затворених терена са површином од 720 м²; и 15 боћалишта са површином од 1.300 м².

Основни проблеми спорта у Тивту су непостојање отворених и затворених базена за ватерполо, пливање и друге спортове у води; непостојање уређене трим стазе; запуштеност и неодржавање стадиона и отворених полигона за мале спортове, посебно фудбалских стадиона у градском парку, као и кошаркашког терена у истом.

Општина Котор располаже са 3.511 м² затворених и 90.272 м² отворених спортских површина. По важећем стандарду од 0,5 м² затворених и 3,0 м² отворених спортских површина по становнику, општина Котор би требало да има 11.474 м² затворених и 68.841 м² отворених спортских површина. То значи да Котор у потпуности задовољава стандард за отворене површине намењене спорту и рекреацији, док је евидентан мањак затворених простора, односно потребно је још 7.963 м² ових површина.

Укупан број регистрованих спортских клубова-организација је 36, а структура по врстама спортова је следећа: четири ватерполо клуба, и то: три фудбалска, четири кошаркашка, по један рукометни и одбојкашки, по шест је клубова борилачких спортова и спортова на води, те два тениска и девет клубова других спортских грана.

Затворени базен "Никша Бућин" у Шкаљарима најпрестижнији је спортски објекат у Котору а следе: Отворени базени у Доброти, Рисну и Прчњу, те Фудбалски стадиони у Шкаљарима и Доњој Сутвари, Дворана школског центра у Котору, Спортска дворана - у изградњи у Шкаљарима, дворане у Основним школама "Његош" у Котору, "Саво Илић" у Доброти, "Вељко Дробњаковић" у Рисну, "Никола Ђурковић" у Радановићима, затим терен за мале спортове у Основним школама "Његош" у Котору, "Иво Визин" у Прчњу, те терени за мале спортове у Грбљу и Доброти. Боћарски терени изграђени су Перасту, и Столиву. Заљубљеници у веслање, кајак – кану и једрење имају идеалне услове у Которском заливу (Кларић, 2016, 380).

Закључак је да тренутно нема довољно адекватних спортских објеката, а постојећи изграђени немају довољно капацитета и савремене опреме, те не могу понудити све потребне програме и садржаје. Изграђене објекте је нужно реконструисати и по могућности доградити и оплеменити њихове садржаје у складу са утврђеним потребама, у циљу оспособљавања спортских капацитета за одржавање већих међународних спортских манифестација.

Слика 5. Спортски центар Игало у Херцег Новом

Херцег Нови је последњих тридесетак година препознат као дестинација у којој се одигравају значајнија, нарочито такмичења на води, али и крај где се припремају спортске екипе (сл. 5). Масовност није значајнијег карактера, али, посебно ватерполо, пливачки и фудбалски спортски колективи знају за овај град, његову климу и услове којим располаже.

Општинска управа за спорт и остале организације у Херцег Новом годишње организују више сталних манифестација. Најчешће су оне једнодневне, међународног су карактера и одржавају се у зимским и пролећним месецима: Међународни цудо куп "Мимоза" са око 600 учесника, Куп мимозе у спортском риболову (60), Једриличарска регата (50-60), Карате турнир (600-700), Пливачки митинг (400-500), Турнир у циу цицу (250-300), Стрељачки куп (100), боксерски турнир (200), планинарске туре, бицикличке туре, Фудбалски куп "Мимозе, Орјенски маратон. Спортске екипе током боравка у Херцег Новом најчешће бораве у хотелима "Плажа", Хотел "Sun resort", Институту "Игало", "Lighthouse of Montenegro", "Перла",

"Војводина", а припреме трају од 7 до 21 дана. У последњих пет година у Херцег Новом је боравило 1 459 спортиста и они су остварили 17 622 ноћења из чега произилази да су хотелијери наплатили 1.409,760 евра (Кларић, 2016, 383).

У организацији домаћинства и спортско-туристичких манифестација предњачи Пливачки ватерполо клуб Јадран и базен на Шкверу, са својим услугама. Јадран је 2014. године дочекујући европске ватерполо клубове и репрезентације, а и кроз друге спортске манифестације "донео" Херцег Новом 8297 ноћења.

Иако је туризам основна преокупација новског становништва и спорт је масован у овом приморском граду, и то: Пливачко ватерполо клубови Јадран, Бијела, Галеб, Кумбор, Ривијер, Бокелъ и Приморје, Кошаркашки клубови АБС Приморје, Приморје, Нови, Каstellнуово, Ас, ЖКК Приморје, Фудбалски клубови Игало, Орјен, Бијела, Обилић, Једриличарски клуб "Југоле Гракалић", Спортско рекреативни клубови Мамула, Нирвана, Мељине, Кумбор, Рибар и Динигла, Ронилачки клуб "Југоле Гракалић", Боћарски клубови Вал, Мељине, Бијела, Ривијера, Цудо клуб Игало, Клуб спортско-ритмичке гимнастике Приморје, карате клубови Јадран, Херцег Нови, Бијела и Шото кан, Циу цицу клуб Панда, Боксерски клуб Херцег Нови, шаховски клубови Херцег Нови и Бијела, Планинарски клуб Субра, Клуб практичног стрељаштва Орјен, Тениски клуб СБС.

6.2.2. Спортски објекти и спортски садржаји у Средњој регији

Подгорица је Главни град, административни, привредни, универзитетски и политички центар Црне Горе. Заузима површину од 1.491 км² или 10.43 % територије Црне Горе. На истоку се граничи са Албанијом, на југу Скадарским језером и општином Бар, на западу са Цетињем и општином Даниловград, на северу са општинама Колашин и Андријевица. Удаљеност од мора износи око 36 километара ваздушне линије до Будве, односно 45 километара магистралним путем до Сутомора. Подгорица је лоцирана у подгоричко-скадарској котлини која између Подгорице и Скадра има дужину од 50 км а највећу ширину од 30 км између Вирпазара и Хота у Албанији. Највећи део котлине захвата Скадарско језеро, које се некад звало Зетско језеро, чија површина варира између 354 км² и 506 км². Северно од језера је Зетска равница површине 240 км².

Подручје Градске општине Голубовци, одликује се благом медитеранском климом. Рељеф Главног града је разнолик. Равничарски реон чини пространа Зетска равница. Брдски или прелазни реон оивичава претходни у виду еродираних и јако огољених брда до 800 м. Надовезујући се на реон ниских брда, планински реон пење се степенасто али и доста нагло јер достиже висине од преко 2.000 м на релативно кратком растојању од равнице (Жијево 2.183, Комови 2.484м и др.). Највећи део града лежи на флувиоглацијалним терасама реке Мораче и њене леве притоке Рибнице, између Малог брда (205 м) и Горице (131 м) на северу и Дајбабске горе (170 м) и Доње Горице (102 м) на југу, односно југозападу. Из равни речних тераса избијају кречњачка узвишења Крушевац, једва приметна са десне стране реке Мораче и Љубовић (100 м) са леве стране тог водотока.

У циљу стварања бољих услова за развој спорта и пружања услуга у овој и области спортске рекреације, као и омогућавања вишенаменског коришћења спортских

објекта сагласно потребама Главног града, 2009. године основано је Јавно предузеће "Спортски објекти" Подгорица, настало спајањем ЈП Центар "Морача" (сл. 6), и ЈП "Градски стадион".

Слика 6. Дворана СЦ "Морача" у Подгорици.

Спортски Центар "Морача" располаже просторима отвореног и затвореног типа. Просторне капацитете за одвијање спортских активности у самом објекту сачињавају: велика дворана са подијумом капацитета око 4.200 седишта, мала сала, сала за борилачке спортове, трим кабинет, затворени базен који није у функцији. Читав комплекс допуњавају отворени олимпијски базени са трибинама који ће, планираном надградњом монтажне подконструкције и балона, омогућити целогодишње коришћење и организовање ватерполо и других такмичења. Такође, реконструкцијом дела објекта у коме се налази затворени базен у мултифункционалну салу за дворанске спортове, створиће се услови за максималну искоришћеност свих капацитета овог објекта. У саставу ЈП Центар "Морача" је и

Стрељачки центар "Љубовић" са три пуцаоне и пратећим садржајима, које би било потребно реновирати. Овај простор омогућава знатно већу валоризацију изградњом отворених терена за различите врсте спорта и рекреације. Од 2012. године у Подгорици су отворена два базена са трибинама од 1500 столица. Студентска спортска дворана са 800 места корисницима је предата на употребу крајем 2015. године.

Градски стадион је вишенаменски и представља домаћи терен ФК "Будућност". Изградњом јужне и северне трибине проширен је капацитет на 12.508 гледалаца. Стадион поседује лиценцу за одигравање међународних утакмица у организацији ФСЦГ и међународних фудбалских асоцијација ФИФЕ и УЕФЕ. Поред овог, на простору Главног града постоји још 12 фудбалских стадиона од којих су стадиони ФК "Забјело" и ФК "Рибница" у веома лошем стању те их је неопходно реконструисати и изградити трибине за гледаоце, док су на неким потребне мање санације и доградње (Љајковићи, стадион ФК "Дечић" у Тузи). Шест је игралишта (по два са природном и вештачком травом) на Старом Аеродрому, а на њима утакмице игра Младост, млађе селекције ФК Будућност и тренира национална фудбалска репрезентација. Игралишта Младости и Будућности поседују трибине са по 1500 столица (Кларић, 2016, 389).

Стадион малих спортова под Горицом, са трибинама капацитета 2.500 места, садржи терене за мали фудбал, рукомет и кошарку, свлачионице и помоћне просторије. Реновиран је 2008. године. Будући да располаже рефлекторима, користи се и за одржавање културно-забавних и дечијих манифестација. Стадион малих спортова у Матагужима, у власништву ОШ "Зарија Вујошевић", капацитета трибина 1.500 места, нема обележена спортска игралишта и мобилијар.

У другим деловима општине налази се још осам фудбалских терена: један на Марези, четири на подручју ГО Голубовци а три на подручју ГО Тузи. Фудбалским тереном –

Мареза, у власништву ФК "Будућност", управља ЈП "Градски стадион". Неке од преосталих терена ове врсте потребно је обележити и обезбедити пратећу инфраструктуру (Горичани, Понари, Миљеш, Вуксанлекићи и Сукурућ). Спортских полигона за мали фудбал, кошарку, одбојку или рукомет има укупно 28, од којих 10 на подручју ГО Голубовци и 10 на подручју ГО Тузи (не рачунајући терене у склопу ОШ). Полигон на подручју Маслина је у веома лошем стању.

Поред тога, присутан је низ објеката и полигона за различите врсте спортова или за рекреацију у власништву Главног града, државе Црне Горе или у приватном власништву. То су: Тениски терени "Ас" у Доњим Кокотима, Спортски центар "Рех" у Горњим Кокотима, Коњички центар "Вранац" у Горњој Горици, Одбојкашки терен за beach-volley код ресторана "Рибница", Тениски терени у Рогамима, Спортски аеродром на Ђемовском пољу, Риболовна стаза "Лесендро" у Врањини, Боксерска сала у Његошевом парку, Сала борилачких спортова Тае kwon do и Теретана "Олимпик" у Тузима). Заступљен је и одређени број балон сала за мали фудбал.

Објекти који се користе у спортско-рекреативне сврхе су: трим стаза у Толошима, спортско-рекреативни терени на Горици, Спортско-рекреативни центар парк Златица, отворени кошаркашки терен у Његошевом парку као и низ сала за физичко васпитање у саставу основних или средњих школа. Трим стаза у Толошима, дужине 650 м и уређена је али, да би у целости остварила своју сврху, потребно је изградити трим станице.

У комплексу на брду Горици налази се терен за мали фудбал са подлогом од вештачке траве, бицикличка стаза, уређен простор за рекреативно играње стоног тениса, пешачке стазе и два терена за боћање који су у доста лошем стању па их је неопходно санирати. Спортско рекреативне активности одвијају се и у физкултурним салама основних и средњих школа.

На територији града има око 200 спортских клубова. 13 рукометних, 20 кошаркашких, 26 фудбалских, 12 цудо клубова, 10 тениских, 7 одбојкашких. Главни град препознао је потребу осавремењавања и проширивања постојећих спортских капацитета за развој такмичарског, школског и универзитетског спорта и спортске рекреације. Ове могућности постоје у објекту СЦ "Морача" у виду реконструкције отвореног ватерполо базена са трибинама, односно његовим претварањем у затворени, који ће омогућити целогодишње коришћење и у виду реконструкције хале у којој се налази затворени базен у мултифункционалну салу за дворанске спортове. Поред тога, планиран је нови отворени спортски комплекс са различитим садржајима на локацији Стрелачког центра "Љубовић" или у Толошкој шуми те нови базени на погодним локацијама. Главном граду потребни су нови фудбалски терени и спортски објекти високог стандарда за спортску припрему и организацију великих спортских приредби. Такође је неопходно утврдити стабилне изворе финансирања спортских клубова, нарочито у спортовима у којима се могу остварити значајни резултати и преко тога афирмисати Главни град. Сале и отворене терене за игру и спорт у предшколским и школским објектима потребно је реконструисати и реновирати те обезбедити неопходну опрему.

Црногорска престоница Цетиње се налази на надморској висини од 670 м и простире се на брдско планинском простору подловћенске Црне Горе. Територија Цетиња обухвата простор од Скадарског језера до Пустог Лисца и од Ловћена и Боке которске до Гарча. Површина цетињске општине износи 910 км² и заузима 6,6% територије Црне Горе. На територији Цетиња налазе се два градска насеља (Цетиње и Ријека Црнојевића) и 92 рурална насеља (Кларић, 2016, 386).

Спортски објекти су у власништву општине Цетиње и њима управља ЈП Спортски центар Цетиње, у чијем су саставу: два фудбалска терена (градски стадион и помоћно игралиште), полигон малих спортова, спортски центар (у оквиру кога се налазе: главна спортска дворана са 1200 седишта, три мање-наменске дворане, теретане,

билијар сала) и тениски терен. Спортски објекти у власништву образовних установа углавном нису на задовољавајућем нивоу. Постојеће спортске сале захтевају реконструкцију, а потребна је и изградња нових спортских сала и терена. Спортски објекти који су у власништву државних установа и приватних друштава су: спортски терен за тенис и одбојку, два спортска полигона, авантуристички парк и терен за paintball (који се налазе на Ивановим коритима), пливачки базен (у склопу Хотела "Гранд"), спортско игралиште (у оквиру предузећа АД "Рибарство").

На територији општине Цетиње, постоји значајан број спортских организација и то: Карамбол савез Црне Горе и Стонотениски савез Црне Горе, Спортско друштво "Ветерани" и "Организација за све - Цетиње". Регистрованих спортских клубова има 48, од којих су најзначајнији Фудбалски клубови Ловћен и Цетиње, Мушки рукометни клуб Ловћен, Кошаркашки клуб Ловћен.

Општина Даниловград припада средишњем региону Црне Горе. Површина општине износи 501 км², што представља 3,6 % територије Црне Горе, и спада међу општине средње величине. На подручју Општине је саграђено више спортских објеката који користе чланови спортских колектива, али и заинтересовани грађани. У Даниловграду је спортска хала са око 700 седишта, затим спортска хала "Калезић", фудбалски стадион "Браћа Велашевић", фудбалско игралиште у Спужу, игралишта малих спортова у Даниловграду, игралиште за мали фудбал "Сан Сиро" у Спужу, тениски терени на Лазинама, те спортски објекти у оквиру Касарне "Милован Шарановић" и Спортска дворана са 1000 седишта и стрељаном у оквиру Полицијске академије.

Спортски живот је организован кроз 14 клубова који се такмиче у разним ранговима такмичења, а окупљају преко 2200 чланова. Фудбалски клубови су: Искра, Зора, Звијезда и ФК Даниловград и КМФ Моцарт, затим КК Даниловград, ЖРК Даниловград, Карате клуб Даниловград, Боксерски клуб Даниловград, Атлетски клуб

Даниловград, Шаховски клуб Даниловград "Таљ"- те Планинарска друштва Прекорница и Гарач.

Никшић се налази у истоименом крашком пољу у централном делу Црне Горе. По величини је други црногорски град а по пространству највећа је општина (2065 км², 14,95% укупне територије) у Црној Гори. Од Јадранског мора удаљен је тридесетак километара ваздушне линије и представља значајну саобраћајну раскрсницу између севера и југа Црне Горе. Много је спортских колектива од којих издвајамо фудбаске клубове Сутјеску и Челик, Кошаркашки клуб Сутјеска, Атлетски клуб Никшић, Цудо клубови Академик и Оногошт, Карате клуб Оногошт, Планинарски клуб Војник, Бициклички клуб Перјаник (<http://niksic.me/o-niksicu/sport/>).

За Црну Гору Никшић је велики град са много заљубљеника у спорт и активних спортиста који захтевају условеза бављење спортом, а у Никшићу их има. Фудбалски комплекс крај Бистрице, површине 22000 м², састоји се од четири травната игралишта и два стадиона. Градски стадион са 8000 седишта највећи је спортски објекат у Никшићу. Стадион има и ФК Челик, као и терени ОФК Никшић под Требјесом. Спортски центар Никшић највећи је у Црној Гори и састоји се од спортске хале са 2700 места, помоћне сале, затим затвореног пливачког базена са трибинама капацитета 500 места, аутоматске стрељане са 25 места, два шљакаста тениска терена, терена за мали фудбал, теретанама. Под Требјесом је пет тениских терена, а у непосредној близини је Ски центар Вучје са три успињаче, Више школских сала, две сале цудо клубова, Трим стаза испод Требјесе, као и маркирана и опремљена стаза за планински бициклизам у строгом центру града (на Требјеси).

6.2.3. Спортски објекти и спортски садржаји Северне регије

Општина Колашин, са површином од 897 км², припада северном делу Црне Горе и обухвата горње и средње токове река Таре и Мораче (исти правац, супротан смер). Колашин је лоциран на надморској висини од 960 м, и окружују га Комови, Бјеласица, Сињајевина и Морачке планине. Због повољног туристичко географског положаја, Колашин представља значајан транзитни и туристички центар. У Црној Гори, како је већ поменуто, постоји више малих зимских спортских центара. Ски-центар "Бјеласица 1450" код Колашина је највећи и налази се на планини Бјеласица, у централном делу Црне Горе, на удаљености девет километара од Колашина. Простире се на надморској висини од 1450 до 1973 м, што представља преко 500 метара висинске разлике. Поседује 30 километара стаза, на које скијаше извлачи нешто преко 4600 метара жичара (1187 метара дугачак шестосед, 1840 метарска двосед жица, три ски-лифта типа тањир дужине од по 500 метара и беби ски-лифт од 150 метара). На стазама Ски-центра "Колашин 1450" (сл. 7), у једном тренутку несметано може скијати око 3.500 скијаша.

Иако туристички град у повоју, Колашин није препознат као организатор значајнијих спортских манифестација. Првенство Црне Горе у алпском скијању на теренима Ски центра "Бјеласица 1450" осим по педесетак такмичара, окупљало је још око 150 њихових родитеља и пријатеља, који су се у Колашину задржавала, најчешће колико да се заврши такмичење (дакле један дан). Три, неадекватно опремљена фудбалска игралишта, неусловна спортска дворана и базен у Хотелу "Бјанка" недовољни су за озбиљније припреме спортиста и развој спортског туризма. Што се спортских такмичења тиче на подручју општине Жабљак нема организованих спортских манифестација јер скромна инфраструктура је лимитирајући фактор.

Слика 7. Ски центар "Колашин 1450"

Ски-центар Дурмитор сачињавају преко 40 година стари ски-центри "Савин кук" и Ски-центар Босача. Ски центар "Савин кук" смештен је на лепој позицији у срцу планине Дурмитор, 6 км удаљен од центра варошице Жабљак. Стазе на овом скијалишту су веома стрме. На висинској разлици од 650 метара добар део године (преко 130 дана) на квалитетној снежној подлози могуће је скијати. Две жичаре укупне дужине 2350 метара, једна тањирача (320 метара) и два ски-лифта укупне дужине 980 метара, као и беби лифт од 80 метара могу сервисирати 3000 скијаша на сат, којима је на располагању четири километра ски-стаза. Ски центар Босача налази се на источном делу Дурмитора и Жабљака, непосредно уз кањон реке Таре. Располаже са два двоседа укупне дужине 1900 метара (700 + 1200) које савладавају надморску висину од 600 метара (Равни Жабљак – Пољана 1450 – 1630 и Пољана – Велики Штуоц 1680 – 2050), као и ски- лифтом "Ржана главица" дужине од 320 метара. Овај Ски-центар располаже са осам километара стаза. Ски-центар Јаворовача је мало градско скијалиште. Удаљено од центра града једва један километар на

благим падинама Дурмитора. Располаже ски-лифтом од 150 метара. На Жабљаку је изграђено фудбалско игралиште (нестандарних димензија) и спортска дворана капацитета 548 места.

На територијама општина Плужине и Шавник нема организованих спортских колектива па ни вреднијих спортских објеката. Подручје општине Мојковац припада Северном региону Црне Горе, његовом изразито планинском делу. Захвата средњи део речног тока Таре између планина Бјеласице и Сињавине. Укупна површина општине је 367 км², што чини 2,6% укупне територије Црне Горе и по површини је једна од мањих општина у Црној Гори

У Мојковцу функционише знатан број спортских клубова међу којима су: државни првак рукометни клуб "Мојковац" који броји 220 чланова свих категорија узраста; атлетски клуб "Тара" са 25 чланова међу којима су државни рекордери и олимпијски такмичари; стонотениски клуб "Мојковац" са 44 члана и државни су прваци; циу-циу клуб "Ипон" са 69 чланова који су освајачи многобројних златних медаља како на државном тако и на међународном нивоу; рвачки клуб "Мојковац" са 28 чланова који су такође освајачи многобројних златних медаља како на државном тако и на међународном нивоу; фудбалски клуб "Брсково" са 132 члана; скијашки клуб "Бјелогривац" са 15 чланова; стрељачки клуб "Брсково" са 61 чланом; кајакашки клуб "Мојковац" са 19 чланова; параглајдинг клубови "Феникс"- 20 чланова и "Кондор"- 4 члана; шаховски клуб "Брсково" са 134 члана (<http://www.mojkovac.me/mdx.php?option=com>). Традиционално сваке године у јануару месецу одржава се међуопштински турнир у малом фудбалу, а поред овог турнира организује се низ спортских такмичења на државном и регионалном нивоу. Мало је спортских објеката у Мојковцу. Фудбалско игралиште Брсково са 500 седећих места, спортска дворана у оквиру Школског центра "Вуксан Ђукић" са 800 места, те сале у основним школама "Алекса Ђилас – Бећо" у Мојковцу и истуреном одељењу у Лепенцу.

Пљевља се налазе на крајњем северу Црне Горе, оивичена шумовитим и питомим планинама и ишарана речним токовима Таре, Њехотине и Брезнице. По пространству (1.346 км²) трећа је по величини општина у Црној Гори. На једној десетини државне територије живи сваки двадесети становник Црне Горе или око 32.000 грађана. У општинском секретаријату за спорт регистрован је 31 спортски колектив од којих се активно такмиче чланови Фудбалских клубова Рудар, Пљевља и Брезница, Атлетски клуб Рудар и Атлетски омладински клуб Рудар.

Сем њих, у Пљевљима постоје и кошаркашки клубови Пљевља и Рудар, Женски кошаркашки клуб Рудар, Атлетски клуб Пљевља, Шаховски клуб основних и средњих школа и Шаховски клуб Рудар, карате клубови Рис и Потоци, Бициклички клуб Пљевља, Стрелачки клуб Центар, Скијашки клуб Рудар, Џудо клуб Пљевља и Параглајдинг клуб Сиви соко. Град Пљевља је електро-енергетски центар Црне Горе па завидна средства издвајају за развој спорта и спортских објеката. У Спортском центру "Под Голубињом" изграђен је модеран фудбалски стадион са 6000 седећих места, као и три терена са природном и вештачком травом. У његовом склопу је и атлетска стаза и спортска дворана "Ада" са 1860 седишта, мала дворана и стрелана. У кругу Дома војске је више терена за мале спортове, као и у двориштима Гимназије "Танасије Пејатовић" и О.Ш. "Салко Аљковић". Четири градске и седам сеоских основних школа у пљеваљској општини поседују физкултурне сале и спортске терене за мале спортове (<http://www.pljevlja.me/>).

Бијело Поље је највећи град северног дела Црне Горе. Простире се на 924 км², покривајући 6,7% територије Црне Горе, што је чини четвртом општином по површини у Црној Гори. Цела територија Општине налази се на надморској висини изнад 500 метара. Спортске активности у Бијелом Пољу су садржајне и многобројне, нарочито ако се узме у обзир низ лимитирајућих фактора. Бјелопољски спорт окупља око 3.000 спортиста свих узраста, од петлића до сениора. У Општини постоји осам фудбалских клубова, три кошаркашка, атлетски клуб, бициклички, одбојкашки, два карате клуба, два џудо клуба, два шах клуба, рвачки клуб, два стонотенисерска

клуба, боксерски клуб, билијар клуб, кајакашки клуб, рафтинг клуб, плесни клуб, параглајдинг клуб, скијашки клуб, планинарски клуб, спортско-риболовни клуб и Спортско рекреативно друштво "Сињавац". Ограничавајући фактор за постизање бољих резултата у фудбалу су недостатак помоћних фудбалских терена, за тренинге екипа у градском подручју. Такмичења у кошарци, рукомету, одбојци и другим дворанским спортовима, одржавају се у Спортској хали "Никољац" капацитета 2.800 места (www.bijelopolje.me).

Спортски комплекс "Никољац" сачињавају градски фудбалски стадион са трибинама капацитета око 4000 места, дворана са 2800 столица, три земљана тениска терена и отворени кошаркашки полигон са два игралишта. У кругу бивше фабрике "Текстилац" налази се фудбалско игралиште истоименог фудбалског клуба, а фудбалски терен изграђен је и у Недакусима. Спортска хала "Југотес" у Недакусима оспособљена је за одбојку и кошарку а располаже са 1000 седећих места. Две средње школе, Гимназија и Средњошколски центар, као и основне школе у месним центрима Томашево, Равна Ријека, Павино Поље, Бистрица и Затон такође располажу са салама прилагођеним за основно физичко васпитање, као и са отвореним спортским полигонима на којима се могу играти мали фудбал, кошарка, рукомет и одбојка.

Подручје општине Беране се налази на североистоку Црне Горе и простире се на површини од 717 км², што чини 5,2% површине Црне Горе (13.812 км²). Беране има солидне услове за развој спорта. Градски стадион у Беранама са капацитетом од 11 000 места други је по величини стадион у Црној Гори, а издваја се и атлетском стазом. Спортска дворана Јасиковац, иако је била ослонац развоја беранског спорта, а са својих преко 2000 места често и тесна за све љубитеље рукомета, а нарочито бокса, већ више од десетак година, као и хотел "Беране" у непосредној близини, није у функцији. Постоје фудбалска игралишта у Доњим Лугама, Петњици и на Полицама, као и школске сале у два средњим школама и у основним школама у Беранама и месним центрима, отворени Стадион малих спортова у центру града,

тениски терени, планинарске стазе на Бјеласици, Јеловици и Цмиљевици, као и скијалиште Локве на Цмиљевици (www.berane.me).

У Беранима функционише 42 спортска клуба и колектива: Фудбалски клубови су Беране, Раднички, Напредак, Цветекс, ОФК Беране и Петњица, Рукометни клуб Иванград, Женски рукометни клуб Беране 2003, кошаркашки клубови Лим, Беране 2010, Женски кошаркашки клуб Лим, Одбојкашки клуб Иванград 2011, стонотениски клубови Будим, Будимља и Иванград, боксерски клубови Баћо Кинг и Раднички, атлетски клубови Лим и Јамп, шаховски клубови Беране и Гамбит, Стрелачки савез Беране, стреличарски клубови Беране, Доње Луге и Мета, Клуб борилачких вештина Рис, Карате клубови Рис и Ехо, џудо клубови Беране и Кодокан, Самбо клуб Беране, Циу Циу клуб Пантер, тениски клубови Беране, Ин и Степ, планинарски клубови "Војо Масловарић" и Беране, Орјентиринг клуб Беране, Ски клуб Смиљевица, паргајдаглинг клубови Скај и Наша крила, Риболовни клуб Лим и Стрелачки клуб Јастреб.

Подручје општине Рожаје налази се у северноисточном делу Црне Горе, на граници са Србијом. Рожајско подручје има разнолик рељеф и високу просечну надморску висину и као такво може се сврстати у високопланинске области са одређеним специфичностима а захвата површину од 432 км². У Рожајама се успешно организују многобројне спортске манифестације од регионалног и ширег значаја. Најзначајнији спортски објекат је хала спортова која је изграђена средином 2006. године, чији је капацитет 1100 места за рукометне и 1500 места за кошаркашке утакмице и фудбалски терен на Банцовом брду. Фудбалски терен је изграђен и у селу Жупаница, а у Рожајама је у изградњи спортско рекреативни туристички центар у близини фудбалског стадиона, а планиран је олимпијски базен, трим стазе и бунгалови, што ће чинити један леп комплекс који ће допринети јачању спортског туризма. Две основне градске школе (ЈУ ОШ "25.мај," и ЈУ ОШ "Мустафа Пећанин,") имају добро опремљене сале за физичку културу као и спортске терене у двориштима школа.

Сеоске основне школе немају сале за физичку културу, али се у њиховим двориштима налазе солидно уређени спортски терени (www.rozaje.me).

У општини Рожаје регистровано је 26 спортских клубова: Карате клуб Хајла, Кик бокс клуб Унивезум, Кошаркашки клуб Ибар, Џудо клуб Ибар, Ловачко друштво Хајла, одбојкашки клубови Ибар и Хајла, Скијашки клуб Хајла, ПСД Турјак, Спортско риболовни клуб Ибар, Стонотениски клуб Ибар, Спортско стрелјачко друштво Рожаје, Фудбалски клуб Ибар, Шаховски клуб Ибар, планинарски клубови Хајла, Поглед и Ахмица, АМСК Ћоровић, СКИ клуб Рожаје, Бициклички клуб Ахмица, Рукометни клуб Рожаје, Клуб одгајивача голубова Хајла, Спортско рекреативно друштво глувих Ибар, Параглајдинг клуб Кондор, Бриц клуб Рожаје, Друштво за спортску рекреацију Ветерани.

Општина Андријевица налази се у североисточном делу Црне Горе. Захвата простор од 340 км², окружена високим планинама, Комовима, Бјеласицом и Проклетијама, које чине природни оквир ове општине. Припада кругу приграничних општина, јер са суседном државом Албанијом има 25 км границе и спада у ред најмање развијених општина у Црној Гори. Андријевица спада у ред најнеразвијенијих општина Црне Горе па ни спорт и спортски објекти нису бројни и лошег су квалитета. Три су спортска колектива: Фудбалски и Рукометни клуб Комови који се такмиче у Северној фудбалској регији, односно Другој рукометној, и Планинарско друштво Комови. Фудбалско игралиште у Андријевици је у власништву хотела "Комови" и прилагођено је такмичењу на регионалном нивоу (www.andrijevica.me).

Подручје општине Плав захвата простор од 486 км² у југоисточном делу Црне Горе, у подножју горостасних Проклетија, на изворишту реке Лим. Овај простор се протеже између Проклетија на југу и југозападу, планина Богићевице, Старца и Ваганице на истоку, Виситора и Зелетина на западу и Мокре на северу (www.plav.me).

На подручју плавске општине регистровано је 13 спортских клубова и друштава који се активно баве спортом и такмичењима. Они на републичком нивоу постижу

завидне резултате иако без потребних елементарних услова за бављење спортом. Спортски клубови су: фудбалски клубови Језеро, Гусиње и Полимље, Шаховски клуб "Језеро", Карате клуб "Језеро", Кик-бокс клуб "Аристон", Кајакашки клуб "Плавско језеро", Спортско риболовно друштво "Плавско језеро", Планинарско смучарско друштво "Кофиљача", Смучарско-планинарско друштво "Каранфил", Планинарско друштво "Виситор", Ловачко друштво "Хрид" и Ловачко спортско друштво "Маја Каранфил". Најзначајније традиционалне спортске манифестације у Плаву су: Монтенегро-Винтер куп, ауто трке које се одржавају у јануару месецу; једриличарска регата "Куп Плавског језера" која се одржава почетком јула. Спортски на води, одржавају се током јула и августа на Плавском језеру (скокови у воду, такмичење кајака, препливање језера (сл. 8). Мало је спортских објеката у Плаву: фудбалска игралишта у Плаву, Гусињу и Мурину, спортска дворана у Плаву и школске сале у Плаву и Гусињу. Постоји и одређени број маркираних планинских пешачких стаза.

Слика 8. Плав, Плавско језеро и Виситор

6.3. Људски ресурси у спортском туризму

Туризам чини главни стуб економске основе Црне Горе. Успешним развојем туризма могу да се обезбеде запослење и приход за значајне делове популације. Због свог значаја за генерисање запослености, повећање стандарда становништва и уравнотежавање регионалног развоја туризам је препознат као приоритетна привредна грана. С обзиром на економске, еколошке, социјалне и културне промене, које са собом доноси изградња туристичке привреде и с обзиром на комплексност свих питања које у том контексту треба решити, потребна је уска сарадња на интерминистарском, регионалном и локалном нивоу, друштвени дијалог, концептуално размишљање и деловање, као и стратешко планирање и његова имплементација.

6.3.1. Утицај туризма на БДП

Објективно утврђивање позиције Црне Горе као туристичке дестинације у међународним оквирима захтева постојање упоредивих показатеља са земљама у окружењу, али и шире. У том смислу, 2003. године Црна Гора је започела сарадњу са Светским саветом за путовања и туризам (WTTC) у циљу израде Извештаја о сателитском обрачуна туристичких ефеката за Црну Гору. Применом методологије сателитског начина обрачуна ефеката од туризма, стичу се услови за компарацију црногорског са конкурентским туристичким дестинацијама.

У Извештају Савета, од 184 земље, Црна Гора се налази међу прве три државе по стопам раста туристичке индустрије у наредних десет година (<http://www.wttc.org/>). Поменути Извештајем за Црну Гору, укупни - директни и индиректни допринос

туризма и путовања БДП-у износио је 20% у 2014. години, уз прогнозу раста по просечној годишњој стопи од 7,7% у наредном десетогодишњем периоду. Укупни допринос туризма запослености био је 18,5% у 2014. години уз предвиђања да ће до 2025. године износити скоро 30% укупне запослености.

Туризам је укупном извозу роба и услуга чинио 54,3% у 2014. години, са проценом раста по просечној годишњој стопи од 8% до 2025. године, док су инвестиције у туризам у 2014. години представљале 30% укупних инвестиција са прогнозама да ће, уз просечан раст од 8,2% током наредних десет година, тај удео бити око 50% укупних инвестиција (<http://www.wttc.org/>).

6.3.2. Туризам и запошљавање радне снаге

Једна од карактеристика тржишта рада у Црној Гори је значајан ниво запошљавања странаца, посебно у време летње туристичке сезоне. Према нивоу образовања странаца којима су издате радне дозволе у 2012. години 87,6% су странци са I и II степеном стручне спреме, 6,8% са III и IV степеном стручне спреме и 5,5% са вишом и високом стручном спремом (www.mrt.gov.me).

Највише радних дозвола у 2013. години издато је у области туризма и угоститељства 28,54%, затим грађевине 19,26%, трговине на велико и мало 16,67%. Већина сезонских радника долази из следећих земаља: Србије (49%), Босне и Херцеговине (19,96%), Руске федерације (13,24%), Македоније (6,99%), Украјине (1,76%), Хрватске (1,39%), Албаније (1,21%)³ (www.mrt.gov.me). У погледу занимања, односно послова на којима се ангажују странци у Црној Гори то су из области угоститељства: конобари, шанкери, собарице и кувари, а из области трговине - продавци. У циљу повећања флексибилности на тржишту рада, као и смањења стопе незапослености

³ Приликом спровођења истраживања подаци су добијени од Министарства одрживог развоја и туризма Црне Горе 02.02.2016.

потребно је стимулисати послодавце додатним олакшицама и субвенцијама као и афирмисати флексибилне форме запошљавања.

Угоститељство и трговина на годишњем нивоу чини 35,8% укупне тражње, у периоду од априла до септембра месеца 43,8%. Приморски регион у укупној тражњи угоститељства и трговине у Црној Гори учествује са 77,9%. Према Стратегији развоја људских ресурса у сектору туризма у Црној Гори, потребе за квалификованим стручним кадром у сектору туризма из године у годину ће се повећавати, па се очекује да ће потребе за стручним кадром у 2016. години износити 24.500 радника (www.mrt.gov.me). Број радника је и већи ако се узме у обзир потреба за ангажовањем сезонске радне снаге која највећим делом долази из иностранства (најчешће суседних земаља) и посебно се ангажују у сектору хотела и ресторана (Табела 1).

Табела 1. Потребне за стручним кадром

	2006.	2011.	2016.
Hotelijerstvo i ugostiteljstvo	12.000	17.000	20.500
Putničke agencije	1.480	2.070	2.390
Ostalo	1.020	1.380	1.610
Ukupno	14.500	20.450	24.500

6.3.3. Средње стручне школе

У складу са законским одредбама средње образовање може бити ниже стручно образовање (у трајању од две године), средње стручно образовање (у трајању од три или четири године) и више стручно образовање (у трајању од две године, као наставак средњег стручног образовања). У 22 стручне школе (Табела 2), за школску 2015/16, обухваћени су смерови: трговина, угоститељство и туризам (<http://www.mans.co.me/kategorija/izvjestaji/>). Према Центру за стручно образовање,

90–95% ученика заврши образовање. Понуда квалификационих услуга релевантних за туризам, у ВЕТ школама састоји се од следећих шест занимања:

- конобар III степен
- кувар III степен
- посластичар III степен
- техничар за послуживање IV степен
- техничар за кување IV степен
- туристички техничар IV степен.

Табела 2. Образовне средње стручне школе - сектор туризам, трговина и угоститељство⁴

Општина	Школа	Занимање	Укупно	I	II	III	IV
Бар	Средња економско-угоститељска школа	Конобар	43	15	15	13	
Бар	Средња економско-угоститељска школа	Кувар	85	47	23	15	
Бар	Средња пољопривредна школа	Прехрамбени техничар	70		26	21	23
Бар	Средња економско-угоститељска школа	Техничар кулинарства	72		22	21	29
Бар	Средња економско-угоститељска школа	Техничар продаје	59	31	28		
Бар	Средња економско-угоститељска школа	Техничар услуживања	27		8	12	7
Бар	Средња економско-угоститељска школа	Туристички техничар	262	66	70	60	66
Беране	Средња стручна школа "Вукадин Вукадиновић"	Конобар	33	15	11	7	
Беране	Средња стручна школа "Вукадин Вукадиновић"	Кувар	46	15	17	14	

⁴ Приликом спровођења истраживања подаци су добијени од Министарства одрживог развоја и туризма Црне Горе 12.02.2016.

Беране	Средња стручна школа "Вукадин Вукадиновић"	Техничар маркетинга и трговине	19			19	
Беране	Средња стручна школа "Вукадин Вукадиновић"	Техничар кулинарства	15				15
Беране	Средња стручна школа "Вукадин Вукадиновић"	Техничар продаје	16		16		
Беране	Средња стручна школа "Вукадин Вукадиновић"	Техничар услуживања	10				10
Беране	Средња стручна школа "Вукадин Вукадиновић"	Туристички техничар	50	31		19	
Бијело Поље	Средња стручна школа	Конобар	61	28	11	22	
Бијело Поље	Средња стручна школа	Кувар	76	30	21	25	
Бијело Поље	Средња стручна школа	Прехрамбени техничар	116	30	30	28	28
Бијело Поље	Средња електро-економска школа	Техничар маркетинга и трговине	128	32	30	31	35
Бијело Поље	Средња стручна школа	Техничар продаје	166	30	27	56	53
Бијело Поље	Средња стручна школа	Туристички техничар	122	28	30	32	32
Будва	Средња мјешовита школа "Данило Киш"	Техничар маркетинга и трговине	67			36	31
Будва	Средња мјешовита школа "Данило Киш"	Техничар кулинарства	82	28	27	14	13
Будва	Средња мјешовита школа "Данило Киш"	Техничар продаје	119	30	34	31	24
Будва	Средња мјешовита школа "Данило Киш"	Техничар услуживања	45		24	11	10
Будва	Средња мјешовита школа "Данило Киш"	Туристички техничар	138	33	37	37	31
Цетиње	Средња стручна школа	Кувар	15			15	
Цетиње	Средња стручна школа	Техничар маркетинга и трговине	23		23		
Цетиње	Средња стручна школа	Техничар продаје	40	17			23
Цетиње	Средња стручна школа	Туристички техничар	122	30	34	29	29

Херцег Нови	СМШ "Иван Горан Ковачић"	Кувар	27	15	12		
Херцег Нови	СМШ "Иван Горан Ковачић"	Продавач	16	16			
Херцег Нови	ССМШ "Иван Горан Ковачић"	Техничар маркетинга и трговине	94		31	29	34
Херцег Нови	СМШ "Иван Горан Ковачић"	Техничар кулинарства	87	22	16	22	27
Херцег Нови	СМШ "Иван Горан Ковачић"	Техничар продаје	58			28	30
Херцег Нови	СМШ "Иван Горан Ковачић"	Техничар услуживања	41	9	9		23
Херцег Нови	СМШ "Иван Горан Ковачић"	Туристички техничар	129	34	31	28	36
Колашин	СМШ "Браћа Селић"	Техничар кулинарства	49	14	17	13	5
Колашин	СМШ "Браћа Селић"	Техничар услуживања	42	8	17	11	6
Мојковац	СМШ "Вуксан Ђукић"	Конобар	9		9		
Мојковац	СМШ "Вуксан Ђукић"	Кувар	32	17	15		
Мојковац	СМШ "Вуксан Ђукић"	Техничар кулинарства	20			20	
Мојковац	СМШ "Вуксан Ђукић"	Техничар услуживања	16			16	
Мојковац	СМШ "Вуксан Ђукић"	Туристички техничар	106	32	31		43
Никшић	Средња економско-угоститељска школа	Конобар	51	32		19	
Никшић	Средња економско-угоститељска школа	Кувар	36		36		
Никшић	Прва средња стручна школа	Прехрамбени техничар	90	33	28	29	
Никшић	Средња економско-угоститељска школа	Техничар маркетинга и трговине	273	68	68	69	68
Никшић	Средња економско-угоститељска школа	Техничар продаје	205	65	59	41	40
Никшић	Средња економско-угоститељска школа	Туристички техничар	241	36	67	69	69

Плав	СМШ "Бећо Башић"	Продавач	15	15			
Плав	СМШ "Бећо Башић"	Техничар кулинарства	14			14	
Плав	СМШ "Бећо Башић"	Техничар услуживања	13			13	
Плав	СМШ "Бећо Башић"	Туристички техничар	137	39	42	33	23
Плужине	ЈУ ОЦ -Плужине	Техничар продаје	22	7	15		
Плужине	ЈУ ОЦ-Плужине	Туристички техничар	43			25	18
Пљевља	Средња стручна школа	Конобар	6		6		
Пљевља	Средња стручна школа	Кувар	46	10	13	23	
Пљевља	Средња стручна школа	Техничар маркетинга и трговине	112	24	33	27	28
Пљевља	Средња стручна школа	Техничар продаје	101	22	30	24	25
Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Конобар	85	37	26	22	
Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Кувар	102	38	32	32	
Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Посластичар	67	36		31	
Подгорица	Средња стручна школа "Спасоје Распоповић"	Прехрамбени техничар	97	29	23	16	29
Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Продавач	36	36			
Подгорица	СЕШ"Мирко Вешовић"	Техничар маркетинга и трговине	364	37	115	107	105
Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Техничар кулинарства	149	35	36	41	37
Подгорица	СЕШ"Мирко Вешовић"	Техничар маркетинга и трговине	77	77			
Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Техничар продаје	212	38	75	35	64
Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Техничар услуживања	183	39	57	56	31

Подгорица	ССШ "Сергије Станић"	Туристички техничар	421	112	99	109	101
Рожаје	Средња стручна школа	Конобар	6			6	
Рожаје	Средња стручна школа	Кувар	4			4	
Рожаје	Средња стручна школа	Продавач	27	27			
Рожаје	Средња стручна школа	Техничар маркетинга и трговине	33			33	
Рожаје	Средња стручна школа	Техничар продаје	66		25	16	25
Рожаје	Средња стручна школа	Туристички техничар	88	31	30	27	
Тиват	Средња мешовита школа "Младост"	Техничар маркетинга и трговине	132	30	34	35	33
Улцињ	Средња мешовита школа "Братство јединство"	Техничар маркетинга и трговине	58				58
Улцињ	Средња мешовита школа "Братство јединство"	Техничар продаје	24				24
Улцињ	Средња мешовита школа "Братство јединство"	Туристички техничар	207	60	64	52	31
Жабљак	Средња мешовита школа "17. септембар"	Техничар кулинарства	27	7	5	5	10
Жабљак	Средња мешовита школа "17. септембар"	Техничар услуживања	49	15	9	10	15
УКУПНО			6774	1738	1779	1760	1497

Професионална пракса у оквиру образовања у ВЕТ школама траје месец дана. Према дуалном систему, који је предвиђен у црногорском Закону о стручном образовању, не врши се образовање у туристичким занимањима. Због тога је практични део образовања у стручним школама сувише мали, јер само појединачно понуђене праксе у хотелима нису дозвољне за обезбеђење потребних практичних способности (Раичевић, 2013, 42). Диплома стручне школе даје квалификацију за посао у стеченом занимању. Према подацима ВЕТ центра, само мали део матураната жели да се

запустили након завршене стручне школе, већина жели да настави школовање на неком од факултета за туризам. То углавном објашњавају ниском атрактивношћу занимања, тј. активности у овој области, и релативно slabим могућностима зараде.

С друге стране, оне који су завршили стручне школе, у туристичким предузећима оцењују као недовољно квалификовано и компетентно, тј. недовољно стручно особље.

6.3.4. Високо образовање

Црна Гора је 2003. године потписала Болоњску декларацију и од тада се високо образовање у Црној Гори развија у духу и сагласно принципима Болоњског процеса. Високо образовање стиче се на универзитетима или другој установи (факултет, академија и др). Установе могу бити јавне или приватне зависно од њиховог оснивача. Све установе морају имати акредитацију и лиценцу без обзира на модел власништва.

Основне студије трају три, односно четири године (180 ЕСПБ/240 ЕСПБ) с изузетком основних студија медицинских наука које трају дуже (стоматологија пет година, а медицина шест година - 360 ЕСПБ/360 ЕСПБ). Постдипломске специјалистичке студије трају 3+1 годину, а постдипломске магистарске⁵ студије 3+2 године или 3+1+1 годину или 4+1 годину. Докторске студије трају 3 године.

Државни Факултет за туризам и хотелијерство налази се у Котору, док у, Бару, Будви, Тивту и Милочеру постоје приватни факултети из области туризма. Факултет за туризам и хотелијерство са седиштем у Котору основан је одлуком Владе Црне Горе дана 01.06.1999. године (Службени лист РЦГ, бр. 21/99). Усвајањем Закона о

⁵ У Црној Гори назив Магистарске студије је еквивалент Мастер студијама у Србији и другим државама.

високом школству из 2003. године, и у складу са Болоњском декларацијом, уследила је промена студијских програма и трајања основних студија. Све генерације на стручним смеровима Туризам и Хотелијерство сада студирају у складу са Болоњском декларацијом и студијским одредбама ЕЦТС бодова. Магистарске (постдипломске) студије, као и докторске студије организују се на оба стручна смера.

У оквиру наведених студијских смерова државног Факултета за туризам и хотелијерство нуди се учење по два страна језика (могућност избора: енглески, немачки, италијански, француски и руски). Факултет за туризам и хотелијерство у Котору на основу лиценце издате од Министарства просвете расписује Конкурс и уписује по 150 студената, а на дан 1. фебруар 2016. године 1100 студената је поседовало индекс овог факултета.⁶

Факултет за туризам Бар – МТС – "Montenegro Tourism School", основан је 2004. године као прва приватна високошколска установа у Црној Гори. На факултету се у оквиру основних академских студија реализују студијски програми менаџмент у туризму и менаџмент у хотелијерству. У оквиру постдипломских студија на IV години (специјалистичке студије) и V години (магистарске студије) реализују се студијски програми: менаџмент у туризму и менаџмент у хотелијерству. Докторске студије менаџмент у туризму у трајању од 3 године реализују се од школске 2008/2009. године.

Факултет за бизнис и туризам у Будви почео је са радом 15. новембра 2010 године, а у оквиру њега два студијска програма: Основни академски студијски програм Менаџмент у туризму и угоститељству, 180 ЕЦТС бодова и Постдипломски специјалистички академски студијски програм Менаџмент у туризму и

⁶ Приликом истраживања подаци добијени од студентске службе ФТХ Котор

угоститељству - 60 ЕЦТС бодова. На овом факултету се годишње упише 60 бруцоша, а на дан 15. априла 2016. године студирало је 248 студената⁷.

Факултет за интернационални менаџмент у туризму и хотелијству у Тивту акредитован је 14. јуна 2013. године за основне примијењене студије Интернационални менаџмент у хотелијерству, у трајању од три године (180 ЕЦТС). На дан 21. априла 2016. године на Факултету за медитеранске студије у Тивту студирало је 290 студената основних студија, 50 студената специјалистичких и 15 студената магистарских студија. Иначе, према Лиценци издатој од Министарства просвете овај Факултет уписује 100 студената годишње⁸.

Основна делатност Факултета за Медитеранске пословне студије у Тивту (ФМС) представља обуку и усавршавање студената у областима пословног менаџмента. У том смислу на Факултету за Медитеранске пословне студије у Тивту (ФМС) постоје три додипломска академска студијска програма и то:

- Менаџмент и безбедност марина и јахти
- Менаџмент у царинском, шпедитерском и агенцијском пословању
- Менаџмент у наутичком туризму, спорту и анимацији.

Постдипломске специјалистичке студије Наутички туризам и Управљање маринама представљају једногодишње специјалистичке студије које се реализују кроз два семестра од по 30 ЕСПБ кредита (укупно 60 ЕСПБ кредита). На крају VIII семестра студент пише специјалистички рад. По завршетку студија студенту се додељује диплома: Постдипломских специјалистичких студија (Спец.Сци.-VII степен). Сви предмети у програму имају статус обавезних. Магистарски студијски програм Наутички туризам траје једну академску годину (60 ЕСПБ кредита) и могу га уписати

⁷ Приликом истраживања подаци добијени од студентске службе факултета.

⁸ Исто.

кандидати чије се досадашње студијско образовање може вредновати са 240 ЕСПБ кредита. Диплома која се стиче по завршетку студија је диплома постдипломских Магистарских академских студија, степен - Магистар наука (МСц).

6.3.5. Категоризација угоститељских објеката

Угоститељски објекти се, према врсти и начину пружања угоститељских услуга разврставају у:

- угоститељске објекте за пружање услуге смештаја и услуге припремања и услуживања хране и пића и
- угоститељске објекте за пружање услуга припремања и услуживања хране и пића

Угоститељски објекти за пружање услуге смештаја и услуге припремања и услуживања хране и пића разврставају се у следеће групе:

1) примарне угоститељске објекте за пружање услуге смештаја и услуге припремања и услуживања хране и пића: хотел & resort; група хотели (хотел, мали хотел, бутик хотел, хотел гарни, апартхотел, кондохотел, хостел, пансион и мотел); туристичко насеље; етно село; еко лоџ; вила.

2) комплементарне угоститељске објекте за пружање услуге смештаја и услуге припремања и

3) услуживања хране и пића: кућа за изнајмљивање, туристички апартман и соба за изнајмљивање; гостионица; планинарски дом; одмаралиште; камп и слично.

6.4. Стратегија развоја туризма у Црној Гори

Тржиште проверава укупне трошкове годишњег одмора. Што је већи удео трошкова за транспорт, то мање остаје за буџет током одмора за праве садржаје. Путник је приморан да уштеди на квалитету или мора да потроши више новца. На то хотел може само да реагује тако што ће цену за своју услугу спустити да би се изједначили трошкови за авио-превоз. Пошто је ово због исплативости у ретким случајевима могуће, Црна Гора мора тежити укључивању у мрежу јефтених летова. Број јефтених летова из Немачке последњих се пет година учетворостручио. У Скандинавији ово "царство јефтених летова" обухвата већ половину свих туриста који на годишњи одмор путују авионом. Ф.У.Р. студија трендова преноси да ће се до 2015. године 20,5% свих летова Немаца током годишњих одмора односити управо на јефтине летове.

Имајући у виду стратешке циљеве туристичке привреде, изградњу и уређење путева и потребе за додатним саобраћајницама треба посматрати не само са становишта трговине, индустрије или одређене луке. Треба имати у виду аргументе о интересу општег и аргументе о одрживости. Путовање возом прави је доживљај, а као превозно средство посебно подношљиво за животну средину. Може да се оптимизује, јер се значајна туристичка места – Колашин, Мојковац, Бијело Поље – налазе уз саму саобраћајницу. Из ових места могу да се повежу аутобуским саобраћајем и планински региони Дурмитор и Проклетије.

Црна Гора је мала земља али пуна разних туристичких атракција. Важан аспект развоја туризма јесте приступачност ових атракција у различитим деловима земље. Мора се осигурати брз и удобан трансфер туриста од једног до другог дела.

То обухвата путни и железнички превоз, као и интерне летове, тј. за комбиновање аранжмана одмора на југу са активним одморима на северу. Организовани или

индивидуални кружни обиласци не би требало да буду авантура већ атрактиван елемент одмора у Црној Гори. Главни туристички путеви и даље ће бити разрађени као "панорамски путеви" који нуде добар увид у природни и урбани пејзаж Црне Горе. То такође значи изградњу паркинг-области и видиковаца који су добро опремљени неопходном инфраструктуром за пикник и који служе као информативни пунктови.

6.4.1. Оперативни циљеви и мере за њихову реализацију

Оперативни циљ 1: Стварање потребне туристичке и пратеће инфраструктуре у правцу постизања стратешког циља. "Квалитет уместо квантитета" већ је формулисани циљ Мастер плана из 2001. године. Током протеклих седам година остварени су значајни кораци напред. Али још увек делови туристичке инфраструктуре, смештајних капацитета и услуга не одговарају захтевима висококвалитетне туристичке дестинације. С аспекта изванредног, али по обиму ограниченог потенцијала Црна Гора се мора концентрисати на одрживи развој квалитетног туризма. Под тим се подразумевају понуде које ће задовољити сваког госта, колико год да су различита његова очекивања, које ће постићи највеће могуће приходе по госту/дану, које ће бити атрактивне преко читаве године и створити радна места. Црна Гора има шансу да се позиционира међу престижне светске дестинације и да осигура дугорочне користи од туризма.

Глобални тренд потражње за висококвалитетним туристичким дестинацијама, које комбинују изванредне природне вредности и узбудљиве активности са одличном инфраструктуром и услугама, нуди јединствену шансу за Црну Гору да оно што има искористи на најбољи могући начин. Као што показују примери, нарочито у области Медитерана, само се преко висококвалитетног туризма могу најбоље заштитити природне вредности.

Мере које треба предузети у правцу постизања овог циља су:

- Побољшање доступности Црне Горе
- Унапређење комуналне инфраструктуре
- Развој нових висококвалитетних смештајних капацитета
- Повећање стандарда постојећих смештајних капацитета
- Унапређење квалитета услуга у сектору туризма
- Унапређење хармоније архитектуре и околног природно-културног амбијента ("Развој амбијента")
- Успостављање "чистог имиџа" Црне Горе

Мера 1.1: Побољшање доступности Црне Горе

Удаљеност и саобраћајна отвореност неке дестинације, удобност, брзина и трошкови поласка и доласка, одлучују туристички развој одређене дестинације. По томе се одређују ангажман тур-оператора, као и приватно организована путовања на одмор. Модалитети путовања имају извештан утицај на то које циљне групе треба придобити за коју дестинацију, а које не. То, додуше, зависи од смера, садржаја и квалитета палете понуде. Ипак, њихово пласирање на тржиште има успех само ако су саобраћајни системи примерено изграђени и ако су конкурентни другим дестинацијама. До Црне Горе може се стићи на различите начине са различитих тржишта. Доступност треба побољшати. Овде је мање реч о томе да се изграде саобраћајнице до суседних земаља. Оптимизација регионалне путне мреже треба да буде приоритет и за остале гране привреде, а не само за туризам. Застоји постоје углавном у шпицу сезоне, када на хиљаде туриста из окружења аутомобилима путују ка Црној Гори. Ефикасан систем аутопутева привукао би и ауто-туризам а смањио би притисак на насељене области у шпицу сезоне.

Мера 1.2: Унапређење комуналне инфраструктуре

Квалитет туризма у великој мери зависи од доброг функционисања комуналне инфраструктуре. Побољшање постојећег и успостављање економски исплативог снабдевања становништва квалитетном питком водом – један је од приоритета сваке стратегије развоја, који се сам по себи подразумева. У односу на значај који се даје туризму у Црној Гори, морају постојати капацитети којима се гарантује поуздано, целодневно снабдевање водом комплетног домаћег становништва и свих туриста у истој мери. У правцу решавања овог проблема, Влада Црне Горе наставила је 2006. а завршила 2010. године са изградњом новог система снабдевања водом за област Приморја из водоизворишта у близини Скадарског језера.

Изузетно значајно питање јесте отпуст и третман отпадних вода и чврстог отпада без загађивања животне средине. У том смислу, се рачуна са изградњом регионалних санитарних депонија и планира фазни завршетак радова и пуштање у рад система за пречишћавање отпадних вода на савремени начин. Загађене реке и обална област противурече циљу висококвалитетног туризма. Исто важи за снабдевање електричном енергијом. Струјни удари и несташице контрапродуктивни су у односу на напоре да се уведе висококвалитетни туризам.

Мера 1.3: Развој висококвалитетних смештајних капацитета

Прва развојна фаза била је сконцентрисана на приватизацију, реновирање и ревалоризацију постојећих хотела. Она је била праћена повратком на међународна тржишта. Друга фаза, која се на ову надограђује, мора да доврши модернизацију старих хотела и да се фокусира на новоградњу тржишно оријентисаних туристичких 'ризорта' на приморју и у планинама.

6.4.1.1. Пораст броја смештајних капацитета до 2020. године (Хотели, Кампови, Приватне собе, Апартамани, виле, остало)

Хотелијерство и њему адекватни туристички објекти англо-амерички названи "resorts" – чине развојне моторе туристичке привреде. Њихов стандард и њихова тржишна оријентација према циљним групама, одређују вучну силу понуде. На палету њихове понуде надограђују се имиџ, сектор транспорта и продајна ефикасност. Али кад би сва постојећа 37.383 хотелска кревета реализовала солидну попуњеност од 150 дана (41% попуњености), дошли би заједно на само 5,6 милиона ноћења годишње. Уз 2006. годину планирану просечну цену собе од 32,88 EUR, читав промет соба хотелског сектора достигао би око 92 милиона EUR. И удвостручење, које би било последица мера оптимизирања које треба предузети још увек не би било довољан ослонац за све укупне економске циљеве туристичке стратегије. Из ове чињенице намећу се даљи закључци. Хотелски капацитети морају се квалитативно и квантитативно знатно побољшати. Осим тога, хитно су потребни висококвалитетни објекти са диверзификованом рекреационом понудом и свим садржајима за целогодишњи рад. Због ограничености простора, требало би да се сви расположиви простори на најбољим позицијама, посебно у залеђу плажа посвете градњи ризорта највишег стандарда, ако у поједином случају то није супротно јаком интересу за јавно коришћење или еколошким вредностима.

Ограниченост простора на плажама захтева ограничење укупног капацитета на око 300.000 туристичких кревета, осим ако предузећа или јавни сектор не створе атрактивне алтернативе купању у мору. Пространи купалишни пејзажи данас су сасвим уобичајени на многим дестинацијама, поготово што загрејани базени, спољни и унутрашњи могу да у одлучујућој мери допринесу продужењу сезоне. Пре свега, на приморју треба узети за циљ летњу сезону од априла до октобра и осим тога – као предводник дугорочне стратегије – неколико репрезентативних објеката који ће

радити преко читаве године. Насупрот томе, планине већ данас омогућују летњу, као и зимску сезону.

Уз одговарајућу понуду – најпре у области природе, спорта, здравства – и планински туризам може се развити тако да буде актуелан читаве године. Ови високи циљеви изискују:

- стално далекосежно оптимизирање свих постојећих врста смештаја кроз унапређење свих садржаја, као и сервиса, али истовремено и смањење оних типова капацитета који мало пружају или су непродуктивни;
- побољшање и проширење рекреационе инфраструктуре по међународним стандардима, као и развој атрактивне специјалне понуде: здравство, планински бициклизам и планинарење, голф, наутички туризам, МИЦЕ - садржаји и све замисливе тржишне нише из области спорта, природе, доживљаја, културе, религије, уколико се оне могу заступати као одрживе.
- пре свега, приоритет врстама смештаја које могу да реализују високе приходе, дугу сезону и више радних места по туристичком лежају.

Од одлучујућег је значаја да се смештајна структура усклади са економским потребама Црне Горе са тежиштем на оним врстама понуде које, дугорочно посматрано, генеришу највише предности. То су туристички хотели и `ризорти`.

За сада би одређеним административним инструментима требало знатно успорити даљи развој сектора секундарних станова – барем на приморју и у другим подручјима туристичке концентрације док не буде могао да се успостави уравнотежен однос између различитих врста смештаја, док читава инфраструктура не покрије ону – због туристичког бума појачану – потребу за снабдевањем енергијом и водом, као и за елиминисањем отпада и отпадних вода, и док прекомерни притисак на плажама не попусти захваљујући алтернативним, вештачким опцијама купања. Прогноза капацитета претпоставља такво успоравање градње и под овом премисом полази од тога да ће се део секундарних станова у наредним годинама претворити у место

становања у старости и тиме престати бити секундарни стан. Приватне собе за издавање, у односу на многе секундарне станове доносе ту предност, да промет иде директно у корист домаћих грађана са нижим примањима и не реализује се ван Црне Горе. У погледу социјалних и економских циљева одрживог развоја, с овим сектором треба се опходити врло обазриво.

Стога се смањивање ових капацитета не заснива на неком "плану", већ на претпоставци: да са растућим стандардом на суседним тржиштима и у самој Црној Гори, опашће како потражња тако и спремност да се лично коришћена соба током сезоне преда у руке неком странцу и да се породични простор отвори трећим лицима. Без обзира на ово, изнајмљивачи приватних соба и јавни сектор имају економски интерес да се ова делатност региструје, утврде стандарди за приватни смештај, да га примене и истакну на таблама на кући. То госту који тражи олакшава избор собе. То може повећати приход од издавања. Осим тога, атрактивност области приватног смештаја може се оптимизирати развојем јавне туристичке инфраструктуре, тако да се та област може користити и ван сезоне.

Камповање и у све већој мери караванинг убрајају се у најомиљеније врсте одмора на скоро свим тржиштима Европске Уније. Сваке године милиони Немаца, Француза, Британаца, Холанђана и Скандинаваца путује на одмор на камповање. Великом броју ових кампера није ни у ком случају стало до јефтиног одмора, већ до стила одмора блиског природи. Хрватска, Италија, Шпанија држе спремним безброј кампова, а Француска важи чак као идеална дестинација због високог квалитета њених кампова. Насупрот томе, Црна Гора суочена је са две препреке: расположивост простора и удаљеност. Просечан кампер не жели дуго да вози, већ жели да кампује. Само онај захтевнији, често караванер, жели да обиђе пределе и градове.

Очигледно, без висококвалитетних смештајних капацитета, не може да се успостави висококвалитетни туризам. Током протеклих година, разна улагања су започета или су у припреми. Нарочито је на обали отворен извештан број нових или

реконструисаних капацитета који испуњавају тражњу међународног висококвалитетног туризма. Подразумева се потреба за постојањем више капацитета за висококвалитетни смештај, како у приобаљу тако и залеђу и планинском региону. Неопходно је ступити у контакт са приватним инвеститорима који виде будућу важност тржишта туризма у Црној Гори. Пресудни аспект улагања у капацитете за смештај високог квалитета јесте поштовање заштите природе, енергетске ефикасности и употреба обновљивих извора енергије. Сви ови проблеми не виде се као ограничења, већ као неизбежан допринос очекиваном високом стандарду.

Такође је неопходна прикладност за хендикепирана лица као критеријум за капацитете високог квалитета. Државни и општински планови уређења простора морају да воде рачуна о свим еколошким потребама, с нагласком на заштити природе и ресурса. Веће пројекте треба испитати, како у погледу компатибилности грађевина са стандардима очувања животне средине, тако и њиховог коришћења. Већ у фази израде пројеката и планова, применом процене утицаја и стратешке процене утицаја на животну средину, може се утврдити да ли предузеће намерава да спроводи еколошки одрживу политику и које су мере предвиђене за омогућавање одрживе валоризације ресурса и умањивање оптерећења по животну средину. С обзиром на то да су услед интензивног развоја изражени притисци на екосистеме распоређене у обалном подручју, посебно оне смештене уз саму обалну линију, у циљу спречавања линеарне урбанизације обале и очувања јединственог природног и културног наслеђа црногорског приморја, неопходна је доследна примена инструмената интегралног управљања обалним подручјем, посебно увођење линије забрањене градње у појасу 100 метара од обалне линије за све нове пројекте за које припрема просторно - планске документације започне након ратификације Протокола у црногорском парламенту. Иако су природа и биодиверзитет Црне Горе јединствени и разноврсни, потребно је водити рачуна о осетљивости еколошког потенцијала црногорског подручја. За одрживу валоризацију природних ресурса и усклађивање развојних потреба са еколошким и укупним карактеристикама дате средине, неопходно је

планирање намене простора и реализацију развојних пројеката, градњу туристичких и инфраструктурних пројеката заснивати на прорачуну капацитета носивости средине.

Спој мера за штедњу енергије и садржаја, почев од ефикасног изоловања зграда и простора, данас је не само могућ већ је и сврсисходан за уштеду трошкова пословања (двоструко или троструко застакљење, штедне лампе, инфрацрвени сензори, редовна мерења за откривање апарата који су велики потрошачи струје, главни прекидачи у собама, који комплетно прекидају коло струје кад се соба напусти, контакт-прекидачи за клима- уређаје). Осим тога, свуда где је то економски оправдано и технички могуће, треба употребљавати обновљене изворе енергије.

Светска туристичка организација Уједињених нација (УНВТО) препоручује коришћење фотоволтажних, соларних и геотермичких извора као и енергије ветра и биомасе. Предлаже се и коришћење соларне енергије. Чамци на соларни погон на Скадарском језеру били би не само пожељни, они би туристима пружали додатну атракцију. Нуде се и друге могућности: добијање топле воде, загревање базена, климатизација соба итд. И у области управљања водама постоје знатни потенцијали за штедњу. Неопходна је стална контрола система водовода, јер и мало место неисправности проузрокује знатне – према томе, скупе – губитке воде. Управљање отпадним водама спада у еколошко деловање. Ако хотелски објекти своје отпадне воде не могу да воде у јавни систем за пречишћавање, онда су неизбежна сопствена постројења. Чак и усамљене планинске колибе и ресторани, требало би да располажу таквим уређајима. Исто важи за тоалете у националним парковима, у центрима за планинарење и бициклизам, на катунима. Овде су суви тоалети, за које нису потребне ни хемикалије ни вода, с еколошког аспекта најповољније решење, које је у парковима Канаде и Финске одавно испробано и данас уобичајено. Чиста морска вода и приобални појас, чији су показатељи квалитета животне средине у складу са

прописаним стандардима, предуслов је за обезбеђивање квалитетне туристичке понуде.

Стога је посебну пажњу потребно поклонити унапређењу праћења и извештавања о стању животне средине обалног подручја у складу са захтевима релевантних међународних уговора и програма (као што су Барселонска конвенција и МЕДПОЛ програм) и европског законодавства (нпр. ЕУ директива о квалитету воде за купање – ЕУ Bathing water quality). Овакав приступ који подразумева ефикасан систем праћења и контроле свих активности са могућим утицајем на животну средину, укључујући и туристичку валоризацију потенцијала заштићених подручја, потребно је имати у оквиру праћења стања животне средине у свим категоријама заштићених подручја, посебно националним парковима.

Када је у питању одлагање чврстог отпада, требало би имати у виду две категорије: отпади за уклањање и отпади за рециклажу. Код отпада за уклањање треба разликовати отпад за које је потребан посебан надзор и отпаде за које је потребан уобичајен надзор. Обе врсте треба прописно одложити на јавне депоније.

Обиље отпада које се још увек среће у природи, чак и на удаљеним местима, шкоди не само животној средини већ у великој мери и имицу земље. Код отпада за рециклажу, постоје три класе: отпад за који је уобичајен посебан надзор, отпади за које је потребан надзор и отпади за које није потребан надзор за рециклажу, који су прикладни за компостирање.

У Црној Гори је важно уподобити просторе и установе, без обзира које врсте, које би биле погодне за лица са посебним потребама. Туристичке понуде које подразумевају могућност слободног кретања без постојања физичких препрека, представљају нешто што се у читавој Европској унији само по себи подразумева, а у неким земљама то је чак прописано и законом. И то из разлога социјалне одговорности, јер бројни параплегичари, као жртве саобраћајних незгода, чине део нашег друштва и представљају циљну групу у порасту, која има своје посебне потребе. Црна Гора

мора и на овом пољу да се прикључи постојећим тенденцијама. Осим тога, она би ризиковала велику штету по свој имиџ уколико потпуно пренебрегне ову тему.

Ова тема мора да буде третирана у предстојећим урбанистичким плановима, приликом формулације правила за категоризацију смештаја, затим у области превоза, приликом изградње пешачких прелаза и тротоара. Из практичних и финансијских разлога било би добро да то започне у местима где не постоје велике разлике у нивоима и где не постоји саобраћај у центру града, као што је то случај у Сутомору, Чању, а ускоро и на Великој плажи. Додатни намети који на крају крајева погађају приватни привредни сектор, могли би да буду умањени давањем разних пореских олакшица.

Мера 1.4: Повећање стандарда постојећих смештајних капацитета

Не би само нови и велики хотели и туристичко- конгресни комплекси требало да имају стандард са 3, 4 или 5 звездица, већ и постојећи мали хотели, апартмани, колибице итд. Тренутно и даље доминира нискостандардни смештај. Неопходно је мотивисати и подржати власнике постојећих смештајних капацитета да улажу у унапређење стандарда. Пресудан проблем у приобалној области може да се идентификује као чињеница да су до сада чак и нискостандардни објекти потпуно попуњени током шпица сезоне. Власници не виде потребу да улажу.

Међутим, уочљиве промене у расположивости туриста да плате доста само за добар стандард, узроковаће промене у блиској будућности. У северном делу, већина локалних власника смештајних капацитета није у потпуности свесна потребе да се побољша стандард и/или није довољно информисана каква је тражња са најважнијих емитивних тржишта. Потребна је флексибилна подршка и помоћ прилагођена индивидуалним ситуацијама. Као и код нових инвестиција, и код доградње се морају узети заштита природе, енергетска ефикасност, употреба обновљиве енергије и примереност хендикепираним лицима.

Мера 1.5: Унапређење квалитета услуга у сектору туризма

Поред смештаја, услуга је реклама квалитета туризма земље. До сада у Црној Гори квалитет услуге често заостаје за траженим стандардом. Запослени у туризму (конобари, радници у продавницама, власници барова, али и чувари националних паркова и др.) би требало да имају макар основно знање једног или два страна језика. Комуникација међу туристима и радницима из услужне делатности чини основу успешног туризма. Али, такође је неопходан напредак у односу према туристи (клијенту). Љубазност, расположивост информација и способност да се дају савети туристима одлучујући су фактори за постизање конкретног циља висококвалитетног туризма. Још један пресудни аспект јесте и квалификација стручност водича, нпр. у секторима сплаварења, алпинизма, планинарења.

Француска влада испитивала је које последице туризам има на тржиште рада, како он треба да буде искоришћен за запошљавање и која нова се занимања могу уз помоћ њега створити. На основу студије, дошло се до следећег закључка: - Јасно је да сâм туризам може да произведе само ограничен број радних места. Насупрот томе, индиректне активности које проузрокује и изазива туризам представљају тешко мерљив али значајан потенцијал за нова радна места. Стога треба правити разлику између радних места у туризму и радних места створених кроз туризам.

Извештај Светског савета за туризам и путовања (WTTC) за Црну Гору у сваком случају полази од директних радних места у „Travel & Tourism Industry“ као и додатно од индиректних у „T & Economy“ који кроз путовање и туризам настају у свим осталим браншама.

Он за 2017. годину рачуна на 26.200 директних радних места, и уз то на 16.600 индиректних: дакле, укупно 42.801. За базу у 2007. години он је узео 14.900, а Стратегија развоја људских ресурса у сектору туризма – 14.500 директних радних места на пуно радно време. Стратегија развоја људских ресурса у сектору туризма у Црној Гори, за 2020. годину предвиђа нешто већу укупну потребу за директним

радним местима – 29.350, од тога 25.100 у хотелијерству, око 2.500 у туристичким агенцијама и 1.750 у осталим областима. Ова Стратегија не узима у обзир директна радна места у угоститељству, код специјализованих понуђача, као ни сезонске раднике. Подаци дати у Извештају WTTC-а и Стратегији развоја људских ресурса о годишње потребном обиму образовања, такође се не подударају. Док Стратегија полази од тога да је потребно сваке године обучити додатних 1.000 квалификованих запослених, WTTC даје процену о 1.400. Али, из прорачуна који је прилагођен за 300.000 кревета, произилази да ће само за сектор смештаја 2020. године бити потребно 32.275 запослених; само у хотелима потребно је годишње попунити 1.000 нових радних места а у осталим објектима 1.400 .

6.4.1.2. Директна радна места у туризму 2020. године

Стратегија развоја људских ресурса у сектору туризма полази од мањег укупног броја кревета – 275.000 уместо 300.000. Осим тога, они не узимају у обзир камповање, као ни сталне капацитете. Код вишег стандарда, и њима су потребни обучени запослени. Напоследку, Стратегија испушта из вида да део апартмана за одмор треба да буде професионално одржаван и рекламиран.

У вези са хотелијерством, број запослених по кревету узет је из стратегије развоја људских ресурса у туризму. Осим тога, потребно је укључити оне делатности које представљају неодвојив део палете туристичких понуда а које и стоје за њен ниво квалитета.

- *Самостални ресторани, барови, кафићи:* МОНСТАТ за 2004. годину наводи да их укупно има 6.722. Сигурно није нереално проценити њихов број у 2020. години на 10.000 и за сваку нову јединицу по два радна места (без обзира да ли раде самостално или нису запослени).

- *Природа, уметност, култура и забава:* Додатно, уз туристичке водиче које је предвидела Стратегија људских ресурса, потребни су и висококвалификовани тзв. ренцери за националне паркове, уметници (глумци, музичари, водитељи), водичи и чувари за музеје и атракције.
- *Тржишне нише:* Специјализованим понуђачима, који су фиксирани на циљне групе из области спортског, здравственог, авантуристичког, омладинског и породичног туризма, потребан је у истој мери квалификован, проверен и лиценциран стручни кадар различитих профила, независно од тога да ли раде самостално или су запослени.

Код прорачуна радних места у хотелијерству, Стратегија развоја људских ресурса у сектору туризма полази од удвостручавања продуктивности до 2020. године, што је последица обуке и квалификације. Тренутно у земљи, долази 0,5 радних места на један хотелски кревет. Овај однос треба да буде оптимизован на 0,25. То одговара међународним стандардима – бенчмарковима. То значи сукцесивно преполовљивање данашњег кадровског састава. Да ли је овај циљ остварив, не зависи само од квалификације, него од функционалног планирања места за одмор и организације радних процеса. WTTC предвиђа на једно директно радно место даљих 0,65 индиректних радних места у пољопривреди, рибарству, грађевинарству, трговини и услугама. За прорачун свих ефеката на радна места преузима се овај коефицијент, тако да се до 2020. године ствара 65.700 радних места на пуно радно време – директно 39.830 и индиректно 25.870.

6.4.1.3. Директна и индиректна радна места у туризму и у привредним гранама повезаним са туризмом – 2020. године

Код 15 милиона ноћења, 28.900 директних и индиректних радних места у 2007. години значе једно радно место на 520 ноћења (www.monstat.org/cg). Аналогни прорачун за 2020. годину даје једно радно место на 600 ноћења. Ова је вредност

основана ако се узме у обзир квалификација за повећање продуктивности и повећање квалитетних понуда у свим областима туризма. Број запослених по кревету узет је из стратегије развоја људских ресурса у туризму. Оба документа, Стратегија развоја људских ресурса у сектору туризма и Извештај WTTC-а, наглашавају потребу за системом за стручно образовање и квалификацију који ће задовољити све специфичне захтеве и врсте понуде у сектору туризма. Овај захтев мора се хитно испунити јер се због пораста капацитета у свакој наредној години мора покрити 2.000 квалификованих радних места. Додатно уз обуку, квалификацију и специјализацију, у туризму је потребно међународно искуство. Оно се не сме ограничити само на посматрање тржишта. Исто тако важно је познавање понуда и стандарда конкурената.

Пошто је област услуга упућена на квалификовани и мотивисани кадар, неопходно је да се услови запошљавања и перспективе знатно побољшају са два аспекта:

- Зараде се морају повећати на ниво уобичајен на северном Средоземљу и
- Радни односи морају се заснивати на дужи период у години – односно на целу годину где је могуће.

Тај циљ је могуће остварити ако се успе повећати продуктивност туристичке привреде у другој фази развоја, која предстоји. Црна Гора мора се сконцентрисати на даљи развој висококвалитетног сегмента понуде и побољшати приходе.

Мера 1.6: Унапређење хармоније између архитектуре и околног природно-културног амбијента ("стварање складног амбијента")

Природни и урбани пејзажи изузетне лепоте главни су критеријуми висококвалитетне дестинације. Многи грађевински пројекти, туристички објекти и нетуристички објекти не поштују услове који постоје у њиховом природном, урбаном и културном окружењу, већ противрече пејзажу. Неопходно је размотрити усклађеност нових и реконструисаних зграда са условима њиховог ширег контекста.

Туризам је прошао променљиве фазе. То се препознаје по туристичкој архитектури. Она је чешће зависила од спољних утицаја, као што су топографске карактеристике, цене земљишта, положај и величина грађевинског земљишта, притисак потражње или премисе паушалног пакета, него од добро осмишљене психологије архитектуре, која је реаговала на потребе, кретања и промене у понашању туриста. Стално се дискутовало о дилеми: да ли градити високе зграде или оне које су типичне за дату земљу? То је површно, фиктивно питање. Првенствено се бави величином и фасадом. Односе се само на расправу оних који захтевају "архитектуру архитеката", и њихове противнике који хоће "архитектуру потрошача". Много више одлучује оно што одговарајући предео подноси, што је безвременски, што испуњава економске задатке и истовремено очекивања својих циљних група. Са блоковима хотела, свеједно каквог стандарда, више се не може постићи успех ако нуде само ноћење и храну.

Маргарет Хуфадине, најпознатији стручњак из САД за тему архитектура ризорта, кратко наводи да модерни туриста тражи луксуз, одмор, услугу. Ипак, туриста не би хтео да буде размажен. Радости одмора морају се обогатити мноштвом спортских, здравствених и забавних понуда, тако да могу превазићи стрес свакодневице.

Поглед у структуру жеља за одмор, одговара шта се под тим подразумева. Поред опште жеље за опуштањем, стоје и три основне потребе:

- добра физичка и психичка форма: клима, предео, комфор, атмосфера;
- емотивно богаћење: социјални контакти, хармонија, доживљаји, забава, разонода;
- душевно богаћење: упознавање нових култура, стицање нових утисака.

Данас је сасвим уобичајено да туристичка архитектура посеже за стилским елементима локалне традиције. Често се, међутим, притом задовољава додацима за декорацију фасаде. Тренд потражње јасно показује и посебну омиљеност историјских зграда, које одговарајућом услугом обећавају бољу искоришћеност и веће цене. Свети Стефан је пример за то. Тамо где не постоје старе супстанце, са истим успехом стварају се нове у старом стилу.

Мера 1.7: Успостављање "чистог имица" Црне Горе

Широко распрострањен феномен јесте да многи људи у Црној Гори, и локални становници и гости из иностранства не поштују смернице правилног одлагања отпада. На плажама и областима за пикник, дуж путева, на паркинг областима итд. може се видети разбацано смеће. Већ започете кампање, као што је "Нека буде чисто", до сада су имале резултата. Неопходно је мотивисати локално становништво и госте да прате принцип чисте околине и да помогну да се побољша имиц Црне Горе као чисте земље у којој човек може да ужива у пејзажу а да повремено не виђа одбачене папире, пластику, старе веш-машине, старе гуме, акумулаторе итд.

Црна Гора је, у вези са овим проблемом направила извесне кораке захваљујући кампањама за чистоћу и видно побољшала изглед дуж главних саобраћајница. Али тиме проблем није решен, јер се непрестано ствара нови отпад и недостаје неопходна свест о значају чистоће природне средине. Посебно лоше делују гомиле смећа уз путеве, по страни. Често се срећу и уз најатрактивнија места у природи, значи усред самог потенцијала, на којем се изграђује стил туризма у природи.

Довољан је тај разлог да се нешто мора хитно предузети, а то мора бити дуготрајна кампања усмерена ка подизању свести о одрживом развоју и животној средини. Јер ако се Црна Гора већ декларисала као еколошка држава, која се обавезује на промоцију одрживости и истовремено код рекламирања туризма поставила за главни аргумент мото "Wild Beauty", и ако већ жели да на тај начин придобије циљну групу туриста који посебно воде рачуна о заштити животне средине – онда не сме да ризикује и да их разочара.

Резултат би био деструктивни бумеранг ефекат. За сигурност правилног одлагања отпада по смерницама ЕУ, израђен је и усвојен комплексни интегрисани Мастер план. Он предвиђа смањивање отпада, рециклажу, сензибилизацију свести јавности и изградњу осам професионално вођених регионалних депонија за одлагање отпада.

Оперативни циљ 2: Црна Гора, један производ, један УСП⁹. Држава Црна Гора треба да буде препозната као уникатна интегрална туристичка дестинација. До сада је Црна Гора била позната као део јадранске обале који је познат по купалишном туризму и спортовима на води. Црна Гора такође све више постаје позната као дестинација за скијање и сплаварење. Због феномена да широк опсег изразито диверзификоване понуде може да се нађе на простору од 13.500 км², неопходно је комбиновати све разне понуде у једну интегрисану и истаћи да само у Црној Гори могу да се искусе разне врсте туризма у непосредној близини.

То је оно што разликује Црну Гору од осталих дестинација где туристи морају унапред да се одлуче за одређени вид туризма пре организовања одмора или морају да потроше више времена за кретање са једне специфичне туристичке области на друге. Оперативни циљ 2 биће постигнут преко следеће три мере које покривају све захтеване компоненте:

- Успостављање ефикасних маркетиншких структура;
- Промоција регионалних кластера ради јачања туристичког потенцијала у свим регионима и подрегионима Црне Горе и
- Спровођење Националне стратегије за одрживи туризам у области заштите природе

Мера 2.1: Успостављање ефикасних маркетиншких структура

За промоцију Црне Горе као јединственог производа (УСП) неизбежно је постојање делотворних маркетинг структура. То обухвата добро избалансирану маркетиншку стратегију, као и адекватну институционалну структуру. Даље ће се ојачавати бренд "Дивља лепота" и обезбеђивати стално присуство на важним емитивним тржиштима. Тај бренд биће стављен у фокус будућих маркетиншких напора и биће "кровни" а посебне брендове појединих локација и региона.

⁹ Unique Selling Point

Мера 2.2: Промоција регионалних кластера ради јачања туристичког потенцијала у свим регионима и подрегионима Црне Горе

Поставити Црну Гору као УСП захтева интеграцију свих региона у једну висококвалитетну туристичку дестинацију. Тако свим регионима и подрегионима мора бити омогућено да нуде туристичке производе високог стандарда. Туристима треба омогућити да путују по земљи и да уживају у разним туристичким производима на високом нивоу; без обзира да ли су на обали, на северу, руралним или урбаним областима. Туриста није свестан административних граница. Он не размишља да ли спава у једној општини, а дан проводи на територији суседне општине.

Поред тога за многе општине стратегија да се оне успоставе као део јединствене туристичке дестинације превазилазе њихове способности. Стога промоција регионалних кластера и сарадња општина у развоју туризма јесте најбољи приступ. Овако појединачни потенцијал стварно може да се искористи а општине у регионима могу да имају највећу корист и нају свој интерес од развоја туризма.

Мера 2.3: Спровођење Националне стратегије одрживог развоја Црне Горе

Имиџ Црне Горе углавном је заснован на разноликости њене природе и природним вредностима. Да би се остварио циљ "Црна Гора јединствени туристички производ", природна разноликост и природне вредности морају бити заштићене у свим деловима земље и да се сходно томе користе. Напустити овај циљ значи напустити напоре Црне Горе за њено позиционирање као јединственог производа и одустајање од њеног позиционирања као глобалне топ дестинације.

У Националној стратегији одрживог развоја Црне Горе (НСОР ЦГ) садржано је опредељење према коме је туризам покретачка снага економије и новог развојног циклуса. То је засновано на чињеници да Црна Гора располаже ресурсима битним за развој туризма и да ова делатност генерише развој других комплементарних

делатности, као што су транспорт, трговина, банкарство, пољопривреда, грађевинарство и др. Од посебног значаја за развој туризма као генератора одрживог развоја друштва у целости, јесте чињеница да такав развој има низ позитивних економских ефеката, укључујући смањење незапослености, повећање животног стандарда становништва и допринос регионалном развоју. Истовремено, Националном стратегијом одрживог развоја указује се на постојање бројних инфраструктурних недостатака и других ограничења које отежавају развој одрживог туризма.

Приоритетни НСОП задаци у области одрживог туризма јесу:

- а) стварање разноврсније туристичке понуде (развој сеоског, агро, еко, планинског, културног, спортског, здравственог и других видова туризма, посебно на северу државе) у функцији продужења сезоне, квалитетније понуде и привлачења гостију веће платежне моћи (са крајњим циљем повећања директних и индиректних прихода од туризма);
- б) интегрисање критеријума одрживости приликом одобравања развојних туристичких пројеката (односно код доношења и оцене планова), посебно код приморског и зимског планинског туризма.

У периоду имплементације НСОП акционог плана (2007–2012. год) у оквиру наведених задатака планирана је и у доброј мери остварена реализација следећих мера: израда пилот пројеката идентификованих развојним студијама, активности на промоцији и стварању разноврсније туристичке понуде кроз заједничко деловање Министарства, туристичких организација, туристичке привреде и цивилног сектора, едукација кадра и обезбеђивање средстава за реализацију развојних пројеката. Код другог задатка, планира се примена принципа и смерница за одрживи развој, као и пуна примена процене утицаја у реализацији великих развојних пројеката.

Након једногодишњег периода имплементације НСОП Црна Гора, на основу анализа датих у Првом годишњем извештају о имплементацији Стратегије, евидентно је постојање потребе да се омогући ефикаснија хоризонтална и вертикална координација рада релевантних субјеката на свим нивоима, посебно у циљу омогућавања интеграције циљева очувања животне средине кроз интерресорну сарадњу. Од посебног значаја за развој одрживог туризма јесте коришћење природних ресурса и потенцијала уз поштовање принципа одрживости како би се избегли конфликти између очувања природе и развоја, или уколико се јаве – како би се омогућило њихово решавање. Да би развојне одлуке биле применљиве и одрживе (гледано на дуги рок), неопходно је у разрешавање могућих конфликта укључити механизме којима се процењују утицаји на биодиверзитет. Генерална препорука НСОП ЦГ јесте да просторно лоцирање великих развојних капацитета и пројеката не сме бити у колизији са очувањем интегритета заштићених подручја природе, посебно оних која имају међународни значај. Овакав приступ посебно је значајан у вези са имплементацијом приоритетног задатка НСОП у области заштите природе и очувањем природних вредности које се односи на повећање национално заштићених подручја природе, при чему је у идентификацији заштићених подручја природе неопходно користити европске типологизације станишта значајних за заштиту (ЕМЕРАЛД, Натура 2000)¹⁰. На тај начин биће обухваћени сви репрезентативни екосистеми и омогућено успостављање зелених коридора и мреже заштићених области (https://hr.wikipedia.org/wiki/Natura_2000).

Оперативни циљ 3: Црна Гора је позната и прихваћена као "целогодишња" туристичка дестинација. Један од најкритичнијих аспеката садашњег туризма јесте концентрација на релативно кратак период године. Успешан и висококвалитетни туризам зависи од привлачности дестинације током читаве године. Наравно, и даље ће долазити до концентрације туриста у уобичајеним годишњим периодима као што

¹⁰ EMERALD, Natura 2000 је еколошка мрежа заштићених подручја на подручју Европске уније. То је највећа координирана мрежа подручја очувања природе у свету.

су летњи и зимски одмори, али Црна Гора мора да буде препозната као дестинација коју је пожељно посетити током свих периода године.

Оперативни циљ 3 биће постигнут преко следеће три мере које покривају све захтеване компоненте:

- Диверзификација хотелских понуда (породична понуда, велнес, конгрес, итд.) и унапређење активно - рекреативних и активних капацитета за одмор;
- Развој и унапређење специфичних туристичких производа и
- Успостављање, промоција и маркетинг туристичких атракција.

Мера 3.1: Диверзификација хотелских понуда (породична понуда, велнес, конгрес) и унапређење активно-рекреативних и активних капацитета за одмор

Предуслов за успостављање "целогодишњег" туризма јесте постојање капацитета који испуњавају потребе туриста током различитих годишњих доба и потреба разних циљних група. Породице са малом децом, организатори конгреса, старији људи који траже велнес одморе обично несу везани за лето; заправо, они баш желе да избегну то доба, али су им потребни адекватни капацитети који раде не само током лета.

Традиционално се атрактивност и доходовна снага хотела оцењују према његовој категорији и локацији – што без сумње представља два међу најважнијим критеријумима. Али за хотелијерство и други критеријуми имају исто тако велик значај: садржаји и понуде за организовање одмора, атмосфера, као и структура гостију који се тамо срећу. Према томе, недовољно је гледати само на стандарде. Хотелијер мора да одреди тржишну оријентацију свог „ризорта“ да се одлучи за циљне групе и да свој производ оформи према њиховим жељама. Прва смерница у овом процесу позиционирања поставља се стандардом.

Прописе о стандарду ове врсте треба схватити као генералне смернице за локалне детаљне урбанистичке планове. Морају се додати и други захтеви у вези са квалитетом. У то се убраја релација, коју треба утврдити, "број кревета према зеленим и рекреационим површинама", као и отворени и затворени базени за све

„ризорте“ почев од једне одређене величине, јер је без њих немогућа дужа сезона. Као реакција на све хетерогеније замисли о одмору туриста, на страни понуђача настала су три различита типа "ризорта".

Појам "resort markets" у великој мери идентичан је појму туристичког места. Он означава град са много хотела који профитирају од локалне главне атракције – плажа, планина, култура. "Resort markets" у симбиотичном су односу према својем окружењу. Њихова атрактивност и прихватни капацитет одређују успех смештајних објеката који се налазе у датом месту. Сви актери позвани су да повежу своје снаге да би се очувала и повећала атрактивност. Некооперативно постојање једних поред других, штети свакој области.

Насупрот томе, "Resort destination", аутентичан туристички објекат, својим циљним групама пружа све што оне очекују. Он најчешће располаже са 1, 2 или 3 истакнуте специјалне понуде и, осим тога, мноштвом активности на пољу забаве и старања о госту. Он поседује ресторан специјалитета, све више МИЦЕ-садржаја, спа и велнес садржаје и сл. "Resort destinations" карактеристичне су за медитеранске земље и Карибе. За развој ове врсте понуде погодне су изоловане локације као Валданос и Чањ, а у унутрашњости земље језера код Никшића и Плужина и Плавско језеро.

Појам "Resort property" има у виду хотеле до 100–150 кревета који госте могу да дочекају са посебним тежиштем услуге – нпр. бутик хотели препознати по доброј кухињи или маштовити тематски хотели, високопрофесионални хотели са тежиштем на тенису, јахању, бициклизму, пешачењу, пријатни и удобни породични хотели, али и рустична омладинска одмаралишта и планинске колибе. Често те хотеле треба сагледавати у повезаности са "Resort market"- ом, јер сами нису у стању да испуне жеље за одмором својих гостију. Зато је за ову категорију типично умрежавање са услугама других локалних понуђача. То може водити кооперацијама са голф теренима, спортским центрима, купалиштима, системима лифтова – жичара и др.

Туристи који су окренути природи најпре бирају дестинацију, затим активност којом планирају да се баве током одмора, па тек онда смештај. Њихов је главни мотив да доживе необично лепу природу и да о њој нешто науче. Омиљене активности су: разгледање предела, посматрање животиња, учешће у поучним пешачким турама, те посета заштићеним подручјима. На првом је месту посматрање животињског света. Међународна финансијска корпорација, (IFC) сматра да су есо-lodge (преноћишта која штите околину, локалном становништву омогућавају стицање прихода и интерпретирају животну средину) јако интересантне, јер представљају понуду за туристичко тржиште које је окренуто природи и које брзо расте, и зато што могу да подстакну позитивне привредне импулсе у таквим пределима, чија осетљива флора и фауна може бити оптерећена другим видовима туристичког развоја.

Lodge у Црној Гори морају да понуде и друге садржаје осим посматрања животиња. Оно што долази у обзир јесу: лаке спортске активности, здравствене теме, контраст настао из супротности између грубе животне средине и добре услуге, као и пешачења по природи, која су пуна доживљаја. Циљ је да се диверзификује хотелска понуда у складу са конкретним циљним групама и да се побољшају рекреативни капацитети и капацитети за активни одмор за атрактивну употребу током године. Само активном диверзификацијом могу се привући туристи ван лета. Као реакција на ефекте глобалне једнакости, сада се све више траже идентитет, индивидуалност и фантазија. То је изазвало нови развој ствари. Архитектура, усмерење према циљним групама, садржај, организовање, стил сервиса поново су откривени као обележја диференцијације. Кључна реч гласи "диверзификација". Сва истраживања тржишта и анализе конкуренције подвлаче ову тенденцију, као и нужност да се притом динамично држи корак. Очигледно да је, због климе на приморју и у залеђу, и у Црној Гори неизбежан развој различитих, од временских прилика независних туристичких садржаја за одабране циљне групе. Ако се то не уради, онда се не може реализовати битно продужење сезоне.

Стратегија развоја туризма, која на тржишту жели да се оријентише ка циљним групама, мора да створи понуде које задовољавају специфичне жеље тих циљних група. Приликом одређивања циљних група, треба водити рачуна о четири тачке: величини, финансијској моћи и захтевима одабране групе, те о сопственом потенцијалу.

Приликом усмеравања производа ка циљним групама треба водити рачуна о томе да појединачне групе нису строго подељене. Веома ретко туристи током одмора прате само једну тему. Најчешће желе више и желе да повежу своје главно интересовање са другим циљевима. Поља интересовања не само да се преклапају већ се и мењају дан за даном, понекад чак и током једног дана. Чак су се и у оквиру једне групе формирале подгрупе. Разликују се на основу интензитета својих жеља, на основу личних карактеристика као што су старост, стил живота и примања. У модерном туризму прича се о хетерогеним очекивањима од одмора тзв. хибридног госта, којег је тешко разумети и чије је захтеве још теже задовољити.

6.4.1.4. Циљне групе на одмору и у слободно време

Тренутно су главне циљне групе Црне Горе туристи који одмор проводе на плажи: породице, парови, самци. Више пажње треба посветити подгрупи захтевнијих туриста и оних бољег материјалног статуса, посебно са тржишта ЕУ. С временом би требало да их и суседна тржишта све више емитују. Осим туриста који долазе лети на купање, стратегија препознаје као велике групе и спортски активне туристе и оне који долазе због природе, због здравственог туризма или због културе, као и породице.

Чињеница да се групе преклапају, уочљива је и чистом рачуницом из њихових расположивих средстава. Када се врши расподела у велике групе, олакшава се

стратешки приступ развоју и омогућава се планирана дугорочна реализација. Приватна привреда мора најпре препознати предности стратегије и применити их приликом осмишљавања производа. Јавне установе морају да буду укључене у инфраструктуру за одмор и рекреацију, која је свима приступачна, а такође и у обуку радне снаге.

Утврђени поступак омогућава да се тежишта поставе на тај начин да се кључна понуда планиране дестинације постепено ставља у први план и да почне да обликује садржај и имиџ одмора у Црној Гори. Недостаци хотелске понуде посебно долазе до изражаја када су у питању простори за децу и чување деце. Готово ниједан хотел није конципиран за породице са децом. Демографски развој Европе допринео је томе да старији људи, преко 50–60 година, чине све већи део становништва. Многи су од њих здравствено у доброј форми, имају пуно времена на располагању, нису везани породичним обавезама, поседују уштеђевину, имају искуства у путовањима и воле да крену у неки нови подухват. Они су захтевни и уопште немају намеру да одступе од стила живота на који су навикли.

Омиљене активности којима се баве јесу: пешачке туре у природи, шетње, разгледање, учешће у културним манифестацијама и нега сопственог здравља. У разним групама припадника трећег доба препознаје се најважније европско тржиште које бележи пораст. Додатно је потребно изаћи у сусрет посебним потребама старијих људи, како би их предузетник након периода летње жеге, придобио за споредну сезону.

Мера 3.2: Развој и унапређење специфичних туристичких производа

Поред разнородних адекватних капацитета, такође је важно да се развију и конкретне туристичке понуде. Црна Гора има потенцијал да понуди разне врсте туризма, поред популарних понуда као што су плажа, купање и пливање; такође и широк опсег модерних, атрактивних понуда. Да би се Црна Гора позиционирана као

"целогодишња" туристичка дестинација, потребно је интензивно успостављање диверзификоване туристичке понуде.

Поред садашње понуде, ставиће се нагласак на понуду за којом постоји тражња током читаве године, тј. не само на одређено годишње доба. Тако је могуће туристе привући и током мање посећених годишњих доба. Осим тога, разноврсна понуда висококвалитетних туристичких производа који су углавном лоцирани у средишњем и северном делу Црне Горе смањује притисак на приобалну област генерално, а нарочито на плаже, чије капацитете приказане у табели 3.

Табела 3. Капацитети плажа - Подаци о плажном простору у црногорским општинама

Општинско подручје	Дужина обале (км)	Дужина обале уз плаже (км)	Површина плаже (км ²)	Капацитет плаже (ЈПМД)	Капацитет плаже м ³ /купача	Корпоративни притисак 2011
Херцег Нови	66,7	5,7	72,710	8 870	14 542	56 085
Котор	68,00	2,5	21,266	2.190	4.253	20 588
Тиват	41,4	1,9	20,840	2.526	4.168	16.133
Бока укуп.	170.1	10,1	114,816	13,586	22.963	92.807
Будва	40,6	9,2	254.923	25.938	50.985	72.862
Бар	44,3	5,3	147.217	17.540	29.443	58.749
Улцињ	38,5	8,7	314.564	44.590	62.913	35.795
Ривијера ук.	123,4	23,2	716.704	88.068	143.341	167.406
Обала укупно	293,5	33,2	831.520	101.654	166.304	260.213

Извор - Јавно предузеће морско добро и Монстат

У вези са мером 3.1, ова мера доприноси траженој диверзификацији циљних група уз поштовање њихових индивидуалних захтева у вези са временом и производима.

Основни развојни документ с којим Црна Гора располаже када је у питању туризам, јесте иновирани Мастер план, односно "Стратегија развоја туризма Црне Горе до

2020. године" од стране Министарства туризма и заштите животне средине Црне Горе.

Стратегијом је утврђено да су за Црну Гору посебно интересантни следећи туристички производи:

- Плажни туризам (сунце, море и песак),
- Наутички туризам и спортови на води,
- Туристичке понуде на планини (ски, нордијски фитнес, планински бициклизам, комбинација планинског бициклизма и шетњи, рафтинг и кајак),
- Голф туризам,
- Велнес - фитнес или бањски комплекси (спа ризорт),
- МИЦЕ (Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions),
- Одмор на селу,
- Камповање у дивљини,
- Културни туризам,
- Национални паркови и УНЕСКО-ва светска културна баштина.

Наутички туризам и спортови на води

Под појмом "наутички туризам" обухваћена су сва рекреативна путовања и она у циљу разоноде, која се одвијају на мору, било великим бродовима за крстарења било јахтама на моторни погон или на једра, уколико су опремљени кабинама за ноћење. Европски потенцијал за крстарења процењује се на 2–3% укупног становништва. Ту се најчешће ради о старијим и материјално боље стојећим људима у доби изнад 40–50 година. С економског аспекта, наутичка локација има корист од пристанишних такси, трошкова који се плаћају на име организације излета, издатака за мање оброке и сувенире, као и од свих услуга које су повезане са крстарењем. Од великог је значаја и утицај рекламе коју овакав луксузни брод за крстарења прави за читав регион. Оно што представља извесно оптерећење јесте чињеница да су најважније знаменитости на овај начин спорадично посећене, а кад јесу, око њих се ствара

велика гужва због окупљања великог броја људи одједном. Две црногорске луке атрактивне су за луксузне бродове за крстарења: Котор због свог статуса који му је приписао УНЕСКО, свог пејзажа и културних вредности, и Бар као полазиште за дневне излете до Скадарског језера и на Цетиње. За сваку дестинацију, а посебно за Црну Гору, земљу са ограниченим капацитетима носивости, много важније је да привуче јахте једрилице, него велике бродове крузере, како због већих прихода, тако и због мањег оптерећења инфраструктуре и животне средине.

"Наутички туризам" не може да буде схваћен као синоним за водене спортове, без обзира што управо путовање јахтом на једра поседује истакнута спортска обележја. У водене спортове убрајају се све спортске активности које су повезане с водом. Оне најчешће подразумевају постојање спортске базе на копну и обављају се током дана. У њих се убрајају: једрење, вожња кајаком по језеру, веслање, сурфовање, роњење са ронилачком опремом, роњење само са маском, изнајмљивање чамаца, обука за спортове на води итд.

Развој наутичког туризма Црне Горе, између осталог, претпоставља и модернизацију постојећих, као и изградњу нових marina, а све у складу са Просторним планом државе, односно Просторним планом посебне намене за коришћење морског добра.

Туристичке понуде на планини

Зимска понуда мора се управљати према домаћим и суседним тржиштима као и према међународним циљним групама, за које је важан али не и одлучујући сегмент алпског скијања, већ и нешто другачији спектар активности и доживљаја. С обзиром на то да се због промене климе и у Алпима размишља у овом правцу, Црна Гора треба у први план да стави свој најјачи адут – дивљу, нетакнуту природу. У планинској области постоји довољно прелепих природних предела, у којима би се могле изводити и алпске али и нордијске фитнес активности. Предуслови за то су:

- Изградња нових модерних, али и валоризација садашњих ски-лифтова, без обзира на технику и проширење скијалишта, како би се достигао међународни стандард. Изградња може да се усмерава према еколошким условима и према стварној потражњи. То штеди инвестиције и смањује ризике, а ипак је довољно – барем у почетку – за сва регионална тржишта.
- "Wilderness Trails" – стазе које припадају "планинарским и бицикличким" мрежама, на располагању су и за фитнес програме током зиме. То повећава фреквентност коришћења мреже и приватне иницијативе које су са тим повезане, а да притом у суштини нису неопходне додатне инвестиције. У сваком случају неопходне су мере за одржавање током зиме.
- Изградња "Wild Beauty Resorts" са издржљивом инфраструктуром за слободно вриеме и за снабдевање, која омогућава изврсне велнес програме.

Маунтин-бајкинг – Ова врста спорта у последње се време најдинамичније развила. И то не само у Немачкој, већ је у Аустрији, Швајцарској, Италији и Француској њен значај још већи. У почетку описивани као залуђени фанатици екстремних спортова, у међувремену су маунтинбајкери постали подгрупа од које се прилично много приходује:

- Они који возе бицикла због одмора и опоравка преферирају лагане шљунковите стазе или стазе пресвучене тартаном (Луштица),
- Бициклисти због спорта или природе, чији су главни мотиви побољшање физичке кондиције и здравље (значи по целој Црној Гори) и
- Бициклисти због акције или забаве - они су у потрази за екстремном компонентом.

Планинарење и бициклизам углавном се нуде у комбинацији и њихове се присталице у суштини добро слажу. Обе групе могу да користе исте путне мреже. Са економског аспекта интересантна је величина циљне групе бициклиста (28 милиона у Немачкој) и уочљиво је велико интересовање за вожење бицикла у току слободног времена и

одмора. Овој врсти бициклическог туризма прогнозира се пораст, иако се предвиђа да ће туризам заснован на маунтин-бајкингу бити три пута већи.

Рафтинг и кајак јесу споредне врсте спорта које могу бити допуна другим спортским активностима, као што су планинарење и бициклизам оне постају атрактивне, пре свега зато што омогућавају да се доживљај нетакнуте природе посматра и из другог угла.

Голф-туризам

Имајући у виду оријентацију према обезбеђивању високог квалитета и сезоне која се протеже током читаве године, Црна Гора не би смела да одустане од идеје развоја голф туризма. Регионални мастер планови за Боку Которску и Улцињ – Велика Плажа предвиђају голф садржаје, баш као што и пројекат Порто Монтенегро планира уређење терена за голф у непосредној близини. Када је реч о Боки, у плану је прекогранична сарадња са Дубровником–Конавлима, како би се заједнички сносили ризици инвестиција и како би од самог почетка пробој на тржиште био изведен са широком понудом. И у нацрту урбанистичког плана за обалу наводи се голф као једна од развојних мера. Изградња терена за голф, представља обраћање знатно мање бројној циљној групи него што би то био случај код изградње стаза за пешачење или бициклических стаза. Ова понуда оријентисана је ка циљним групама из средње Европе, које имају добра примања и високе захтеве, а које Црна Гора жели да придобије и који су јој потребни како би продужила сезону. Од свих европских играча голфа, 67% потиче из четири земље: Велике Британије (31%), Шведске (15%), Немачке (12%) и Француске (9%) (<http://www.ega-golf.ch>).

Стога је дозвољено руководити се њиховим мотивима, критеријумима за избор и захтевима које постављају када планирају дестинацију за играње голфа, које у првом реду поставља европско тржиште.

Када је о неопходним површинама земљишта реч, Црна Гора се сусреће са проблемом капацитета. Плодно земљиште је ретко и потребно је користити га у пољопривредне сврхе. Потражња за пољопривредним производима повећаће се у складу са развојем туризма. Шансе за већа примања и стварање нових радних места, не би требало жртвовати зарад терена за голф. Алтернативно би стога требало испитати да ли би можда Црна Гора у планинским областима и на теренима обраслим макијом могла да развије сопствени тип терена за голф. Узор такве врсте може се пронаћи у Калифорнији (Баха), Мексику и јужној Француској (Монпеље, Ним). Вешто обликовани и укомпоновани у пејзаж, такви "терени у дивљини" могли би да буду изузетно атрактивни и додатно би допринели позиционирању Црне Горе као дестинације са особинама дивље лепоте.

Велнес–фитнес или бањски комплекси

Велнес–фитнес представља целогодишњу понуду. У поређењу са европским кретањима, велнес понуда у Црној Гори никако не би представљала неку новину. Она представља неопходност, како би се парирало понудама које нуде конкурентске дестинације. Без велнеса нема туризма током читаве године. Велнес каталог тур-оператора ТУИ за 2008. годину делио је безброј разних врста понуда на четири тематске области: "природно и здраво", "релаксација и опуштање", "нега и лепота", "бањске терапије и пријатан осећај". Унутар сваке од ових тема крије се 15 до 20 пакета квалификованих услуга. Најчешће их спроводе стручњаци са Далеког истока, поготово стога што се ради о третманима азијске умешности лечења. Ниједна друга врста понуде из спектра туристичких услуга није у протеклих двадесет година забележила приближан узлет нудећи сличне специјализоване услуге. Ситуација ни у ком случају није таква да се један велнес-хотел концентрише само на једну од ових области, или чак само на један пакет понуда коју она садржи.

Већина њих у обзир узима све теме истовремено, као и више модула услуга који се крију у њима. То захтева разноврсну опремљеност и велике просторије, као и одговарајуће квалификоване сараднике.

У стратегије за развој и позиционирање, и овде спада потрага за "јединственошћу". Њу је врло тешко пронаћи због тога што се у овој области већ налази безброј понуђача који су већ машти дали на вољу. Када је о Црној Гори реч, следеће четири идеје могле би бити од значаја:

- Лековито блато Игала: блато сличног састава може се пронаћи и на другим местима источног Јадрана, али до сада није коришћено у велнес програмима. Могуће је кренути у два правца.

Црна Гора на научној основи уз помоћ лековитог блата развија сопствени велнес производ који бива патентиран и на тај начин не може да се копира. Или: Црна Гора започиње сарадњу са локалитетима на хрватској обали који такође поседују лековито блато и сви заједно промовишу јадрански велнес производ.

- Маслиново уље: маслиново уље и производи који се од њега праве (сапун), као и лековите траве које потичу из региона, на исти би начин могли да буду искоришћени. И овде је потребно потражити подршку у научним испитивањима.
- Велнес програм је могуће удружити са понудом хотелских комплекса у залеђу, који се налазе у окружењу дивље лепоте. На тај се начин разне врсте спортова у природи, доживљај природе, елементи здравља и фитнеса сажимају у један пакет понуде.
- На обали се велнес центри усмеравају и граде тако да интегришу околни пејзаж (заласке сунца, поглед на обалу), што представља задатак за архитекте и ентеријеристе.

MICE (Meeting, Incentives, Conference, Event)

Акронимом MICE означава се онај део сектора пословног туризма који се бави организовањем и реализацијом састанака, мотивационих путовања, конференција и разних догађања. Носиоци МИЦЕ делатности најчешће су хотели виших категорија, који поседују како организациону тако и техничку инфраструктуру за реализовање таквих манифестација. Поменута инфраструктура чини неопходне предуслове, али они нису довољни за успех на МИЦЕ тржишту.

Просечно трајање манифестација такве врсте износи највише два дана. Томе треба додати време које је потребно за долазак и одлазак. Што је нека МИЦЕ дестинација мање приступачна, то су јој мање шансе у међународној конкуренцији, јер „*време је новац*“. Пошто се ради о манифестацијама из области привреде, и трошкови путовања играју значајну улогу. Конгресни туризам представља тржиште које бележи пораст. Из споменутих разлога штедне времена и средстава, МИЦЕ манифестације обично се организују на домаћем тржишту. Иностранство се бира онда када пружа значајан додатни фактор користи. Корист може да проистекне из материјалних предности или нематеријалних вредности које су повезане са дотичном локацијом. У њих се убраја лепота места, његово име и престиж. Будва, Бечићи, Тиват, Подгорица као главни град, подесни су за развој конгресног туризма, а затим и Цетиње, уколико се историјско језгро инсценира на атрактиван начин.

Црна Гора би, када се ради о конгресном туризму, акценат могла да стави на мотивациона путовања и разне догађаје. Наступ рок групе Ролинг Стонс и поп звезде Мадоне у ували Јаз, представљају примере таквих догађаја. Друге догађаје Црна Гора би могла да организује тако што ће елементе своје Стратегије туризма и компоненте својих културно-историјских потенцијала повезати са доживљајима природе и разним такмичењима.

Организација и рекламирање за организатора су повезани са знатним улагањима и нису обавезно профитабилни. Али добро осмишљен догађај гостима који ту проводе одмор не пружа само нешто неочекивано и лепо. Он истовремено постаје подстицај за настајање извештаја о дотичној дестинацији, који ће се пласирати на разне стране. Што је догађај необичнији, то је већи ефекат његовог одјека. Разна такмичења у необичним спортовима могла би да послуже као идеја.

Одмор на селу (агротуризам)

"Агротуризам" важи као основа за развој свих сеоских подручја. Под тим појмом првенствено се подразумева комбинација смештаја, угоститељства и пољопривреде у сеоским комплексима.

Агротуриста је окарактерисан као туриста који је окренут природи, у чијој представи о одмору доминира слика здравог живота на селу, а која је повезана:

- са интеграцијом у породицу домаћина (језичка баријера),
- са посматрањем животиња и бригом о њима,
- са конзумирањем локалних јела и пића
- са романтичним шармом сеоске традиционалне архитектуре,
- са инфраструктуром за слободне активности ради активног конципирања одмора,
- са адекватним комфором – али без хотелске услуге,
- и кад се целовито посматра наведено – са повољним ценама.

Главну циљну групу агротуризма чине породице из велеграда са децом и са истог језичког тржишта. За међународна тржишта ова понуда је неподобна уколико постоје језичке баријере. Изузев захтева да се убирају сопствени пољопривредни производи, традиционална слика села представља срж понуде агротуризма. Уколико сам комплекс то не може да понуди, онда околина мора бити пуна природних занимљивости и доживљаја. Тек када понуда агротуризма испуни ове захтеве, и како

деци тако и одраслима приређује радост, онда има реалне шансе за успех – иначе нема, без обзира на сопствене производе и традиционални стил грађевине.

Камповање у дивљини

И ова врста одмора помаже недовољно развијена подручја, и потребне су мале инвестиције по преноћишту. Кампови могу да се користе као инструмент за развој. Места за камповање нуде близину природе. Она се релативно брзо могу развити. Ипак се ни ту не сме занемарити квалитет.

Кампови треба да подлежу чврстим правилима и изборним критеријумима:

- да се до веома лепог места у природи може стићи колима;
- изградња и организација места према правилима менаџмента за квалитет;
- коришћење обновљивих енергија, еколошко отклањање чврстог отпада и отпадних вода;
- програми за доживљај природе: спортске активности и активности у природи, изнајмљивање спортских справа и
- индивидуална паркиралишта за шаторе и караване (300–350 м), која се налазе у природном окружењу.

Велика је потражња за овим местима, нарочито из Европе и Северне Америке. Њима су још прикључене брвнаре за изнајмљивање, које су једноставно опремљене али удобне. И оне су изоловане, тако да је гост сам са собом и природом. Брвнаре имају нише за кување, али не и санитарна постројења; она се налазе у централној згради, као и сауне и кухиње. Таква једна комбинација – место за шатор са брвнарама у стилу катуна – може се замислити и за Црну Гору, уколико брвнаре нуде добар квалитет.

Културни туризам и верски туризам

Културни туризам, заједно са образовним туризмом, није више нешто за шта је заинтересован мањи број људи – култура и образовање бележе напредак у туризму.

Приликом реализације културног туризма потребно је придржавати се следећа четири начела:

1. Потребно је конципирати понуде тако да одговарају и домаћем становништву и туристима. То ће допринети не само повећању аутентичности понуда за туристе, него доприноси и попуњености капацитета тих понуда.
2. Културни туризам треба да пружи аутентични доживљај, специфичан за дотично подручје – на месту где се проводи одмор потребно је добити могућност доживљавања културе "уживо".
3. Потребно је културни потенцијал не само брижљиво користити већ и понуду конципирати тако да иде у корак са животном и социјалном средином.
4. Понуде у културном туризму морају да буду изузетно стручне, темељне и маштовите.

Неопходно је концентрисати се на оно што је изузетно и карактеристично и комбиновати га са осталим елементима понуде из области пешачења, планинарења, бициклизма, религије итд.

Како би се постигла економски неопходна фреквенција корисника, предлагемо комбиноване програме:

- тематски конципиране: манастири, цркве, катедрале и џамије – и изван граница, сељаци у планинским пределима: живот и обичаји, тврђаве;
- комбинација: култура и религија, здравље и култура, конгресни туризам и култура;
- као дневни излет: за пешачке, планинарске и бицикличке туре, возње аутобусом;
- као тематски дефинисани програми дуж путева са којих се пружа поглед на панораму и дуж "дивљих стаза".

Путовања која имају верску позадину не убрајају се само у најстарије врсте путовања, већ и у најважније када се ради о броју људи који креће на таква путовања. Још су стари Грци радо ишли на верске фестивале, а античке олимпијске игре су на

вешт начин спајале разне теме у један атрактивни "пакет". Те теме до данашњих дана нису ништа изгубиле на својој митској привлачности: служба боговима, напетост спортског такмичења, радост мирољубивих сусрета комбиновани су са уживањем у уметнички обликованом оквиру.

Национални паркови - УНЕСКО светска културна и природна баштина

Национални паркови и објекти светског културног наслеђа стављени су под заштиту због својих природних и културних вредности. један од примера је и град Котор, (сл. 9). На истом нивоу требало би да допринесу привредном развоју свога региона. Овај допринос треба пре свега да донесе добро локалном становништву, стварањем радних места и повећањем прихода. Због тога они морају бити укључени.

Слика 9. Град Котор (Град под заштитом УНЕСКО-а)

Црна Гора поседује четири национална парка. Тренутно се приводе крају активности на признавању петог – Проклетије. На УНЕСКО листи светске културне и природне баштине налази се Национални парк Дурмитор са кањоном реке Таре, као природна баштина и подручје Котора, као културна и природна баштина. Национални парк Биоградска гора има на располагању један ресторан, неколико пешачких стаза, 12 малих бунгалова, могућност изнајмљивања чамца и једну радњу са сувенирима. Парк годишње броји око 10.000 посетилаца. Највише прихода од свих националних паркова билежи Национални парк Дурмитор много више захваљујући таксама за рафтинг Таром, него од улазница за посету самом парку. Осим рафтинга реком, у понуди овог парка су и риболов, могућност унајмљивања чамаца, ресторан уз Црно језеро, продаја сувенира и низ могућности за ноћење. Од свих националних паркова, Национални парк Ловћен забележио је највише посетилаца – 30.000, јер се у оквиру њега налазе одмаралишта. Приходи су ипак слаби јер Парк не касира улазнице од гостију ових одмаралишта. Овај Национални парк нуди најлепше погледе на Црну Гору са Његошевог маузолеја, неколико пешачких стаза, излетишта, као и добру кухињу.

Национални парк Скадарско језеро обухвата комплетну обалу црногорског дела језера, па све до места Ријека Црнојевића, са свим селима и рибарским местима која се налазе уз саму границу, затим тврђаве и манастире. Парк нуди добро опремљени Центар за посетиоце, са рестораном уз само језеро.

У заливима Котор и Рисан очигледан је потенцијал природе и културе. На различитим местима већ је указано да Црна Гора поседујући Боку располаже правим уникатом који може управо да буде мотор за развој квалитетног туризма током целе године. Промишљено припремљено и без најразличитијих фактора ометања – друмски саобраћај, објекти, загађивање воде – овај потенцијал представља изузетну шансу за развој. Не мање фасцинантнији – али туризму још мање отворени, јесу кањон Таре и Дурмитор са природним и културним вредностима. Документација говори о 1.600 различитих биљних врста и 172 врста птица. Неопходно је

квалитетније регулисати област рафтинга. Уређење пешачких и бициклистичких стаза доприноси постизању главног циља развоја залеђа и планинског дела Црне Горе, развојем туризма оријентисаног на природу помоћу "Wilderness trails" и панорамских путева.

Национални паркови у неразвијеним областима следе често начело: "Wildlife pays , so wildlife stays" што представља поједностављење система 3-Е (education, experience, entertainment – едукација, доживљај, забава). Три Е јесте предуслов за успех објеката за активности у слободно време. Индустрија која се бави активностима у слободно време преобразила се у индустрију која се бави доживљајем. Посетилац очекује:

1. Едукацију - информације о ономе шта треба да се види. Информације му морају бити разумљиве – да су доступне на његовом језику, језгровито, упечатљиво и оригинално;
2. Искуство - сусрет са нечим новим, шта му је непознато или неуобичајено; и
3. Забава - да се информације заједно са новим искуствима обједине у један прави доживљај на неуобичајен и импресиван начин.

Мера 3.3: Успостављање, промоција и маркетинг туристичких атракција

Поред свеобухватне туристичке понуде, Црна Гора има бројне атракције. Оне обухватају природне и културне споменике, али такође, културне и традиционалне догађаје и фестивале. Мало је њих који су данас познати страним гостима, па чак и локалним и регионалним туристима. Успостављање, промоција и маркетинг туристичких атракција обезбеђују неизбежан услов за постизање конкретног циља да би Црна Гора постала целогодишња туристичка дестинација. У целом свету одавно постоји тенденција да се створе читави светови доживљаја. Позориште је ишло у корак са развојем туризма. Трупа "Animal's Kingdom" у Орланду имитира афричку савану и чини вам се да скоро можете додирнути животиње. У Единбуршкој тврђави

можете посматрати како инсценирана мучења тако и прославе. Цела Европа је ускрснула средњи век и свуда можете видети вашаре са комедијашима, музичарима и витезовима током двобоја. Чак и "Лењин, Стаљин и Цар" шетају руку под руку на Црвеном тргу како би могли да буду ухваћени на туристичкој фотографији. У Канади на више дана можете да ускочите у живот градића са Дивљег запада, опијеног златном грозницом, да тамо похађате школу, присуствујете судском процесу, доживите пуцњаву у салуну или купите нешто код кинеског бакалина – баш као да се налазите у времену од пре 150 година. Тематски паркови у Дубаиу су, такође, добар пример.

Туристичка привреда ће, између осталог, валоризовати културне вредности како би створила привредни замајац и нова радна места. Уз помоћ вештог инсценирања могуће је, осим тога, обухватити и широк спектар културних тема и на тај начин дати свој допринос бољем разумевању културе. О успешности одлучује број посетилаца, промет и трошкови. Најједноставнија је ситуација у гастрономији. Национална кухиња већ се налази у понуди многих ресторана, и то врло често у типично рустикалном амбијенту. Није потребно много улагања како би се све то обогатило пригодним костимима особља, музиком из региона, наступима фолклорних група и понудом уметничких рукотворина. Инсценирање захтева концепт. У том правцу потребно је направити план који предвиђа разне етапе, чији ће се број, паралелно са проширивањем капацитета, повећавати.

Гости који посећују Црну Гору из Европе, Америке или Азије, желе да сазнају нешто о земљи и људима који живе у њој. Они не очекују "високу уметност". А када се ради о традиционалним уметничким рукотворинама, Црна Гора може много тога да понуди. Али оне не смеју да буду једноставно само изложене, као што је то случај у Цетињском музеју. И овде је потребно створити слике које ће посетиоцу да приближе живот сељака у катунима, трговаца на пазарима и морнара са обале.

Оперативни циљ 4: Институционални и правни оквир одговара захтеву успешног и одрживог развоја туризма. Развој туризма захтева адекватне институционалне и правне оквирне услове. Нарочито усмереност развоја туризма на принципе одрживог развоја тражи те адекватне оквирне услове да би се избегло да текућа некоординисана и незаконита пословања и изградња униште основу за будући развој Црне Горе и туризма као главног стуба привредног раста. Ситуација није таква да мере и активности за постизање овог оперативног циља треба да почну од почетка. Током прошлих година, формирана је институционална и правна основа. Промењиви услови и нови изазови захтевају стално унапређење и прилагођавање институционалног и правног оквира.

Оперативни циљ четири биће постигнут преко следеће четири мере које покривају све захтеване компоненте:

1. Јачање туристичких организација на националном, регионалном и локалном нивоу;
2. Јачање инспекцијских система ради делотворнијег рада;
3. Успостављање и функционисање система за управљање информацијама и квалитетом;
4. Унапређење правне основе за развој туризма.

Мера 4.1: Јачање туристичких организација на националном, регионалном и локалном нивоу

Национална туристичка организација (НТО) јесте главни контакт за међународне туристичке агенције и тур-операторе. Што је шири опсег туристичких производа и диверзификованије циљне групе и слабија везаност за одређено годишње доба, то ће бити потребнији ефикаснији рад НТО. За туристе који су у Црној Гори, локалне туристичке организације (ЛТО) чине главни извор информација о појединим

догађајима, могућностима, итд., у одређеној области. Квалитет ЛТО-а такође утиче на опште признање земље као дестинације која је висококвалитетна и у којој су добре услуге. ЛТО такође морају бити способне да испуне тражене стандарде и критеријуме квалитета које је одредила Влада. Повезано са промоцијом регионалних кластера, успостављање регионалних туристичких организација одражава потребу да се превазиђу границе општина и да се развој туризма такође разуме као ствар регија, заснована на међуопштинској сарадњи.

Мера 4.2: Јачање инспекцијских система ради делотворног рада

Имиц туристичке дестинације и успешна веза са развојем туризма и одрживог развоја у многоме зависе од поштовања датих стандарда и прописа. У грађевинарству, здравственој заштити или услужним делатностима, само да споменемо пар области, стандарди се дефинишу, али се често игноришу. Унапређење инспекцијских система обезбеђује поштовање неопходних стандарда и успешну борбу против нелегалних послова (сиво тржиште) и нелегалне градње. Пресудан задатак у склопу ове мере јесте боља координација и комуникација инспекција у различитим областима и у одговорностима националних и општинских органа.

Мера 4.3: Успостављање и функционисање система за управљање информацијама и квалитетом

Развоју туризма потребан је информациони систем и систем управљања који добро функционише да би могао да управља активностима и фондовима, да провери резултате и да процени директне и индиректне утицаје, позитивне и негативне.

Формулисањем адекватних индикатора, стварањем и обрадом база података и анализа релевантних података и информација, развојем туризма може да се

управља на одговарајући начин, поштујући принципе одрживог развоја. Квалитативни информациони систем такође је потребан да би се обезбедило одговарајуће управљање ризиком ради поступања са пресудним екстерним факторима као што су климатска промена, трошкови превоза и промене код циљних група у вези са путовањем, ценом хране итд.

Мера 4.4: Унапређење правне основе за развој туризма

Ова мера покрива могуће допуне постојећих закона, подзаконских аката и прописа, као и формулисање додатних прописа. Нови прописи треба да се разраде да би се обезбедила сигурност учесника у конкретним активностима као што су сплаварење, наутичке активности итд., и да би се избегле штете животној средини преко проширених и нерегулисаних пословања. Али, такође, општа важећа законска регулатива треба да се процени на време да би се благовремено видело да ли су потребне даље допуне. Правна основа не односи се на само на туристичке активности и њихово регулисање, већ и на могућу подршку за надоградњу објеката и за промовисање енергетске ефикасности и употребу обновљиве енергије у сектору туризма.

Оперативни циљ 5: Локално становништво све више се укључује у туристичку привреду (интерни маркетинг). До сада, туризам није стварно прихваћен као главни стуб економског развоја Црне Горе. Као резултат тога, многе активности у сектору туризма воде се стихијски и нису добро организоване. Нарочито на северу, туристички потенцијал није довољно искоришћен јер локални актери не виде важност туризма као извора прихода и запослења, а уколико они то виде, немају капацитете да се укључе у сектор туризма на прави начин. Само ако туристичка индустрија може да се заснива на широкој основи локалних актера, амбициозни стратешки циљ и конкретни циљеви могу да се постигну.

Оперативни циљ биће постигнут преко следеће три мере које покривају све захтеване компоненте:

1. Развој свести о важности туризма као главног стуба развоја Црне Горе;
2. Унапређивање предузетништва у сектору туризма и
3. Повезивање сектора туризма са осталим секторима локалне привреде.

Мера 5.1: Развој свести о важности туризма као главног стуба развоја Црне Горе

Иако локално становништво треба да буде информисано о важности туризма за општи развој Црне Горе, више обећава информација о тренутним могућностима за добијање користи од туристичких улагања и активности појединаца. Зашто радити, шта и како. Начин да се пробуди интересовање локалног становништва за туризам јесте да се за њих отворе опције за запослење и приход. Јачањем капацитета локалних туристичких организација, оне треба да постану промотери туристичког бизниса, консултанти при започињању приватне иницијативе у вези са туризмом и сродним делатностима, креатори тражње и даваоци смерница за развој понуде.

Мера 5.2: Унапређивање предузетништва у сектору туризма

Туризам је у значајној мери заснован на микро, малим и средњим предузећима. Велика туристичка улагања јесу такозвана сидра, али већина радних места и прихода у сектору туризма оствариће се преко микро, малих и средњих активности. Унапређивање предузетништва има директни позитивни утицај на проширење основе активности у сектору туризма. Већ је доста година како се у Црној Гори пружа подршка предузетницима и започињању њиховог рада. Користиће се

постојећи капацитети и програми. Неопходно је прилагођавање подршке конкретним потребама сектора туризма и постојећим предусловима конкретних области.

Мера 5.3: Повезивање сектора туризма са осталим секторима локалне привреде

Огромни потенцијал за повећање запослености и прихода може да се види у повезивању сектора туризма са осталим привредним секторима. Пре свега, производња хране, нарочито биохране, за потрошњу у хотелима, локалним ресторанима итд., добра је шанса за побољшање и интензификацију пољопривредне производње и користи од повећаног туризма у смислу запослења и прихода.

Други важан потенцијал лежи у комбинацији пољопривреде и туризма. Проширена понуда агротуризма нуди оптимистичну опцију за пољопривреднике у руралним областима, нарочито на северу, да допуне своје пољопривредне активности другом врстом прихода. Треба им омогућити диверзификацију њихових привредних активности, да би били боље припремљени за шокове и неповољне промене које се могу догодити. Организација изложбено-продајних манифестација, поготову на северу, које су везане и посвећене појединим пољопривредним производима (типично воће и поврће, сиреви, лековито биље, мед), као и производима домаће радиности (комади одеће ручне израде, занатско-грнчарски производи, сувенири). Посебно искористити тренд популарности такозваних зелених пијаца и обогатити њихову понуду и визуелно-доживљајни ефекат, кроз стандардизацију тезги, одеће продаваца, пратећег програма и од сваког "пијачног дана" у местима на северу направити туристичку манифестацију (везано за мере инсценирања). У исто време охрабрити и прекограничну сарадњу трговине овом робом у пограничним општинама.

6.5. Институцијални оквир развоја туризма Црне Горе

Министарство одрживог развоја и туризма Републике Црне Горе организационо обухвата неколико целина:

1. Директорат за планирање простора

- 1.1. Дирекција за стратешки просторни развој
- 1.2. Дирекција за планска докумената
 - 1.2.1. Одсек за давање мишљења и сагласности на планска документа
 - 1.2.2. Одсек за припрему израде планова
- 1.3. Дирекција за мониторинг имплементације планских докумената
- 1.4. Дирекција за нормативно правне послове и другостепени поступак из области планирања простором

2. Директорат за грађевинарство

- 2.1. Дирекција за стратешки развој грађевинарства
- 2.2. Дирекција за нормативно правне послове и другостепени поступак из области грађевинарства.
- 2.3. Дирекција за изградњу објеката .

3. Директорат за туристички развој и стандард

- 3.1. Дирекција за стандарде у области туризма
 - 3.1.1. Одсек за стандарде и прописе
 - 3.1.2. Одсек за управни поступак
- 3.2. Дирекција за туристички развој и инвестиционе пројекте
- 3.3. Дирекција за угоститељство

4. Директорат за управљање туристичком дестинацијом

- 4.1. Дирекција за туристичку стратегију и политику
- 4.2. Дирекција за посебне облике туризма и туристичку инфраструктуру

5. Директорат за развој становања

5.1. Дирекција за становање

5.2. Дирекција за регуларизацију

6. Директорат за животну средину и климатске промене

6.1. Дирекција за усклађивање прописа са ЕУ и хоризонтално законодавство

6.1.1. Одсек за европске интеграције и хармонизацију прописа

6.1.2. Одсек за хоризонтално законодавство

6.2 Дирекција за климатске промене и квалитет ваздуха

6.2.1. Одсек за климатске промене

6.2.2. Одсек за заштиту ваздуха и заштиту од буке у животној средини

6.3 Дирекција за контролу индустријског загађења и управљања хемикалијама

6.4. Дирекција за заштиту природе

6.5. Дирекција за интегрисано управљање морем и приобалним подручјем

7. Директорат за управљање отпадом и комунални развој

7.1. Дирекција за управљање отпадом

7.2. Дирекција за комунални развој

8. Кабинет министра

9. Служба за опште послове, људске ресурсе, финансије, логистичку и техничку подршку

9.1. Канцеларија за опште послове

9.2. Канцеларија за људске ресурсе

9.3. Канцеларија за финансијско-рачуноводствене послове

9.4. Канцеларија за логистичку и техничку подршку

10. Одељење за унутрашње ревизију

11. Одељење за управљање фондовима ЕУ

12. Одељење за међународну сарадњу

13. Одељење за развој приоритетних пројеката – Бјеласица и Комови

14. Одељење за комуникације

15. Одељење за подршку Националном савету за одрживи развој

Сходно члану 21 Уредбе о организацији и начину рада државне управе (Сл. лист Црне Горе", бр. 05/12, 25/12 и 61/12), Министарство одрживог развоја и туризма врши послове управе који се односе на: развој туризма, угоститељство, туристичку понуду, услове привређивања у туризму, селективне облике туризма; повезивање приморског и континенталног туризма; развој приватног сектора у туризму; формирање туристичких места и подручја; категоризацију и класификацију туристичких објеката; туристичке токове на домаћем и иностраном тржишту; сарадњу са туристичким асоцијацијама у Црној Гори и иностранству; одрживу валоризацију потенцијала и еколошких предности националних паркова и заштићених подручја природе са аспекта развоја туризма; реализацију инвестиционих програма од интереса за одржив туристички развој; праћење инфраструктурних пројеката у функцији развоја туризма; праћење и промоцију инвестиција у сектору туризма; координацију активности за припрему и праћење туристичких сезона; организацију, посредовање, снабдевеност туристичких подручја и структуру туристичке потрошње; вођење евиденције о броју туриста, смештајним капацитетима, финансијским ефектима и резултатима пословања у туризму; организовање послова туристичко-информативне пропагандне делатности; унапређење сарадње између сектора туризма и комплементарних сектора; сарадњу са Националном туристичком организацијом и организовање туристичких представништава у другим државама (<http://www.mans.co.me/kategorija/izvjestaji/>).

Као значајније асоцијације приватног сектора у Црној Гори можемо издвојити:

- ЦУТА – Црногорско удружење туристичких агенција,
- Удружење хотелијера и ресторатера Црне Горе,
- Удружење хотела Црне Горе,

- Удружење туристичких водича Црне Горе,
- Национални паркови Црне Горе, и др.

Маркетинг Црне Горе, као туристичке дестинације, у надлежности је Националне туристичке организације Црне Горе (НТО ЦГ), док промоцију локалног туризма на нивоу градова и општина, обављају локалне туристичке организације (ЛТО). У Црној Гори ЛТО окупљају обавезне чланове (чије седиште и остваривање прихода у туризму, везано је углавном за територију дате општине) и добровољне чланове (могу бити сва физичка и правна лица која су у томе нашла свој интерес). Поред наведеног, све ЛТО ЦГ чланице су скупштине НТО ЦГ, чиме се настоји обезбедити неопходан утицај "одоздо на горе", што наравно има смисла уколико се узме у обзир да ЛТО најбоље могу препознати проблеме и предности средине у којој њени чланови свакодневно делују.

6.5.1. Туристички промет и капацитети за смештај Црне Горе у 2014. год.

У Црној Гори у 2014. години, остварено је 1 517 376 долазака туриста што је за 1,7% више у односу на 2013. годину, док је број остварених ноћења од 9 553 783 виши за 1,5%. Од тога су 90% ноћења остварили страни, а 10% домаћи туристи (МОНСТАТ, 2015). Када неведене податке поредимо са претходним годинама, што се може видети на табели 4, видећемо константан раст забележен у последњих пет сезона. Раст је израженији у периоду 2010-2012. година у односу на две последње посматране сезоне, а структура ноћења по врстама туристичких места у 2014. години највише ноћења остварено је у приморским местима (96,9%), главном граду (1,3%), планинским местима (0,9%), у осталим туристичким местима и местима (0,9%).

Табела 4. Структура ноћења у 2014. години

Приморска места	Главни град	Планинска места	Остала тур.места
96,9%	1,3%	0,9%	0,9%

Од укупног броја (1.517.376) туриста у 2014. као и претходних година, највише туриста у Црну Гору дошло је из Русије (318.375), затим Србије (287.620), Босне и Херцеговине (91.711), Украјине (65.185), Пољске (50.356). Слична је ситуација и када је реч о броју остварених ноћења: Русија (2.581.349), Србија (2.062.170), Босна и Херцеговина (641.472), Украјина (497.821), Пољска (227.784).

Гледано по регијама, у Приморској регији боравило је 1.369.775 гостију који су остварили 9 258.025 ноћења, затим у Средњој, где је 90.833 туриста остварило 180.148 ноћења, док је, и поред два туристичка центра (Жабљак и Колашин), у Северној регији боравило једва 56.768 туриста, а они су остварили 115.610 ноћења.

Највише туриста долази и остварује ноћења на Црногорском приморју а од градова најпосећенија је Будва са 754.567 долазака, односно 4.670.126 остварених ноћења, затим Херцег Нови са 214.659 регистрованих долазака и 1.635.874 ноћења, следе приморске општине Бар 157.358 долазака и 1.219.843 ноћења и Улцињ са 139.102 регистрована доласка туриста и 1.005.836 остварена ноћења, док најмање регистрованих туриста билежимо у општинама на северу Црне Горе, тачније у Андријевици 440 долазака и незнатно више (488) ноћења, а мало туриста током године посети Плав, Бијело Поље, Беране.

Ни планински туристички центри Црне Горе, Жабљак и Колашин немају великих прихода од туризма. У 2014. години Жабљак је посетило 19.378 туриста који су остварили 41.107 ноћења, док је у Колашину тај број још мањи, 19.128 туриста ноћили су 33.339 пута. Напред наведени подаци дати су и табеларно, табела 5.

Табела 5. Доласци и ноћења туриста по општинама у 2014. години

	Доласци туриста				Ноћења туриста			
	Страни	Домаћи	Укупно	Структура	Страни	Домаћи	Укупно	Структура
Град	(1)	(2)	(3)=(1)+(2)	(3) у %	(1)	(2)	(3)=(1)+(2)	(3) у %
Укупно	1,350,297	167,079	1,517,376	100.0	8,596,656	957,127	9,553,783	100.0
Андријевица	306	134	440	0.0	325	163	488	0.0
Бар	145,841	11,517	157,358	10.4	1,163,929	55,914	1,219,843	12.8
Беране	1,128	908	2,036	0.1	1,548	1,271	2,819	0.0
Бијело Поље	2,369	1,824	4,193	0.3	4,918	2,751	7,669	0.1
Будва	697,110	57,457	754,567	49.7	4,356,139	313,987	4,670,126	48.9
Цетиње	4,294	9,007	13,301	0.9	8,884	30,463	39,347	0.4
Даниловград	1,268	91	1,359	0.1	2,052	104	2,156	0.0
Херцег Нови	177,982	36,677	214,659	14.1	1,336,455	299,419	1,635,874	17.1
Колашин	15,025	4,103	19,128	1.3	31,838	7,501	39,339	0.4
Котор	56,286	2,226	58,512	3.8	275,447	11,865	287,312	3.0
Мојковац	1,210	311	1,521	0.1	1,435	406	1,841	0.0
Никшић	4,842	639	5,481	0.4	9,363	1,161	10,524	0.1
Плав	1,372	537	1,909	0.1	1,966	927	2,893	0.0
Пљевља	2,094	1,854	3,948	0.3	5,136	7,818	12,954	0.1
Плужине	2,837	67	2,904	0.2	3,423	82	3,505	0.1
Подгорица	64,589	6,103	70,692	4.6	112,731	15,384	128,115	1.4
Рожаје	744	567	1,311	0.1	1,770	1,239	3,009	0.0
Тиват	40,030	5,547	45,577	3.0	420,414	18,612	439,026	4.6
Улцињ	116,845	22,257	139,102	9.2	832,836	173,000	1,005,836	10.5
Жабљак	14,125	5,253	19,378	1.3	26,047	15,060	41,107	0.5

Црна Гора Завод за статистику, Саопштење број 27. 27. фебруар 2015. године

7. МЕНАЏМЕНТ У СПОРТСКОМ ТУРИЗМУ

Очигледно да спортске потребе настају као последица савременог начина рада и да то снажно утиче на потражњу спортских услуга у туризму. То је уједно и подстицај за развој спорта у туризму. С обзиром да ове потребе спадају у ред секундарних људских потреба оне у великој мери зависе од дохотка становништва, који одређује задовољење ових потреба. Још један важан члан развоја одређених друштвено-економских појава као што су туризам и спорт је слободно време. Спортске активности у слободно време које се обављају за време одмора или излета су најчешће игра и забава. Због потребе туриста за игром и спортом потребно је у туристичким местима створити одговарајуће услове за садржајан активан одмор туриста (Бартолучи и Шкорић, 2009, 112).

7.1. Фактори који утичу на развој спортског туризма у Црној Гори

У факторе који утичу на развој спорта у туризму могуће је убројити факторе као што су мода, навике и престиж, као и различити природни и материјални ресурси попут спортских објеката, борилишта, опреме, реквизита и др., као и тзв. посреднички фактори у облику туристичкио-спортских агенција (Бартолучи и Шкорић, 2009, 112).

Поред наведених фактора за обављање спортског туризма (као и спорта и туризма) потребни су одређени услови, а то су: одређени географски простор, организационе службе, објекти за смештај, саобраћај, сервисне службе и наслеђе. (Миленковић, 2011, 15).

Многе земље и дестинације развијају спортски туризам на природним вредностима, где су природни ресурси довољни да се постигне значајан привредни напредак. Оне које не поседују одрговарајуће природне потенцијале настоје да подигну вештачке објекте и локалитете, који ће привући одређени број спортских туриста. У Великој Британији је подигнуто око 130 ски стаза са вештачким снегом (најпознатија је Snow Dome у граду Тамворт – стаза је дуга 150 метара, а широка 30 метара) (<http://www.onthesnow.com/news/a/583559/the-uk-s-indoor-skiing-centres>).

Затворени базени могу бити значајан покретач развоја спортског туризма, а међу најпознатијим спада спортско-рекреативни комплекс Тропикана у Ротердаму (тропски услови, 10.000 метара површине, 1.500 купача на четири часа, годишње око 600.000 посетилаца (Миленковић, 2011, 15).

Да бисмо боље разумели развој спортског туризма на страни понуде Куртзман и Заухер су идентификовали пет главних области: атракције, одмаралишта, крстарења, туре и догађаји (према Hudson, 2003, 3). Атракције спортског туризма могу бити природне (паркови, реке, језера, планине и др.) или објекти који су саграђени (стадиони, музеји, продавнице). Оште карактеристике које су заступљене у овој области укључују посете врхунским спортским објектима и/или јединственим спортским објектима који генерално организују спортске догађаје, као што су стадиони, хале, спортске хале/музеји и зидови/куће славних посвећених спортском наслеђу и части спортским херојима и лидерима, спортски тематски паркови, укључујући водене паркове, летње ски скокове, банци џампинг, планинарске стазе развијене за истраживање природе и спортске продавнице.

Поред бродвејских представа и куповине на Медисон авенији, преко 50 000 њујоршких посетилаца се укључује у обилазак Medison Sqare Garden-a. Иако се малопродајни објекти не сматрају атракцијом спортског туризма. Bass Pro Shop у Спрингфилду, је позната као туристичка атракција број један у Мисурију, са 3,5 милиона посетилаца годишње. Овај спортски малопродајни објекат на отвореном

располаже са 31.500 квадратних метара. Туристи из целог света долазе овде да би истражили широку лепезу спортске опреме, као и 10,5 метара висок водопад и четири огромна акваријума. Спортско туристичка одмаралишта представљају добро интегрисани *resort* комплекс са спортом или здрављем својим примарним фокусом и маркетинг стратегијом. У многим ситуацијама ови центри имају високо стандарне објекте и услуге који су на располагању спортским туристима. Спортско-туристичка одмаралишта обухватају бање, голф и тениске комплексе, комплексе са снегом и водом, фокус је на авантурама у природи и истраживању природе.

Такође је утврђено да су спортско-туристичка одмаралишта идеална локација за одржавање конференција и пословних састанака. За многе групе спортске активности су постале значајна компонента у оквиру пословних путовања јер помажу у изградњи партнерства и тимског духа и омогућава очесницима конференција и састанака да се релаксирају и ослободе стреса. Једно од таквих одмаралишта је Saddlebrok Resort у Тампи на Флориди, где су изграђени екстравагантни спортски објекти у којима се налазе спортски објекти, терени за голф, тенис, базени итд., и Saddlebrok Resort Wilage који се простире на око 307 квадратних километара у чијем се оквиру налази стаклом затворени фитнес центар око кога су фудбалски и терени за софтбал, један пешчани и два терена за одбојку, кошаркашки терен, терен за боћање, а на отвореном се налази павиљон који се може користити за наставу и групне активности. Наставак спортско-туристичких одмаралишта су спортски кампови. За време лета 2011. године више од 4.000 америчких и интернационалних кампера је присуствовало US Sports Camps програму (<http://www.usportscamps.com/news/basketball/2011-nike-basketball-camp-schedule>).

У САД постоји специфична комбинација одмора и спортског кампа, позната под називом Fantasy camp. Ради се о комерцијалном производу који укључује сусрет и дружење са спортским идолима, могућност учења од њих или професионалних спортских тренера, као и непосредно учешће у спортским активностима. Важно је напоменути да оваква места нису намењена професионалцима, игра се неформално и

учесник не мора бити спортиста. Већина таквих кампова одређује минималну старосну границу за посетиоце, углавном је то око 30 година, мада има и оних где се окупљају припадници "трећег доба". Кампови нуде различите услове (дужина боравака, садржај, опрема, цена) неки пружају услуге исхране и смештаја, понекад комплетан пакет, укључујући и авио превоз. Цена таквог аранжмана, поготово ако има елементе "ексклузивности", може бити веома висока: нпр. четвородневни боравак у кампу у Лас Вегасу, у друштву кошаркашке легенде Мајкла Џордана, продаје се по цени од 1 750 америчких долара (<http://www.michaeljordanbasketballcamp.com/vital.php>).

Спортско-туристичко крстарење је категорија која обухвата сва путовања повезана са проводом који имају своје активности као своје главно тржишне стратегије. Данас многи бродови личе на хотеле и одмаралишта и имају јединствене спортске инсталације.

Спортско-туристичке туре доводе посетиоце на њихове омиљене спортске догађаје, или дестинације широм света. Ове туре могу бити индивидуалне или организоване у зависности од приступа, локације и природе активности. На пример, многе скијашке туре пружају авио-саобраћај, смештај, локални трансфер и ски лифт без посебних водича или погодности. Насупрот томе, неке компаније специјализоване за ову врсту тура, превозе навијаче авионом на утакмице, врше транспорт од аеродрома до стадиона, смешта их у хотел, обезбеђују улазнице за такмичења, организују коктел, конференцију за медије пре догађаја, заказују пријем после догађаја са играчима и тренерима, а затим безбедно врати те навијаче кући. Овај тип тура је посебно привлачан за спортске љубитеље који желе да прате свој тим на путу и учествују у великим догађајима (Hudsson, 2003, 7).

Спортско-туристичке туре могу укључити посете спортским музејима и стадионима, као и догађаје и утакмице на више локација у трајању од једне до две недеље. Неке од најзначајнијих спортско-туристичких организација укључују Roadtrips, Sport Travel

and Tours Benchwarmers Sports и др. Једна од ових компанија је утврдила да они служе преко 5000 купаца и остварују просечно 2,5 милиона америчких долара годишње. Такође су у овој категорији компаније које служе младе и професионалне спортске екипе, организовањем свих њихових путовања и смештаја. Амерички Национални Академски Атлетски Савез потроши 33,4 милиона долара годишње (29,3 милиона се потроши на спортска првенства и 4,1 милион у пословне сврхе (Hudsson 2003, 7).

На развој спортског туризма у Црној Гори, као и другде у свету, утичу различити, пре свега природни (рељеф, географска ширина, надморска висина, инсолација, падавине, клима) и друштвени фактори: објекти за смештај, саобраћајна, спортска инфраструктура, организационе службе, културно наслеђе, економска развијеност. Природни фактори у Црној Гори су разнолики и веома повољни за развој различитих видова спортског туризма. Разноликост рељефа, климе и надморска висина поделили су Црну Гору на три регије: Приморска, Средња и Северна, и свака на свој начин се опредељују на који ће се начин бавити, не само туризмом већ и спортом као друштвеним делатностима, па самим тим, веома снажно утичу на развој, односно на будућност спортског туризма у Црној Гори.

Приморска област, са чистом и топлом водом, великим бројем сунчаних дана (инсолацијом), пешчаним плажама (Велика и Мала улцињска, Барска, Шушањ, Сутоморска, плажа Чањ, Буљарице, Краљичина, плажа у Бечићима, Будви, на Јазу, Трстено), приобалним заравнима (Улцињско поље, Буљарице, Мрчево поље и Суторина), као и са окомитим високим стенама (Румија, Лисац, Ловћен, Орјен) у залеђу упућују на могућности развоја различитих врста спортова на води и копну. У Приморској регији спортски туризам је могуће базирати на припрема спортских екипа и појединаца, спортским такмичењима у воденим спортовима и спортовима на води, у екстремном пењању, планинском бициклизму и пешачењу у природи.

Без обзира што нису великих капацитета и што се не могу поредити са познатим светским спортским центрима Средња регија Црне Горе располаже са задовољавајућим капацитетима спортских дворана и фудбалских игралишта, а на Ивановим коритима код Цетиња и на Вучју код Никшића инсталиране су ски стазе. Такмичарски спорт у дворанским дисциплинама и фудбалу је основа спорта у овој регији, а планински масиви у залеђу, брзе реке и Скадарско језеро добра основа за будућност и развој других спортских дисциплина. Разноврсност рељефа, климатски фактори, као и близина мору и саобраћајним чвориштима, Северну регију Црне Горе сврстава у најозбиљније дестинације за будућност зимских спотова у овом делу Европе. Планински венци Морачких планина, Проклетија и Комова, а посебно Сињавине, Бјеласице и Дурмитора Црној Гори и спортском туризму у њој дају велике шансе. Зимски спортови су на почетној тачки развоја а могућности су огромне. Такође, у будућности Северна регија Црне Горе би могла бити добра база љубитељима екстремних спортова, љетњим припремама тимских спортских екипа, заљубљеника у планинарење, планински бициклизам.

7.2. Економски ефекти развоја спортског туризма у Црној Гори

Бројна су истраживања показала да спорт у туризму није само фактор унапређивања туристичке понуде, већ је и генератор додатних економских ефеката. Укључивањем спорта у туризам ствара се додатно тржиште за различите спортске производе, спортску опрему коју производи "спортска индустрија". Ипак, највећи се економски ефекти остварују у оквиру предузећа у туризму или спортских предузећа за пружање различитих спортско - рекреативних услуга. Индиректни економски резултати се манифестују кроз различите облике туристичког промета, а стварају их туристи којима је спорт главни мотив доласка и боравка у одређеној туристичкој дестинацији. Економија спорта третира спорт као "стваралачку делатност". Она ту тезу настоји

потврдити валоризацијом друштвених, а поготово економских ефеката спорта. Док друштвене ефекте није могуће тачно валоризовати, економске ефекте спорта могуће је егзактно измерити. Економски ефекти спорта остварују се у склопу предузећа у туризму и спортских организација, али и изван туризма. (Релац и Бартолучи, 1987, 30).

Више пута је истакнуто да постоје многобројне могућности за развој спортског туризма у које можемо поделити у три групе:

- такмичарски спортски туризам,
- вансезонски спортско- рекреативни туризам,
- летњи спортско- рекреативни туризам.

Развој "такмичарског спортског туризма" у Црној Гори у директној је зависности од квалитета црногорског спорта, поготову оног који учествује у међународним такмичењима. Организацијом међународних тенских турнира, турнира одбојке и фудбала на песку, боћарских такмичења на отвореним теренима, јаким одбојкашких, кошаркашких, рукометних и ватерполо манифестација, локалних, веома ретко регионалних скијашких такмичења, такмичења у борилачким спортовима Црна Гора, нарочито Црногорско приморје сврстало би се међу најтраженије спортске дестинације на Медитерану. Због повољне климе која влада, посебно на Црногорском приморју током читаве године, па и у зимском периоду, могуће је обављати припреме спортских екипа.

Поред дворанских и спортова на води, овај регион у зимском периоду био би посебно интересантан фудбалским клубовима. Међутим, чињеница да на читавом Црногорском приморју нема довољан број одговарајућих спортских објеката, рачунајући и оне на којима се одигравају првенствене утакмице, кључни је разлог због чега фудбалске екипе заобилазе овај простор Црне Горе. Слична је ситуација и у континанеталном делу државе. Малобројна скијалишта, лоша дворанска, а посебно отворена спортска инфраструктура ограничавајући су фактори развоја спортског

туризма. Без обзира на одређене резерве у погледу тачности ових података у овом истраживању, у табели 6, анализирани су однос броја "спортских ноћења", непосредно прикупљени и укупан броја остварених ноћења у хотелима на Црногорском приморју, уз напомену да већина спортско - рекреативних центара у црногорском туризму немају правну и економску самосталност већ се најчешће налазе у склопу туристичких предузећа, као и чињеницу да у осталим деловима земље није било могуће доћи до било каквих података о спортским ноћењима. Анализом прикупљених података дошло се до закључка да су највише спортских ноћења остварила она туристичка предузећа која су у својим објектима организовала спортско – рекреативне сусрете студената, радника и спортских кампова за млађе узрасте. Истовремено, занемарљиво је мали проценат спортских ноћења које је остварио такмичарски спорт или учесници разних конгреса, семинара или научних скупова на спортске теме.

Табела 6. Број спортских ноћења остварених по градовима на Црногорском приморју за 2016. годину¹¹

Град	Број остварених ноћења 2016. год.	Број остварених спортских ноћења	Удео спортских ноћења (%)
Херцег Нови	2.139,234	19.319	0,90
Котор	414.777	5.111	1,23
Тиват	733.542	10216	1,39
Будва	5.004,917	27.325	0,54
Бар	1.530,590	73.811	4,82
Улцињ	983,719	13.328	1,35
Укупно	10.806,779	149.110	1,37

¹¹ Прерачунато на бази података МОНСТАТ-а за 2016. и непосредно прикупљених података аутора

Под "спортским ноћењима" подразумевају се ноћења туриста чији је главни мотив доласка и боравка у туристичким местима био везан за коришћење различитих спортских садржаја (Бартолучи, 2003, 81.) (табела 7).

Табела 7. Број спортских ноћења у појединим хотелима у 2007. години¹²

Хотел	Број остварених ноћења 2007. год.	Број остварених спортских ноћења	Удео спортских ноћења (%)
Словенска плажа, Будва	290.391	12.751	4.39%
Институт Игало, Х.Нови	215.770	627	0,29%
Бисерна обала Чањ, Бар	170.100	45.000	26,45%
Палма, Тиват	35.100	4.100	11,7%
Бокељски двори, Котор	3.800	1234	32,5%
Отрант, Улцињ	22.887	6.572	29,5%
Делфин, Бијела	33.457	1867	5,57%
ХТП Бока, Херцег Нови	134.999	12.055	8,9%

Хотелска предузећа која су препознала значај спортског туризма остварила су неупоредиво боље резултате што показује и табела 7. Спортска ноћења имају посебну важност у пред и подсезони, када хотелски капацитети нису потпуно искоришћени, па спортско–рекреативне услуге представљају један од главних фактора попуњавања хотелских капацитета.. Зато је неопходно извршити анализу учешћа спортског туризма на попуњавању капацитета у пред и подсезони (I - V и IX-XII). Подаци из табеле 7 показују да је највећи број "спортских ноћења" направљен у туристичким предузећима која се организовано баве спортским туризмом. То се у првом реду односи на хотел "Олимпик" из Улциња, у коме је у пред сезони 2007. године на припремама боравило чак 29 фудбалских екипа, које су том приликом оствариле 6.752 ноћења. Треба издвојити и приватни смештај "Бокељски двори" у Бококоторском заливу који је препознао значај спортског туризма пружајући услуге

¹² Израчунато на бази података добијених од назначених хотела и калкулацијом аутора

веслачима. Туристичко предузеће "Бисерна обала" у Чању постало је препознатљиво по спортско – рекреативним програмима, као и по одржавању спортских игара студената и радника са простора бивше Југославије.

Податак да број спортских ноћења достиже проценат од 26,45 % у односу на укупни број остварених ноћења говори томе у прилог. Истраживања спроведена у суседној Хрватској у 2003. години показују да спортско-рекреативни садржаји остварују око 3% укупног туристичког прихода хрватског туризма (директно или индиректно). Осим тога, треба истаћи и податак да се у Хрватској спортском делатношћу 2003. године бавило око 500 различитих предузећа, док је тај број у Црној Гори и тада и сада занемарљив.

Економски ефекти спорта манифестују се, као што смо већ истакли, спортским ноћењима која се крећу у најразвијенијим туристичко-спортским центрима од 3 - 10% остварених ноћења изван главне туристичке сезоне. (Бартолучи, 2003, 63). Ако са наведеним подацима упоредимо више него скромне показатеље остварених спортских ноћења (табела 7), а самим тим и остварених прихода на Црногорском приморју, доћи ћемо до непогрешивог закључка о неискоришћеним могућностима развоја спортског туризма у Црној Гори.

Ретки су позитивни примери споја спорта и туризма, Ипак, изузетак добро организованог клуба, чије су активности допринеле препознавању спортског туризма као развојне шансе туристичке понуде је Пливачко ватерполо клуб Јадран. У табели 8 приказали смо број "спортских ноћења", која су, захваљујући овом клубу, ватреполо и пливачке екипе, из више држава, оствариле током 2014. године у Херцег Новом.

Табела 8. Број остварених ноћења у Херцег Новом ПВК Јадран у 2014. години¹³

Месец	Екипа	Број пансиона
Јануар	Браник - Марибор – Словенија	17
Јануар	Грузија – Грузија	88
Фебруар	Кинеф Москва– Русија	90
Март	Медвешчак Загреб- Хрватска	17
Март	Младост Загреб – Хрватска	36
Март	ВП Рус Власов Москва – Русија	162
Март	Казан – Русија (1998год)	170
Април	Казан– Русија (2000 год)	171
Мај	Казан – Русија (1999 год)	152
Мај	Морнар Сплит – Хрватска	16
Мај	Грузија – Грузија	159
Мај	Будва – Црна Гора	18
мај-јун	Казан– Русија (95-96 год)	126
Јун	Земужчина Москва – Русија	1.320
Јун	Репрезентација Русије– Русија	80
Јун	Репрезентација Црна Гора	150
Јун	Репрезентација Њемачка	180
Јун	Војводина Нови Сад -Србија	800
Јул	Репрезентација Шпанија	80
Јул	Рома Рим – Италија	102
Јул	Грузија	120
Август	Бразил	247
Август	Казахстан	150
Август	NICK JRS – USA	23
Јул	Турнир Порто Нови (Ита., Мађ., Хрва., Србија)	180
Јул	Гезира Каиро - Египат	112
јул-авг	Јадранске игре	60
Август	Земужчина Москва – Русија	857
август	Земужчина Москва – Русија	380
Август	Хун Будимпешта– Мађарска	96
Август	Аустарлија	210
Август	Грузија	108
Август	Астрахан– Русија	144
Август	Гезира Каиро – Египат	308
Септ.	Судије - разно	42
Септ.	Гезира Каиро – Египат	180
Септ.	Динамо Москва– Русија	264
Септ.	Кинеф Москва– Русија	210
Септ.	Казан– Русија	233
Септ.	Хановер – Њемачка	84
Септ.	Монпеље – Француска	75
Септ.	Младост Загреб– Хрватска	72
Септ.	ТВ ЦГ – екипа за пренос турнира	48
Септ.	Медвешчак – Хрватска	21

¹³ Истраживање аутора и архива ПВК Јадран, јун 2015. године

Октоб.	Црвена звезда - Србија	19
Октоб.	Војводина –Србија	20
Укупно		8.297

У савременом туризму, коме тежи и Црна Гора, велики је број спортско-рекреативних програма, помоћу којих се остварује економски профит. Конкретно, набројаћемо само неке које се могу реализовати у Црној Гори:

- изнајмљивање различитих спортских објеката (спортских дворана, тенис игралишта, базена, фудбалских терена, игралишта на песку);
- коришћење спортских објеката и опреме (ски вучице, опреме за спортове на снегу, реквизити за спортове на води, опрема за роњење, коришћење фитнес опреме);
- школе учења разних спортова (скијања на води, тениса, борилачких спортова, спортова на води, посебно пливања);
- припреме спортиста у разним спортовима;
- спортске игре, турнири и разна такмичења (разна скијашка такмичења, турнири у многим спортовима, турнири на песку/плажи...);
- спортско- забавне атракције (тобогани на води, летови параглајдером);
- велике спортске манифестације попут Медитеранских игара, светска и европска такмичења у спортском риболову, и мање захтевним дворанским спортовима..

Иако важи за атрактивну туристичку дестинацију, а становништво Црне Горе своју државу доживљава као респектабилну спортску нацију, црногорска економија до сада од спортског туризма није регистровала значајније приходе. Незадовољавајућа спортска инфраструктура (неусловни фудбалски стадиони, спортске дворане незадовољавајућих капацитета и садржаја, мали број затворених пливачких базена, свега пар скијалишта скромних капацитета), неконкурентни смештајни ресурси

(мали број смештајних јединица високе класе), али и непрепознавање спортског туризма и неулагање у његов развој до сада нису утицали на црногорску економију.

Док се економске функције туризма одражавају првенствено на повећање економског благостања рецептивних туристичких дестинација, дотле друштвене функције туризма заједнички доприносе хуманистичким вредностима туризма.

Нажалост, морамо констатовати да спортски туризам у Црној Гори није допринео значајнијем отварању нових сталних радних места, не рачунајући запослење у спортским објектима. Додуше, приликом одржавања већих спортских манифестација попут: наступа националних репрезентација, турнира у одбојци на песку фудбала на плажи, тениских турнира, трке глисера, међународних такмичења у спортском риболову, шаху итд, бициклических трка и скијашких такмичења, знатан број сезонских радника био је ангажован у организацији ових манифестација.

Основни предуслов који су кандидати морали да испуне приликом запошљавања у организацији поменутих манифестација био је познавање најмање два светска језика. Осим тога, истраживања указују на проблем на који туристи наилазе када их спортским вештинама подучава "странац". Овај културни аспект налази се под негативним утицајем спортског туризма. Спортски туризам постаје велика претња матерњем језику у Црној Гори, зато што је енглески језик постао језик спорта широм света. Између осталог, у водећим клубовима, у којима је играо и игра велики број "странаца", на тренинзима се комуницирало углавном на енглеском језику. Организација неких спортских манифестација одржаних у Црној Гори пружила је туристичким радницима додатну могућност да упознају учеснике са културним наслеђем Црне Горе. Осим тога, друштвена корист од спортског туризма огледа се и у чињеници што се он може употребити као средство остваривања разумевања, пружајући страним посетиоцима шансу да поближе упознају Црну Гору, њене становнике и културу.

Спорт, а самим тим и спортски туризам имали су и позитиван утицај на употребу земљишта. Изградњом спортских објеката, по строгим архитектонским захтевима, на атрактивним локацијама оплемењен је простор и истовремено употпуњена туристичка понуда. То се пре свега односи на новоизграђене спортске дворане у Подгорици, Никшићу, Бару, Херцег Новом, Колашину, фудбалски центар на Јазу, тениске и боћарске терене, затворени пливачки базен у Никшићу и Будви. Иако се насиље на спортским догађајима не може приписати само туристима, постоје значајни докази, а посебно у спортским круговима, да је мешање "страних" и "домаћих" посетилаца (поготово навијача) потенцијално жариште.

На жалост, последице вандализма на спортским теренима осетиле су и националне репрезентације, попут Фудбалске репрезентације након прекида утакмице против Русије, игране у Подгорици марта 2015. године у оквиру квалификација за Европско првенство у Француској.

8. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Имајући у виду обим могућих спортско-туристичких дестинација Црне Горе ово истраживање је спроведено и резултати су изложени на примеру три општине из три регије Црне горе - Херцег Нови, Ловћен и Жабљак.

8.1. Спортски туризам у приморској регији – Херцег Нови

Анализа природних карактеристика, буџетских средстава, постојећих смештајних капацитета и спортске инфраструктуре у Херцег Новом указује на следеће чињенице.

8.1.1. Природне карактеристике Херцег Новог

Општина Херцег Нови налази се на крајњем северозападном делу Црногорског приморја, између $18^{\circ}25'$ - $18^{\circ}42'$ источне географске дужине и $42^{\circ}24'$ - $42^{\circ}32'$ северне географске ширине. Подручје Општине заузима улазни део територије која окружује Бококоторски залив. Готово читава територија Општине има јужну експозицију коју чине падине Оријена и његових огранака. На северном делу подручја, налазе се брда Девесиње и Јарчева глава, те планински висови Радоштак и Субра. Прилазност подручју Боке изузетно је повољна с мора. На улазу у Боку, са десне стране, налази се полуострво Луштица, а са леве, полуострво Превлака, које постепено прелази у брдо Витољан. Јужни део Општине припада топљанском, херцегновском и делу тиватског залива.

Подручје Боке и херцегновске општине чини низ увала образованих у пост-дилувијуму. Сви морфолошки елементи маритимне зоне су створени у директној зависности од геолошког састава терена, његовог тектонског склопа и ерозионих

процеса. У приобалном делу, терен је претежно изграђен из флишних наслага, прекривених релативно танким покривачем квартарних творевина. Карбонатне стене тријаса, јуре и креде изграђују гребене у залеђу. Морфолошки облици терена су веома изражени. Хипсометријске разлике постепено расту од обале према залеђу, да би се испод планинских гребена нагло устрмиле. Истичу се тектонско-ерозионе депресије Суторине, Мељина, Кутског поља и Бијеле. Територија Општине, као и читавог Приморја, може се поделити у два дела: брдовити део и приморска зараван. Зона побрђа је доминантна и заузима највећи део територије. У доњим пределима бујичних речица Суторине, Репаје, Пијавице, створене су заравни, које представљају драгоцен простор уз обалу, како за урбанизацију, тако и за узгој пољопривредних култура. Обала је, зависно од рељефа, прилично разуђена. Део обале који припада полуострвима Луштици и Витољан, обилује „клифовима”, високим и до 10 метара, што је последица рушилачког дејства југа. Остали део обале је мирнији и блажи. На ушћима бујичних водотока, створене су шљунковите или песковите плавине.

Укупна површина општине Херцег Нови износи 235,3 км². Према попису из 2011. године, укупан број становника је износио 30 864 (Монстат, 2011). Становништво живи у 28 насеља, организованих кроз 20 месних заједница. Просторни распоред становништва је веома неравномеран. Тако, већина становника 19.536, или 63,3%, живи у граду (Игало, Херцег Нови, Топла, Савина) и густина насељености на овим подручјима износи од 50 до 100 ст/ха. У насељима дуж обале живи 85% од укупног броја становника, а преосталих 15% чини становништво настањено у залеђу. Просечна густина насељености у општини Херцег Нови износи 10,17 ст/ха. Највећи пораст броја становника у односу на попис из 2003. године има Игало, где је становништво готово удвостручено. Градски центри, те поједина насеља уз обалу и у непосредном залеђу града бележе значајан пораст становништва – око 50%, док насеља у ширем залеђу и на полуострву Луштица имају умерен или незнатан раст.

У насељима Камено, Жлијеби, Мокрине, Мојдеж, Пријевор и Убли, раст становништва је заустављен, односно приметна је депопулација. По степену разуђености обалске линије и вертикалне разуђености рељефа (дисекција) копненог простора, Бока Которска, а тиме и подручје општине Херцег Нови, представља најизразитију целину, не само у Црногорском, већ и у Јадранском приморју. Ако се анализира топографско развође (вододелница), за подручје општине Херцег Нови, оно иде линијом од запада ка истоку и то: Рт Оштра - Кобила (452 м) – Ступа (461 м) – Студено (480 м) – Буковина (398 м) – Равни врх (940 м) – Видов врх (781 м) – Доброштица (1571 м) – Кабао (1506 м) – Шиљевик (1452 м) – Радостак (1445 м) – Кабао (1470 м) – Убаљска планина (1265 м) – Веља греда (1298 м) – Ракочево ждријело (1441 м) – Вељи кабао (1525 м) и даље према Кривошијама.

Површина копненог слива херцеговског залива износи:

- североисточно залеђе – 76,4 км²
- југоисточно залеђе – 13,8 км²

Површина мора херцеговског залива износи 28,6 км². Острвска површина (Мамула, Арза) износи 0,04 км². Укупна дужина обале херцеговског залива износи 45,235 км, од тога:

- северозападна обала има дужину 20,345 км
- југоисточна обала има дужину 24,840 км.

На основу односа стварне дужине обале и дужине мерене по правој линији, добија се коефицијент разуђености који за подручје херцеговског залива износи 5,19. Дужина обале острвског дела износи 1200 м, а коефицијент разуђености износи 3,60. Подручје општине Херцег Нови, подељено је на седам висинских зона и то:

I зона до 100 м н. в. - површина 2. 227,15 ха

II зона од 100 – 200 м н. в. – површина 3. 723,80 ха

III зона од 200 – 400 м н. в. – површина 3. 876,65 ха

- IV зона од 400 – 700 м н. в. – површина 2. 956,10 ха
V зона од 700 – 1000 м н. в. – површина 2. 381,20 ха
VI зона од 1000 – 1300 м н. в. – површина 5. 786,05 ха
VII зона преко 1300 м н. в. – површина 1. 939,40 ха.

Анализом морфолошких карактеристика подручја Општине Херцег Нови, може се уочити веома изражен склоп основних елемената рељефа. Басен Херцегновског залива је, од отворене пучине, одвојен карбонатним гребеном у Њивицама и полуострвом Луштица са врхом Обостник, висине 590 м. Изнад Суторинске долине и Кутског поља, уздижу се гребени Добраштице са врховима до 1570 м, а у залеђу је масив Оријена, са врховима до 1850 метара. Од Кумбора до Каменара, пружа се карбонатни гребен, висине до 700 м. Све ово даје посебно обележје овом басену, који се у климатолошком погледу битно разликује од локација на отвореном делу Црногорског приморја, али и од Которског и Тиватског залива. Општа карактеристика овог басена су веома изражени микроклиматски услови, са појавом великог процента тишина (41% просечно годишње), високим летњим температурама (30° Ц), високом средњом годишњом температуром (16° Ц), просечном дневном инсолацијом од седам сати и просечном годишњом количином воденог талога од 1990 мм (урбан.пл.ХН, 2007, 2).

8.1.2. Почечи туризма и постојећа спортска инфраструктура у Херцег Новом

Почечи туризма на овом подручју Херцег Новог сежу у 19. век, а остало је записано у једном документу которског архива из 1856. године којим се извесна госпођа Анђелка обавезује да плати општини одређену наменску таксу. Из тог доба постоје записи Сима Матавуља о гостионици "Шјора Розе", као и запис из 1860. године када је породица Поробић у Херцег Новом отворила хотел "Европа" са осам лежаја. Кафана "Бела виста" породице Сава Бачановића са 25 кревета "за странце" помиње се 1872. године.

Почеци развоја модерног хотелијерства у Херцег Новом, а такође и у Боки Которској и Црној Гори, везани су за изградњу "Пансиона на Зеленој плажи", касније званог хотел "Плажа" - Зеленика, који је породица Мађар отворила 1902. године, а по дозволи Општинског управитељства издатој 24. новембра 1898. године. "Акционарско друштво за грађевине и саобраћај Херцег Нови" 1909. године затражило је дозволу за изградњу хотела "Бока" у центру Херцег Новог, који је отворен 1913. године са 43 собе и "централним огревом и врућом купељи". Овај хотел, који је годинама био својеврсни симбол и заштитни знак града, је знатно оштећен у катастрофалном земљотресу 1979. године и непуну годину дана касније је и срушен. Према подацима из 1930. године на подручју Херцег Новог радило је седам хотела са 164 собе - Бока, На плажи, Јадран, Америка, Рудник, На плажи – Зеленика и Бока – Зеленика (Алманах, 1931, 260).

Пред Други светски рат, 1939. године, како пише у свесци под насловом: Досадашња искуства и даљи развој туризма и самоуправних односа у туристичкој привреди Боке и Будве, Херцег Нови је располагао са 10 хотела, четири преноћишта и шест одмаралишта у којима је било 835 кревета (http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/boka_kotorska_istorijski_leksikon_cg.htm).

У периоду између два светска рата у Херцег Новом је радило више хотела, међу којима "Америка", "Рудник", "Јадран", "Балкан", "Савина", "Европа", "Топола", "Ерцег Нови", "Српски хотел", "Београд". Године 1926. своја врата гостима отворио је и хотел "Плажа" власништво породице Трани на приближно истом месту на којем се налази и данас. Томо М. Катурсић је 1906. године добио дозволу за држање коначишта у Каменарима, а 1929. године је у Игалу отворен хотел "Игал", власништво породице Јанковић. У Зеленици, поред споменутог хотела "Плажа", радио је и хотел "Бока", власништво Обрена Дунђеровића, којег су Немци дигли у ваздух при повлачењу 1944. године, и хотел са истим именом власништво Благоја Мићуновића. Туристичко друштво "Савина" - Херцег Нови, које и данас постоји,

основано је 1922. године, а данашње Туристичко друштво "Игало" (тада се звало "Тамарис") 1927. године.

Још давне 1929. године херцеговска општина је проглашена за "морско купалиште и климатско лечилиште" јер од давнина се знало за лековита својства приобалног морског муља званог "игаљско блато" и минералне воде "игаљске слатине". Временом, развојем Игала, термин климатско лечилиште се губи као термин за целу општину. Већ поменути хотел "Игало", са 16 соба и 40 лежаја, био је подигнут управо на месту где се налази данашња зграда У првој фази Института, постојао је хотелски аутомобил који је дочекивао госте у пристаништу или аеродрому "Груда". Године 1930. извршено је испитивање игаљског блата у лабораторијуму познатог француског лечилишта „Виши“ које је дефинитивно потврдило његову изузетну лековитост, али тек након Другог светског рата, захваљујући др Светозару Живојиновићу реализовани су давно донесени планови о оснивању лечилишта у Игалу, које је Одлуком владе Црне Горе од 1. новембра 1949. године коначно и основано. Да је туризам у херцеговској Општини, у тим годинама између два светска рата, био на високом степену развоја сведочи и податак из 1935. године по коме је те године осам хотела и једно одмаралиште радило током целе године због поседовања грејања у току зиме. Боравишна такса је уведена још 1919. године уз строгу контролу на основу важећег правилника за Зетску бановину (Црнић-Пејовић, 1997, 219).

Први конгрес одржан у Херцег Новом, који ће након тога постати један од најзначајнијих центара конгресног туризма ширег региона, одржан је у мају 1939. године - био је то 4. Југословенски конгрес борбе против туберкулозе. Интензиван и организован развој туризма на овом подручју везује се за шездесете године прошлог века, када су изграђени скоро сви данас постојећи хотели, који су у то време били велики и модерни хотели. Једино су хотел "Плажа", у данашњем изгледу, и II фаза Института "Др Симо Милошевић" - Медитерански здравствени центар изграђени

касније, 1980. односно 1988. године. Последњих година дошло је до изградње већег броја мањих приватних хотела, вила и апартмана.

Према подацима Локалне туристичке организације Херцег Нови (<http://www.hercegnovi.travel/>) у Херцег Новом је крајем 2014. године туристима на располагању било 32 хотелска објекта. И то: "Hungest hotel Sun Resort", "Palmon Bay Hotel & Spa", "Perla", "RR", "Xanadu", "Delfin", "Regina", "Casa del mare", "Casa del mare - Capitano", "Art Media", Rivijera", "Max", "Anastazija", "Aurora", "Bokeška noć", "Plaža", "Vila Margot", "Kukoljac", "Novi" "Adria Sport Hotel", "M", "Fiammanti", "Milena", "Azzurro", "Jadranska straža", "Light House", "Vojvodina", "Kapri", "Vila Aleksandar", "Palace", "Vila Mireli" и "Oaza".

Херцег Нови нема развијену спортску инфраструктуру. Нарочито не за значајнија спортска такмичења и у будућности би то требао бити један од приоритета развоја града и општине. Спортска Дворана "Игало", отворени базен на Шкверу, тениски терени "Топла" и фудбалско игралиште "Солила" једини су, за професионална такмичења употребљиви спортски објекти у Херцег Новом. Спортска дворана "Игало" саграђена је и спортистима предата на употребу 2007. године, а сачињавају је поливалентна спортска дворана димензија 60 x 51 метара са статичним трибинама капацитета 1780 места и телескопским које повећавају број гледалаца на 3000. Осим дворане, која располаже пратећом инфраструктуром за потребе спортиста (теретана, фитнес центар, свлачионице, толаети) Спортски центар "Игало" располаже са пет тениских терена, два ресторана и хотелом "Адриа спорт" са 70 кревета (СИА)¹⁴.

Отворени базен на Шкверу изграђен је 2012. године на месту где је раније било градско пливалиште. На површини од 3900 м² смештен је пливачки базен димензија 33x25 метара са трибинама капацитета 750 места, фитнес центром, теретаном,

¹⁴ Самостално истраживање 2.марта 2016. године

свлачионицама, клупским просторијама и клупским рестораном. Затворени базен у Институту "Симо Милошевић" у Игалу олимпијских је димензија (33x25 метара) и осим за ватерполо користи се и за такмичење у пливачким дисциплинама. Пливалиште, односно базен у Институту у Игалу располаже са трибинама капацитета од 1200 места.

Фудбалски комплекс "Солила" у Игалу располаже са три терена, два са природном и један са вештачком травом. Основни терен, осим пратећих објеката, располаже са трибинама капацитета 500 места. Четири тениска терена на Топлој, у власништву ТК СБС, изграђена су 1994. године и осим пратеће инфраструктуре располажу трибинама са 500 места. Месне заједнице Баошићи, Бијела, Зеленика, Мокро и Суторина поседују фудбалске терене, али запуштено стање не представља никакву базу за развој фудбалског спорта. Отворени ватерполо базени налазе се у Кумбору, Ђеновићима, Бијелој, Баошићима и Зеленици, а школе у Баошићима и Херцег Новом располажу малим школским салама¹⁵.

8.1.3. Општинска издвајања за спорт у Херцег Новом

Херцег Нови има идеалне услове за развој спортског туризма, али, како га не препознаје државна управа, спортски туризам није у озбиљнијим плановима развоја ни у овој приморској општини, иако (према истраживању аутора, табела бр.9) у 2015. години за финансирање спорта и спортских колектива, процентуално из буџета, издваја, после Бијелог Поља, највише (500.000 од 14.550,000 евра или 3,43%) од свих црногорских општина .

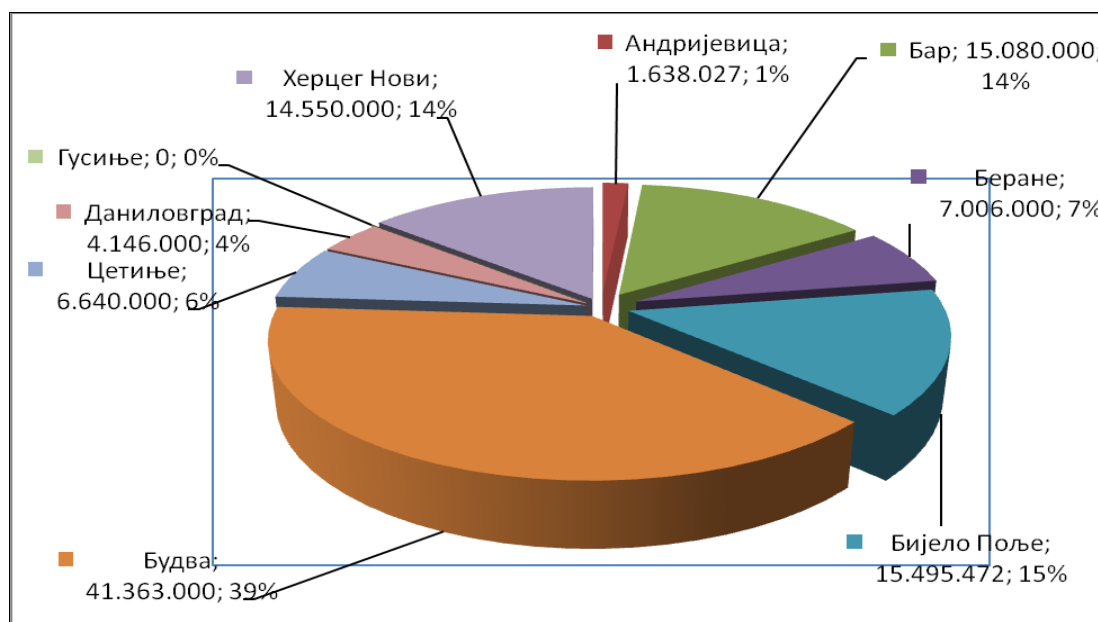
¹⁵ Подаци добијени од општинског секретаријат за спорт Херцег Новог, 2014. и 2015. године

Табела. 9: Издавајање за спорт из општинских буџета у Црној Гори

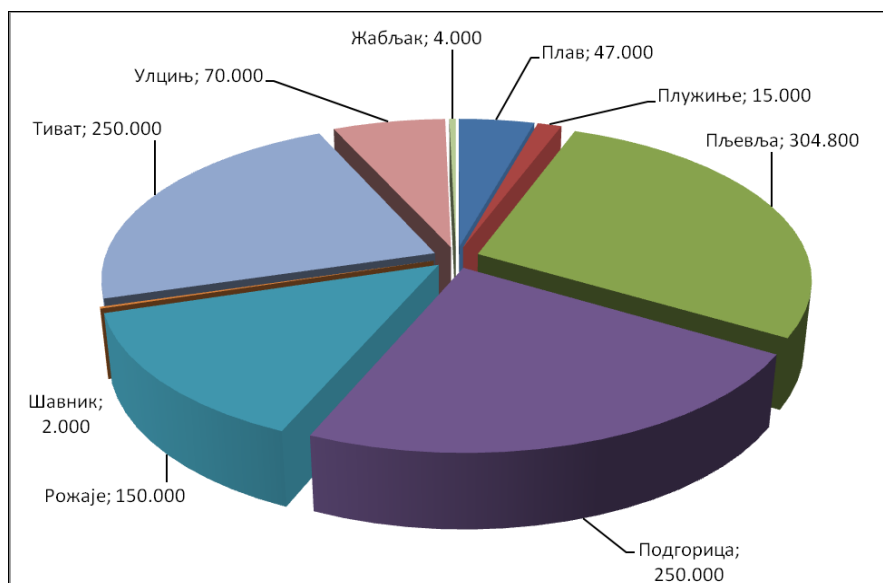
	ОПШТИНА	Буџет за 2015	Издавајање за спорт	% издавајања за спорт
1.	Андријевица	1.638.027	19.500	1,19
2.	Бар	15.080.000	260.000	1,72
3.	Беране	7.006.000	100.885	1,42
4.	Бијело Поље	15.495.472	600.000	3,87
5.	Будва	41.363.000	1.230.000	2,97
6.	Цетиње	6.640.000	130.000	1,95
7.	Даниловград	4.146.000	115.000	2,77
8.	Гусиње	-	-	-
9.	Херцег Нови	14.550.000	500.000	3,43
10.	Колашин	11.925.438	10.000	0,08
11.	Котор	17.102.726	350.000	2,04
12.	Мојковац	2.278.792	38.000	1,66
13.	Никшић	27.202.387	770.000	2,83
14.	Петњица	897.327	15.000	1,67
15.	Плав	2.098.900	47.000	2,24
16.	Плужиње	2.980.000	15.000	0,50
17.	Пљевља	18.531.161	304.800	1,64
18.	Подгорица	49.032.390	250.000	0,50
19.	Рожаје	4.795.000	150.000	3,12
20.	Шавник	1.042.000	2.000	0,19
21.	Тиват	14.807.500	250.000	1,68
22.	Улцињ	6.940.000	70.000	1,0
23.	Жабљак	1.530.000	4.000	0,26
	Укупно:	267.082.120	5.216.185	38.73%

На сликама 10, 11 и 12, редом су приказани буџети општина за 2015 годину у Црној Гори, издвајање из буџета за спорт на општинском нивоу, у еврима, за 2015. годину, као и издвајање за спорт из општинских буџета у Црној Гори, са процентом издвајања у односу на укупни буџет.

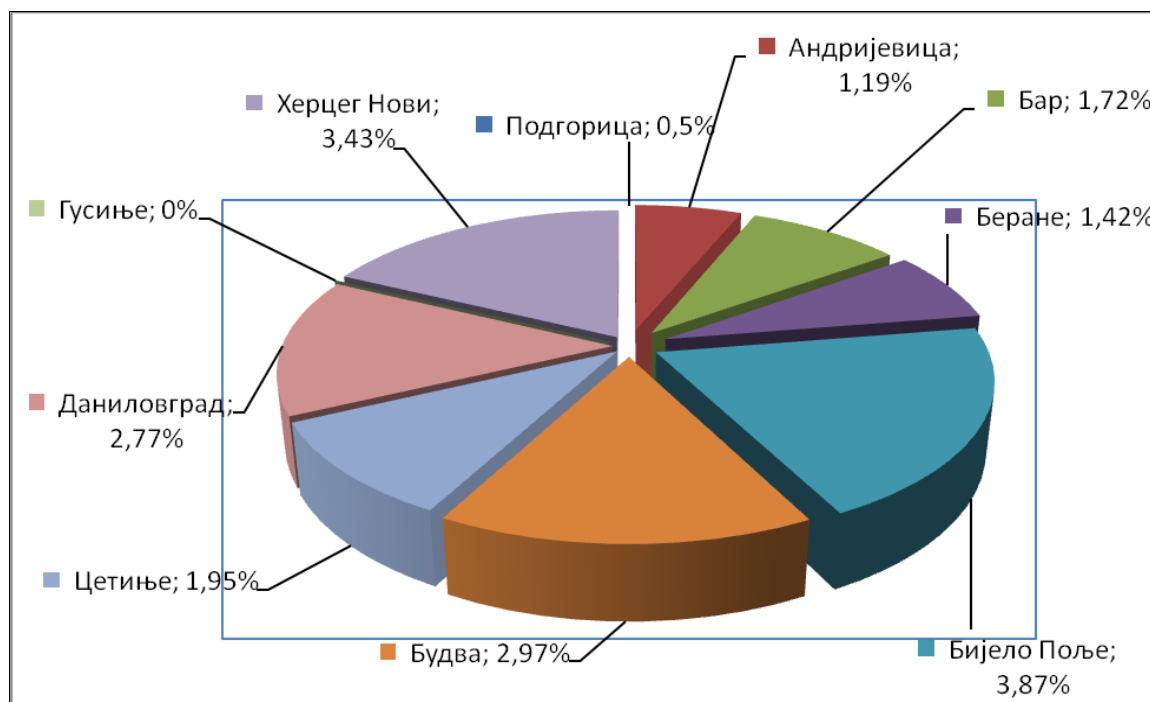
Може се приметити да је процентуално учешће издвајања за спорт најбољи показатељ заинтересованости појединих општина за спорт. Индикативан је, на пример, проценат од 0,5% за главни град, који би требало да буде пример осталима, а са друге стране, једна мала општина као што је Даниловград, препознаје спорт као вид улагања у здравље својих грађана и бољу будућност.

Слика 10. Буџети општина за 2015. годину у Црној Гори

Слика 11. Издавање из буџета за спорт на општинском нивоу, у еврима, за 2015.

Слика 12. Буџет за 2015 годину - издавање за спорт из општинских буџета у Црној Гори, проценат издавања у односу на укупни буџет

Средства која општина Херцег Нови издваја за спорт спортским колективима служи за подмиривање најосновнијих потреба, ретко за плате и ангажовање квалитетних појачања, док се спортска инфраструктура гради кроз јавне радове и из других, најчешће, државних издатака. Такође, најчешће коришћење спортске инфраструктуре клубовима, кроз разне начине субвенционирају општински секретаријати за спорт, а помажу и остале државне спортске институције (Управа за младе и спорт, ЦОК, Добијање на основу Конкурса за расподелу средстава од игара на срећу). Од буџетских средстава општине Херцег Нови у 2015. години највише (140.000 евра) припало је Пливачком ватерполо клубу Јадран, а остала спортска друштва и појединци, њих 46 поделили су 230.000 евра (Табела. бр.10). За одржавање базена Секретаријат за друштвене делатности и спорт општине Херцег Нови издвојио је 120.000 евра, а за међународна спортска такмичења 10.000 евра.

Осим директних давања средстава спортски колективи у Херцег Новом из општинске касе добијају средства и кроз плаћање термина одигравања и тренинга на спортским објектима. Тако субвенције спортским клубовима за коришћење спортске дворане Игало у 2015. години износило је 90.000 евра, за међународна спортска такмичења 10.000 евра, а за спортска такмичења на "Празнику Мимозе" општина Херцег Нови издвајила је 25.000 евра.

Табела 10.: *Расподела буџетских средстава општине Херцег Нови за 2015. годину*¹⁶

<i>Назив клуба</i>	<i>Опредељено, евра</i>
КК "Ас"	500.00
ОФК Игало	55,000.00
КК Приморје 1945	30,000.00
КК Приморје ХН	3,000.00
ЖРК Приморје	14,000.00
КК Нови	2,800.00

¹⁶ : Секретаријат за друштвене делатности и спорт општине Херцег Нови. 28. март 2016. године.

КК Каstell Нуово	2,800.00
ФК Орјен	13,000.00
ФК Обилић	10,000.00
ВК Бијела	2,500.00
ВК Галеб	2,500.00
ВК Кумбор	2,500.00
ВК Ривијера	2,200.00
ВК Бокељ	2,850.00
ВК Јадран Ветерани	2,350.00
ЈКЈуголе Гракалић	10,000.00
СРК Мамула	450.00
КСР Игало	400.00
КСР Мељине	500.00
КСР Кумбор	300.00
КСР Рибар	400.00
КСР Динагла	300.00
РК Југоле Гракалић	800.00
БК Вал	1,000.00
БК Мељине	700.00
БК Бијела	700.00
ЦК Игало	2,300.00
Карате кл. Бијела	300.00
Карате с. Х. Нови	2,200.00
Карате кл. Шото кан	300.00
ЈК Панда	1,400.00
БК Херцег Нови	1,750.00
ШК Херцег Нови	3,200.00
ШК Бијела	2,300.00
ПК Субра	1,100.00
СКЗЛМ Херцег Нови	2,500.00
Стр. кл. Савина	500.00
ТК Игало	400.00
ТК Херцег Нови	1,250.00
РК Маестрал	5,000.00
ОК Херцег Нови	11,000.00
ДЗСР Ветеран	1,095.00
Триат. кл. Х. Нови	1,500.00
Школска олимпијада	3,500.00
УКУПНО	204,745.00

8.1.4. Спортски туризам у Херцег Новом

До распада Југославије Херцег Нови је био вема омиљена и посећена туристичка дестинација. Широко континентално залеђе, близина дубровачког и аеродрома у Тивту, позиција на улазу у Бококоторски залив, Лечилишни институт у Игалу и велики број хотела обезбеђивали су му прву позицију црногорских туристичких дестинација. Рат у окружењу, приватизација и девастација хотела и угоститељских објеката, немогућност, односно све мања могућност, коришћења аеродрома у Дубровнику, али и политичка превирања у Црној Гори успорили су развој овог града. Неки хотели су порушени (Тамарис), неки затворени (Игало и делимично Плажа), а изградња нових и неке реконструкције су трајале веома дуго и споро. У Херцег Новом је почетком 2015. године, према подацима локалне туристичке организације у функцији било 37 хотела, категорисаних од једне до четири звезде (два са једном, девет са две, четрнаест са три, два са три плус и десет са четири звезде) укупних капацитета 4146 кревета, затим три хостела са 180 кревета, два мотела са 57, два пансиона са 79 кревета и два здравствена центра у којима је било 1554 кревета. Укупно у овом виду туристичких капацитета у Херцег Новом је било 6016 кревета, док је у 616 студиоапартмана било 1560, а у 531 апартмана 1857 кревета. Укупно, дакле херцеговска туристичка понуда огледала се у 8442 кревета у различитим категоријама.

Херцег Нови је већ тридесетак година препознат као дестинација у којој се одигравају, за овај регион значајнија, нарочито такмичења на води, али и крај где се припремају спортске екипе. Масовност спортског туризма није значајнијег карактера, али, посебно ватерполо, пливачки и фудбалски спортски колективи знају за овај град, његову климу и услове којим располаже. Општинска управа за спорт и остале организације у Херцег Новом годишње организују више сталних манифестација.

Најчешће су оне једнодневне, међународног су карактера и одржавају се у пролећним месецима: Међународни џудо куп "Мимоза" са око 600 учесника, Куп мимозе у спортском риболову (60 учесника), Једриличарска регата (50-60), Карате турнир (600-700), Пливачки митинг (400-500), Турнир у циу цици (250-300), Стрелачки куп (100), боксерски турнир (200), планинарске туре, бицикличке туре, Фудбалски куп "Мимозе, Орјенски маратон. Спортске екипе приликом гостовања у Херцег Новом најчешће бораве у хотелима "Плажа", "Hungest hotel Sun resort", Институту "Игало", "Lighthouse of Montenegro", "Перла", "Војводина", а припреме трају од 7 до 21 дан. Цене пансина су различите, а комплетне услуге спортским екипама коштају у просеку 80 евра на дан по особи.

У последњих пет година у Херцег Новом је боравило 1.459 спортиста и они су остварили 17.622 ноћења из чега произилази да су хотелијери наплатили 1.409.760 евра.

У досадашњој пракси није остварен велики број спортских ноћења у Херцег Новом. Ту статистику није лако пратити, а једино је Пливачки и ватерполо клуб Јадран озбиљна спортска организација на чију се статистику истраживач, макар донекле може ослонити. Уз помоћ руководства клуба установили смо да је 2014. године посредством ПВК Јадран, (као што се види у Табели бр. 11) у Херцег Новом остварено 8297 спортских ноћења.

У Табели бр. 12 приказана су та ноћења по месецима, где се тачно може приметити сезонски карактер, па су практично занемарљива у периоду од октобра до марта месеца, да би у јуну и августу, па и у септембру била "шпица" спортског туризма у овој црногорској општини, као што се види на слици 13.

Под претпоставком да су помињана спортска ноћења наплаћена по цени од 50 евра, долазимо до чињенице да су спортисти 2014. године у организацији ПВК Јадран, у Херцег Новом оставили 414.850 евра.

Табела 11. Број остварених ноћења у Херцег Новом везано за ПВК „Јадран“ у 2014.

години

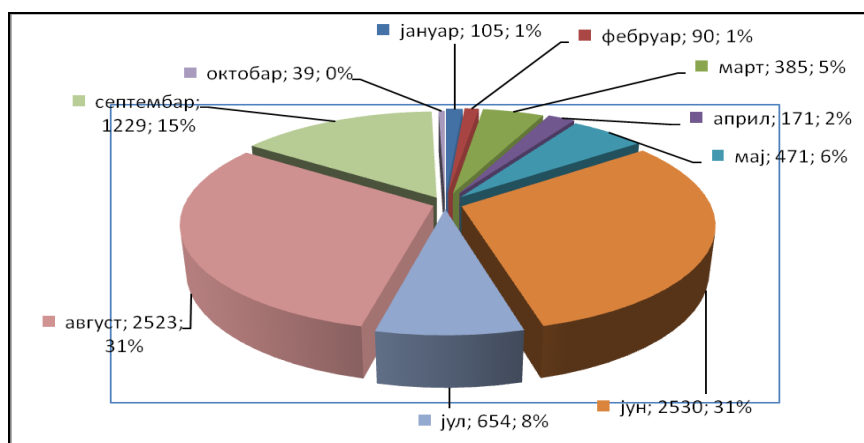
Месец	Екипа	Број пансиона
Јануар	Браник -Словенија	17
Јануар	Грузија	88
Фебруар	Кинеш- Русија	90
Март	Медвешчак- Хрватска	17
Март	Младост- Хрватска	36
Март	ВП Рус Власов- Русија	162
Март	Казан – Русија (1998год)	170
Април	Казан- Русија (2000 год)	171
Мај	Казан – Русија (1999 год)	152
Мај	Мморнар- Хрватска	16
Мај	Грузија	159
Мај	Будва	18
мај-јун	Казан- Русија (95-96 год)	126
Јун	Земужчина- Русија	1320
Јун	Репрезентација Русије	80
Јун	Репрезентација Црне Горе	150
Јун	Немачка	180
Јун	Војводина- Србија	800
Јул	Репрезентација Шпаније	80
Јул	Рома- Италија	102
Јул	Грузија	120
Август	Бразил	247
Август	Казахстан	150
Август	Ницк Јрс УСА	23
Јул	Турнир Порто Нови (Ита., Хун., Хрв.,Срб.,Мне.)	180
Јул	Каиро	112
јул-авг	Јадранске игре	60
Август	Земужчина – Русија	857
Август	Земужчина Русија	380
Август	Будимпешта- Мађарска	96
Август	Аустарлија	210
	Грузија	108
	Русија	144
	Каиро - Египат	308
септембар	Судије расно	42
септембар	Каиро - Египат	180
септембар	Динамо – Русија	264

септембар	Кинеш – Русија	210
септембар	Казан– Русија	233
септембар	Хановер – Немачка	84
септембар	Монпеље – Француска	75
септембар	Младост– Хрватска	72
септембар	Телевизија за пренос турнира	48
септембар	Медвешчак – Хрватска	21
октобар	Црвена звезда -Србија	19
октобар	Војводина - Србија	20
Укупно		8197

Табела 12. Број остварених ноћења у Херцег Новом везано за ПВК „Јадран“ у 2014. години, по месецима

Месећ	Екипа	Број пансиона	Број ноћења, по основу спорта, по месецима
Јануар	Браник -Словенија	17	105
	Грузија	88	
Фебруар	Кинеш – Русија	90	90
Март	Медвешчак- Хрватска	17	385
	Младост– Хрватска	36	
	ВП Рус Власов– Русија	162	
	Казан – Русија (1998год)	170	
Април	Казан– Русија (2000 год)	171	171
Мај	Казан – Русија (1999 год)	152	471
	Мморнар– Хрватска	16	
	Грузија	159	
	Будва	18	
	Казан– Русија (95-96 год)	126	
Јун	Земужчина– Русија	1320	2530
	Репрезентација Русије	80	
	Репрезентација Црне Горе	150	
	Немачка	180	
	Војводина- Србија	800	
Јул	Репрезентација Шпаније	80	654
	Рома– Италија	102	
	Грузија	120	
	Турнир Порто Нови (Ита., Мађ., Хрв., Срб., Мне.)	180	
	Каиро	112	
	Јадранске игре	60	
Август	Бразил	247	2523

	Казахстан	150	
	Ницк Јрс УСА	23	
	Земужчина – Русија	857	
	Земужчина Русија	380	
	Будимпешта– Мађарска	96	
	Аустарлија	210	
	Грузија	108	
	Русија	144	
	Каиро - Египат	308	
Септембар	Судије разно	42	1229
	Каиро - Египат	180	
	Динамо – Русија	264	
	Кинеш – Русија	210	
	Казан– Русија	233	
	Хановер – Њемачка	84	
	Монпеље – Француска	75	
	Младост– Хрватска	72	
	Телевизија за пренос турнира	48	
	Медвешчак – Хрватска	21	
Октобар	Црвена звезда -Србија	19	39
	Војводина - Србија	20	
Укупно		8197	8197

Слика 13. Укупан број ноћења, 8.197, по основу спорта, по месецима, Херцег Нови

8.1.5. Могућности развоја спортског туризма у ХН

Херцеговска ривијера има идеалне услове за развој спортског туризма. Блага, медитеранска клима, рељефна разноликост, предусретљиво и спорту посвећено становништво неки су од битних предуслова за спортски туризам. Смештајна, посебно хотелска и спортска инфраструктура, законска недореченост, као и неразумевање природних предиспозиција и економског значаја ове врсте привредног развоја нису Херцег Нови препознавали као спортско туристичку дестинацију. Недовољна информисаност и необразованост, као и спора промена навика домицилног становништва, такође су једна од "кочница". А спортски туризам је велика шанса, не само Херцег Новог, већ комплетног црногорског приморја. Блага клима и море поделили би херцеговски спортски туризам на две вишемесечне сезоне: летњу и зимску. Летњи спортски туризам у Херцег Новом одвијао би се у спортовима на води, тениским и одбојкашким активностима, као и планинарењу, планинском бициклизму и екстремном алпинизму.

Развој зимске туристичке сезоне, односно смањење подсезоне, у Херцег Новом условиле би организоване припреме и турнире спортских екипа. На првом месту фудбалских и кошаркашких (пример Анталија у Турској, Палма де Мајорка у Шпанији, Аја Напа на Кипру), као и екипа у борилачким спортовима и заљубљеника у скијање. Привлачење пажње фудбалских екипа и стварање услова за њихове припреме требало би бити основа развоја спортског туризма на Херцеговској ривијери. То јесте тежак и скуп посао, али се уложена средства ни у који други вид туризма или било које друге привредне делатности не враћа као из спортско-туристичке инфраструктуре. Да би спортски туризам био један од ослонаца херцеговске економије неопходно је изградити високолуксузне хотелске капацитете, спортску (фудбалска игралишта, теретане и трим стазе), угоститељску и саобраћајну инфраструктуру. Аеродроми у Дубровнику и Тивту са на тридесетак

километара од Херцег Новог, али саобраћајнице од ових дестинација су лошег квалитета, мале пропустне моћи и оптерећене граничним прелазом (Дебели бријег) и трајектом (Каменари – Лепетани).

Да би спортске екипе и њихови навијачи што лакше долазили до дестинације и својих љубимаца, у будућности би било неопходно ове саобраћајнице модернизовати а граничне баријере уклонити. Основни предуслов да би спортисти дошли на неку дестинацију, ипак су спортски објекти, хотелски капацитети и цене. Ни један од ових предуслова, у овом тренутку, Херцег Нови нема. Односно, спортски терени и хотелски смештај неадекватни су за озбиљније размишљање о елитном спортском туризму.

Системом изградње приватно-јавним партнерством, где би друштвена заједница (општина, држава) учествовала са земљиштем и њеним опремањем, за изградњу 20 фудбалских терена (10 са вештачком и 10 са природном травом) инвеститор би требао да уложи приближно 6,5 милиона, као што се може видети из табела 13 и 14, где су приказане вредности изградње фудбалског терена са природном, односно, вештачком травом. (Самостална истраживања и праћење изградње комплекса ФК Ком у Подгорици, током 2015. године).

Табела 13. Терен са природном травом, вредност у еврима

Трава - бусен	51.750
Трава - подлога	86.250
Систем за заливање	8.650
Мобилијар	8.000
Ограда	4.000
Трибине 600+300 места	99.000
Укупно	257.625

Табела 14. Терен са вештачком травом, вредност у еврима

Трава - вештачка	215.625
Вештачка подлога	86,250
Систем за заливање	8,625
Мобилијар	8,000
Ограда	4,000
Трибине 600 места	66,000
Укупно	388.500

Спортски туризам на Херцеговској ривијери, али на пионирској основи, могуће је организовати и са постојећим смештајним, углавном хотелским капацитетима, али за истинску конкурентност потребно је градити хотеле и осталу туристичку инфраструктуру. За праћење, односно идеалну искоришћеност пројектоване спортске инфраструктуре у Суторинском пољу потребно је изградити око 2000 хотелских кревета високих стандарда (четири или пет звездица). Смештајне капацитете идеално је поделити по хотелским јединицама где укупан максималан број гостију у хотелу високе категорије (пет звездица) је 210-220. Овакав хотелски комплекс, уз максималну попуњеност капацитета, запошљавао би до 130 радника, број спољних гостију кретао би се око 100, тако да би максималан број капацитета био 450. Укупна улагања инвеститора за изградњу хотела оваквих садржаја износила би око 54 милиона евра (Бабић, 2009, 29).

Тиме се долази до рачунице да би изградња 2000 нових, високосадржајних хотелских капацитета и 40 савремених фудбалских терена (20 природна + 20 вештачка подлога) самосталног инвеститора стајала близу 500 милиона евра¹⁷.

¹⁷ Самостална процена аутора

Међутим, ако би држава Црна Гора и град Херцег Нови применили искуства из развијених спортско-туристичких дестинација, Палма де Мајорке у Шпанији, Анталије у Турској или Аја Напе на Кипру нпр. ова инвестиција би се могла реализовати по скоро упола мањој цени. Систем приватно јавног партнерства успео је у помињаним дестинацијама, на начин што је држава и градска управа инвестирорима, на основу припремљених пројеката, земљиште на одређено време (најчешће на 99 година) уступила бесплатно и о свом трошку га опремила потребном инфраструктуром (саобраћајнице, електро и телекомуникације, водовод и комуналије), као што је случај са турским Средоземљем, односно у области Анталије. Анталија припада области Кас на турском делу Средоземног мора, а са градовима Алања, Белек, Кемер и Манавгат чини посебно интересантну и за државу Турску, веома битну, водећу, привредно-туристичку регију. Топла медитеранска клима са преко 3000 сунчаних сати, дуге пешчане плаже и веома чиста вода Средоземног мора, као и шумовито, водом богато залеђе у подножју високих планина ову област промовише у "престоницу турског туризма". Природне лепоте, богатство културноисторијским споменицима били су добра база предузимљивим Турцима. Осетили су и на прави начин валоризовали лепоте и благодети природе.

Регија Анталије привредни процват доживела је крајем прошлог и почетком овог века, односно заједно са привредним експанзијом турске државе. Отварање Турске и либерализација уласка страног капитала, лакоћа схватања приватно-јавног партнерства на обале турског Средоземља довела је велики број привредника и туристичких компанија који су изградили хотелски и спортску инфраструктуру. Крајем 2015. године само Ривијери Анталија располагала је са више од 380 хотела капацитета преко 100 000 кревета (www.trivago.rs) и 160 модерно опремљених фудбалских терена (balkans.aljazeera.net/).

Благодети регије Анталија, у време зимске фудбалске паузе (децембар-март) у многим светским лигама, користило је преко 2500 фудбалских клубова из преко 80

земаља света преносили су светски медији (Анадолија, Спортба, Дан, Б92, Новости, Спорт, Спортски журнал итд.), а аутор је посредством агенције "Култур" у Анталији дошао до истоветних података. Пракса је да фудбалске екипе на базичним припремама у једном турнусу остају минимум две недеље (15 дана), па је лако израчунати да за време зимског припремног периода, дакле у постсезони, у регији Анталија (не рачунајући ванпансионску потрошњу и услужни сервис) слије се преко 150 (151.200,000) милиона евра.

Табела 15. Основни хотелски трошкови екипа за време боравка на припремама у Анталији (Агенција Култур СИА)

Број терена	Број екипа дневно	Број чланова екипе	Укупно пансиона дневно	Цена дневног пансиона (Е)	Број дана припрема	Укупан приход (Е)
160	480	50	24.000	70	90	151.200,00

Није ово коначна корист организатора припрема фудбалских екипа у Анталији. Спортисти, нарочито фудбалери, обзиром да се ради о младим и плаћеним људима, веома су захтевни потрошачи који изван пансиона троше енормне количине новца. Није лако направити комплетан трошковник чланова спортских експедиција, али ако набројимо само неке од редовних издатака клубова и појединаца током боравка на припремама доћи ћемо до приближних, ако не већих трошкова, од плаћања хотелских услуга. Свака фудбалска екипа на припремама екстра плаћа коришћење терена за одигравање припремних утакмица (табела 15), ангажовање судија, одржавање опреме (прање, сушење, пеглање и сл.), авиокарте. Спортисти време између и након тренинга користе за одмор, шетњу, разоноду, а директне користи имају угоститељске, трговинске и друге (казино, ноћни клубови) радње.

За фудбалским екипама и фудбалерима покреће се армија навијача и заљубљеника у фудбал, скаути, менаџери, а они су увек веома захвални потрошачи. Турска пракса пословања довела би у Херцег Нови инвеститоре који би за око 300 милиона евра направили спортско-туристичке комплексе на којима би у сваком тренутку могло да се спортским активностима бави 40 фудбалских екипа, или преко 1200 спортиста. Такође, изградњом спортско-туристичког комплекса "Суторинско поље" стално запослење би нашло скоро 2000 радника, различите стручне оспособљености, а у сваком тренутку трајања припрема и одржавања спортских такмичења комплекс би могао да прихвати око 4500 гостију. Чињеница да су фудбалери веома популарне личности и високоплатежна клијентела неспорно би подигла ванпансионску потрошњу, а велики број навијача, новинара, чланова породице, скаута и сл. би посећивали ову дестинацију и трошили новац.

Осим спортско-туристичког комплекса "Суторинско поље", које би превасходно користили фудбалери и фудбалске екипе, Херцег Нови, са много мање уложених средстава могао би бити дестинација за припреме и такмичење у једрењу, једрењу на дасци, спортском риболову, спортском рођењу, кајаку на мирним водама, тркама скутера, одбојци на песку. Ово су спортске дисциплине где нису потребна велика улагања, јер постојећи туристички капацитети и природни спортски објекти (мирне воде у заливу, као и узбуркано море на отвореном, песковите плаже и богатство морском фауном) идеални су за то. Потребна је идеја, оспособљено особље, маркетинг, добре цене. Иако је смештен на улазу у Бококоторски залив и приморски је град са медитеранском климом, Херцег Нови би могао у будућности, бити и дестинација заљубљеника у зимске спортове. Залеђе и планински масив Орјена, нарочито локалитети Субра и Врбањ имају све природне предуслове за развој зимског спортског центра. У склопу Спортског центра "Игало" у Херцег Новом по једно је фудбалско игралиште са природном, односно вештачком травом. Уз помоћ руководства дошло се до података о попуњености дворане и заузетости фудбалских терена. Недостатак иницијативе, неразумевање спортског туризма, као и недовољно

изграђена спортска (нарочито терени за фудбал) инфраструктура узроковали су малу искоришћеност спортских терена.

Чињеница да је игралиште "Солила" у Игалу, са природном травом, на годишњем нивоу искоришћено само 17,54% (Табела 16) говори у прилог тврдњама. Фудбалско игралиште са вештачком подлогом и травом има још мањи (11,72) проценат искоришћености (табела 17)

Табела 16. : Искоришћеност фудбалског терена "Солила" са природном травом

Месец	Укупно сати	Сениори Н	Јуниори Н	Екипе на припремама	Часова заузетости	%
Јануар	744	45	30	60	135	18.14
Фебруар	672	60	60	150	270	40.17
Март	744	60	44	150	264	35.48
Април	720	60	42	0	102	14.16
Мај	744	63	44	0107	14.38	14.38
Јун	720	30	20	0	50	6.94
Јул	744	63	20	0	83	11.15
Август	744	63	20	0	103	13.84
Септембар	720	66	46	0	112	15.55
Октобар	744	72	46	0	118	15.86
Новембар	720	60	40	0	100	13.88
Децембар	744	30	30	0	60	8.06
Укупно	8760	672	462	360	1494	17.54

Табела 17. : Искоришћеност фудбалског терена "Солила" са вештачком травом

Месец	Укупно сати	Сениори Н	Јуниори Н	Екипе на припремама	Часови заузетости	%
Јануар	744	60	36	54	150	20.16
Фебруар	672	66	30	60	156	23.21
Март	744	50	36	60	146	19.62
Април	720	40	30	0	70	9.72
Мај	744	40	30	0	70	9.40
Јун	720	30	20	0	50	6.94
Јул	744	30	30	0	60	8.33
Август	744	50	20	0	70	9.40
Септембар	720	60	26	0	86	11.94
Октобар	744	56	30	0	86	11.94
Новембар	720	60	30	0	90	12.5
Децембар	744	60	30	0	90	12.09
Укупно	8760	602	348	174	1324	11.72

Спортски центар "Игало" располаже са две спортске сале и тениским теренима, а 2015. године укупно је остварено 3455 сати, или 39,54% заузетости као што се види на табели бр. 18. На Велику салу одлази 3398 сата, док је Мала сала остварила 57 сати заузетости (Табела бр. 19).

Табела бр 18. Дешавања у дворани СЦ Игало у сатима (2015. година)

Тренинзи у сали	2394
Манифестације у сали	186
Утакмице у сали	328
Инострани програми	490
Мала сала	57
Укупно у сатима	3455

Табела 19. Упосленост СЦ Игало (Мала сала)

Карате	26
Кјокусикаи	18
Аеробик	13
Укупно у сатима	57

Градски клубови су Велику салу користили 2394 сата (Табела бр. 20), док су иностране екипе оствариле 490 сати тренинга (Табела бр. 21, СЦ Игало, прорачун аутора. јануар 2016. године).

Табела 20. Искоришћеност дворане СЦ "Игало" у Херцег Новом на годишњем нивоу

Клуб	Бр. часова
МКК Приморје	972
ЖКК Приморје	385
ЖКК Кастел	310,5
ЖКК Нови	155,5
МКК Ас	143,5
ЖРК Маестрал	332,5
ЖОК Албатрос	24
ЖОК Х. Нови	71
Укупно	2394

Табела 21. Инострани програми у СЦ Игало 2015. године

Камп Грујић Русија	287,5
Ритмичка гимнастика Русија	174
МКК Парма	16,5
МКК Новосибирск	12
Укупно у сатима	490

У СЦ Игало је укупно за спортске манифестације (такмичења) искоришћено 186 сати у току 2015. године (табела 22).

Табела 22. Спортске манифестације у СЦ Игало у 2015. години

	Време турнира	Број учесника
Џудо турнир	2/1/2015	450
Карате турнир	14.2.2015	300
Џиуџица турнир	21.1.2015	150
Стреличарство	1.3.2015	50
Карате младе наде	5.3.2015	250
Карате Балканско п.	29.-31.5.2015	1500
Џудо првенство	25.10.2015	150
Турнир ветерани	21.8.2015	50
Турнир ТК Игало	18.7.2015	30
Турнир ТК Х. Нови	4.7. 2015	25
Укупно у сатима 186		

Смештајни капацитети у три приказана хотела указују на могућност њихове потпуније искоришћености. У табели бр. 23 у хотелу Хунгест може се запазити да у четири месеца 2015. године нема остварених ноћења. Само у току јула и августа су капацитети попуњени. Укупна искоришћеност хотела на годишњем нивоу је око 30%.

Табела 23 . Хунгест Хотел Херцег Нови

Хотел "Хунгест"	Бр. дана	Бр. лежаја	Укупан бр. лежаја	Укупан бр. ноћења	Изражено у %
Јануар	31	458	14198	0	0
Фебруар	28	458	12824	0	0
Март	31	458	12198	0	0
Април	30	458	13740	956	6.95
Мај	31	458	14198	2874	20.24
Јун	30	458	13740	6789	49.41
Јул	31	458	14198	15081	106.21
Август	31	458	14198	14791	104.17
Септембар	30	458	13740	6562	47.75
Октобар	31	458	14198	2171	15.29
Новембар	30	458	13740	74	0.53
Децембар	31	450	14198	0	0
Укупно	365	5469	167170	6916	29.48

У хотелу Lighthouse је слична ситуација посматрано на годишњем нивоу, док су проценти искоришћености другачије распоређени (табела 24).

Табела 24. Lighthouse хотел Херцег Нови

Хотел " Lighthouse "	Бр. дана	Бр. лежаја	Укупан бр. лежаја	Укупан бр. ноћења	Изражено у %
Јануар	31	371	11501	607	5.27
Фебруар	28	371	10388	1204	11.59
Март	31	371	11501	1948	16.93
Април	30	371	11130	868	7.79
Мај	31	371	11501	3340	29.04
Јун	30	371	11130	7648	68.71
Јул	31	371	11501	8455	73.51
Август	31	371	11501	8696	78.13
Септембар	30	371	11130	4826	43.36
Октобар	31	371	11501	1108	9.63
Новембар	30	371	11130	502	4.51
Децембар	31	371	11501	683	5.93
Укупно	365	4452	135415	39884	29.45

У хотелу Институт Игало је проценат искоришћености око 48% на годишњем нивоу (табела 25).

Табела 25. Хотел Институт Игало

Хотел "Соа"	Бр. дана	Бр. лежаја	Укупан бр. лежаја	Укупан бр. ноћења	Изражено у %
Јануар	31		1240	427	34.43
Фебруар	28		1120	536	47.85
Март	31		1240	434	35.00
Април	30		1200	312	26.00
Мај	31		1240	538	43.38
Јун	30		1200	789	65.75
Јул	31		1240	1112	89.67
Август	31		1240	1320	106.45
Септембар	30		1200	900	75.00
Октобар	31		1240	481	38.79
Новембар	30		1200	16	1.33
Децембар	31		1240	51	41.12
Укупно	365		14600	6916	47.36

Да би спортски туризам истински заживео у Херцег Новом, који има све природне предуслове, потребна је инфраструктура, школовани кадрови, разумевање државне апаратуре и локалне самоуправе. Сама чињеница да Херцег Нови располаже са значајним бројем кревета у висококатегорисаним туристичким објектима, али су они недовољно искоришћени. А да би искоришћеност била значајнија, односно да би се смањила подсезона и предсезона потребно је извршити одређене промене.

Превасходно би требало решити проблем доступности, односно "приближити" Херцег Нови аеродромима у Тивту и Дубровнику. Иако су поменуте ваздушне луке на тридесетак километара од Херцег Новог велики проблем представљају чекања, као и гужве на трајекту који саобраћа између Лепетана и Каменара у Боки Которској, као и административни прелаз Дебели Бријег, на граници између Црне Горе и Хрватске.

Ништа мањи проблем не представља недовољно уређена, односно нефункционална градска саобраћајна инфраструктура. Такође, осим саобраћајних, проблеме представља и недостатак спортских, посебно фудбалских, терена.

На периферији Херцег Новог према Дебелом бријегу налази се Суторинско поље. Удолина између Орјенског масива, Дебелог бријега и Игаљског залива (Дерић и Суторина, 1998, 21) са површином од око 28 километара квадратних (7x3,5 – 5 километара) идеално је за изградњу фудбалских терена. Један фудбалски терен са свом пратећом инфраструктуром (терен, свлачионице, простор за мање монтажне трибине, саобраћајнице) може се изградити на простору од 15 000 м² (Табела 26).

Табела 26 Предлог плана изградње фудбалског терена и пратеће инфраструктуре

Терен	Димензије	Површина	Бр. терена	Укупна површина 50 терена/ м ²	Површина саобраћајница за све објекте	Површина спортског објеката (200x x50)	Укупна површина Спортске инфраструкре
1	100x70 м	7.000 м ²	50	350. 000 м ²	125.000 м ²	10.000 м ²	458.000 м ²

Међутим, водећи рачуна о могућој девастацији, те угрожавања биодивизитета, као и еколошким проблемима, изградњом 50 фудбалских терена на подручју Суторинског поља не би се природним лепотама и биодивизитету нанела значајнија штета, али би приходима од спортског туризма и та, минимална девастација била надомештена.

Искуства других дестинација показују да је спортски туризам, односно организација припрема спортских екипа веома уносан посао, а 50 фудбалских терена за оптималном искоришћености у једном дану може да прихвати 150 фудбалских екипа (на једном терену, по два тренинга дневно од по 90 минута и међупаузама од пола сата, могу радити три екипе). Фудбалске екипе на припреме иду у проширеном саставу (осим играча и стручног штаба, на припреме често одлазе и чланови

руководства, млади играчи, скаути клуба, потенцијална појачања), који у ретким случајевима броји мање од 50 чланова.

Када би Херцег Нови посветио пажњу организацији припрема спортиста и оптимализовао, пре свега, спортске (фудбалске) терене скратио би туристичку постсезону на минимум, а за 90 дана "зимске туристичке паузе (1.12.-1.3.)", само од спортиста остварио 675 000 ноћења (Табела 27) и направио промет од близу 34 (33.750,000) евра.

Табела 27. : Пројектоване припреме фудбалских екипа на 50 терена у Херцег Новом за зимску припремну сезону

Број екипа	Екипа чланова	Број дана	Укупно ноћења	Цена пансиона (Е)	Укупни промет
150	50	90	675, 000	50	33. 750, 000

Чињеница је да се 50 фудбалских терена (30 са травнатом и 20 са вештачком подлогом), може изградити за мање од 15,5 (15.498,750) евра, на бази приватно-јавног партнерства (држава/општина обезбеђује инфраструктуру и дозволе) инвеститор, уз закуп земљишта.

На овај начин Херцег Нови би, само од наплате туристичких такси спортистима, приходовао више од једног милиона евра.

Праћењем рада хотелских сервиса опреме у Анталији дошли смо до сазнања да клуб за петнаестодневне припреме потроши 4500 евра за прање опреме (Табела 28). На бази тромесечних припрема екипе би за овај сегмент требале платити преко четири (4.050,000) евра.

Табела 28. Трошкови фудбалске екипе (30 играча) за одржавање опреме

Број пари опреме	30
Цена по пару (Еуро)	10
Број дана	15
Укупна цена (е)	4500

Ванпансионску потрошњу је веома тешко планирати и контролисати, самим тим и анализирати, али ако узмемо да један спортиста на дневном нивоу у просеку потроши 10 евра (новине, угоститељске услуге, телефонске услуге, сувенири, казино, спортска прогноза) доћи ћемо до чињенице да би спортисти за време тромесечних припрема у Херцег Новом потрошили преко 21 милион евра (21.600,000). Херцег Нови има све осим особља које разуме да је спортски туризам надолазећа, веома важна грана привреде, грана која, како граду, тако и држави Црној Гори може донети велике приходе и невероватну промоцију. Нарочито у периоду када најпознатија спортско-туристичка регија света, турска Анталија страхује од тероризма, али и преживљава његове непосредне ударе.

Ако би Херцег Нови и инвеститори испоштовали наведене пројекције и на спортско-туристичку инфраструктуру (хотелски капацитета 2500 кревета, 50 фудбалских терена и спортску инфраструктуру) утрошили око 300 милиона евра, уз оптималну попуњеност у потсезони (период децембар-март) остварили би приход од скоро 60 милиона (59.400,000) евра.

8.2. Спортски туризам у средишњој регији – Ловћен

8.2.1. Природне карактеристике Ловћена

Простор општине Цетиње, којој у највећој мери припада масив Ловћена, заузима југозападни део Средишњег региона Црне Горе, а својом јужном границом се ослања на Приморски регион. Територија Цетиња обухвата простор Подловћенске старе Црне Горе од Скадарског језера до Пустог Лисца и од Ловћена и Боке Которске до планине Гарач. Површина територије Општине износи 901,5 км² (6,6% Црне Горе), од чега на копно отпада 878,8 км², а на површину Скадарског језера и Ријеке Црнојевића 22,7 км². По величини своје територије Цетиње у Црној Гори спада међу јединице локалне самоуправе средње величине. Подручје Престонице Цетиње се простире између: 18°58' и 19°10' источне географске дужине и 42°16' и 42°43' северне географске ширине.

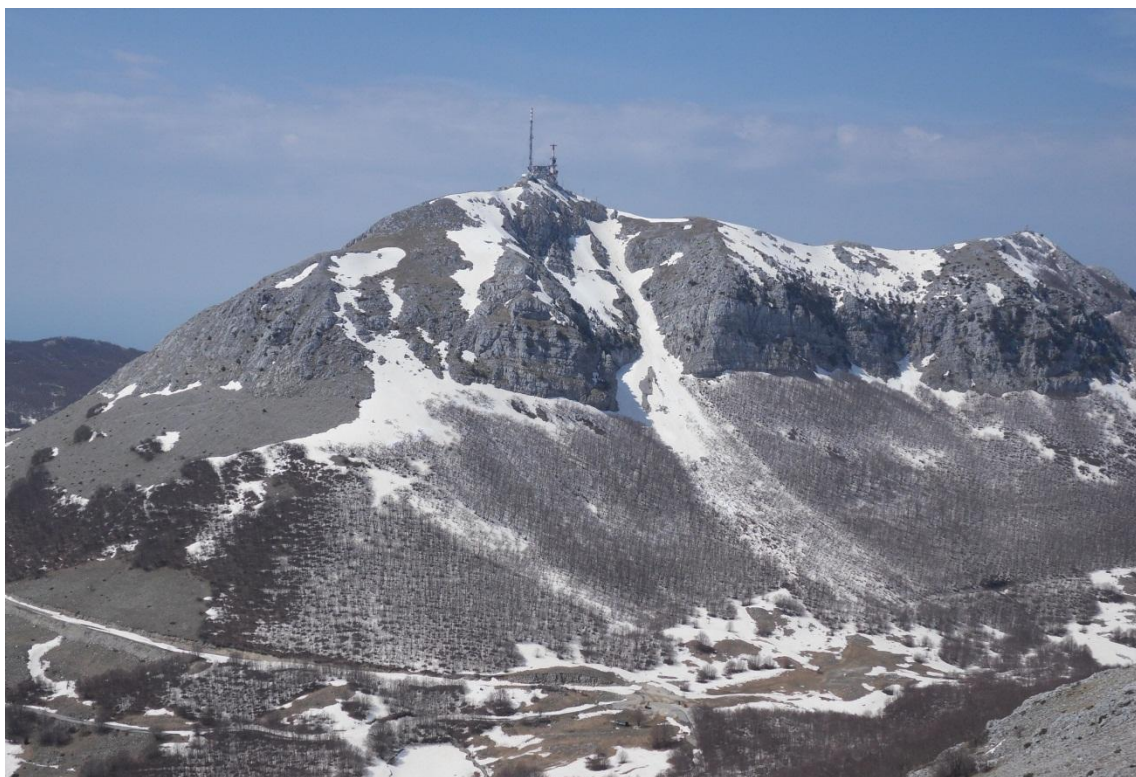
Географски положај општине Цетиње се може оценити као врло повољан, јер је Општина у суседству Главног града Црне Горе, Подгорице, затим Никшића који је значајни привредни центар и други град по величини, као и Котора и Будве који су најважније црногорске туристичке дестинације. На подручју Престонице Цетиње релативно је развијена мрежа путева, од магистралних М 23 Будва – Цетиње - Подгорица, преко регионалних Нудо (граница са БиХ) – Грахово – Ресна – Чево – Даниловград, Р 15 Никшић – Чево, Р 1 Котор – Чекање – Цетиње, Р 13 Цетиње – Иванова Корита, до локалних. Цетиње је путем од Подгорице удаљено 33 км, од Даниловграда (преко Чева) 57 км, а преко Подгорице 51 км. Од Никшића је удаљеност (преко Чева) 64 км, а од најближих приморских градова Херцег Новог (преко Његуша и Рисна) 75 км, Котора (преко Његуша) 35 км и Будве 32 км. Удаљеност Цетиња од аеродрома Тиват (48 км) и Голубовци (Подгорица) износи око 41 км. Преко Луке Бар и лука у Боки општина је повезана са поморским путевима.

Језерски саобраћај на Скадарском језеру данас има локални карактер. Низ природних и амбијенталних вредности, климатских и визуелних контраста на контактної зони Средишњег и Приморског региона, од Скадарског језера и Ријеке Црнојевића до Ловћена, чине овај простор са Цетињем као историјским и културним центром изузетно значајним културним и туристичким средиштем (Радојичић, 2008, 38).

Могућност пловидбе реком Бојаном утицала би на развој наутичког туризма на језеру. Повољан положај општине Цетиње у Средишњем региону Црне Горе, као и близина главног града Подгорице и највеће туристичке дестинације Будве, довео је и до већих миграција становништва према овим центрима.

Падавински режим за подручје Иванових корита има специфичне услове. Надморска висина места је од пресудног значаја за количину топлог ваздуха на овом подручју. Ваздушне струје које се крећу са морског базена а које су засићене воденом паром уздижу се и у високим пределима се кондензују да би се потом излучиле на земљу у течном (киша) или чврстом стању (снег). Максималне количине падавина су у зимским месецима од октобра до марта. Месечни просек за овај период је око 584 мм/м² и варирање у овим месецима од једног до другог не прелази више од 200 мм/м². Најкишнији период у години је месец децембар са просечном количином талоба од 774 мм/м². Од априла месеца количине талоба се смањују, тако да имамо минимум падавина у августу, 66 мм/м² у просеку. Јесење и зимске кише, а нарочито јесење су дуготрајне и бурне док су у љетњој половини пљусковите. Годишња количина падавина износи просјечно 4259 мм/м². Максимално 5233 и минимално 3245 мм/м². Месечни максимум је у децембру 1005 мм/м², минимум у септембру 10 мм/м². Просечно годишње има 141 дан са појавом падавина. У зимским месецима има обилних снежних падавина како по висини тако и по дужини задржавања. Број дана са падањем снега већем $\geq 0,10$ мм/м² износи годишње 39,9 дана, од октобра (0,6) до маја (0,9). Просечни број дана са снежним покривачем годишње се креће 110,3 дана (максимално 121,0, минимално 97). Максимална просечна висина снежног покривача је у јануару 216 цм. Апсолутни максимум забележен је у 1954. и 56.

години и износио је око 500 цм. Због честих осцилација у температури висина снега је нестабилна а површина често залеђена. Ловћен (сл. 14), заузима средишњи део приморско-планиског ланца, који се пружа изнад јадранске обале од западних падина Орјена до ријеке Бојане.

Слика 14. Врхови Ловћена зими

Масив Ловћена простире се од Његушког поља, према југоистоку, до Брајићке удолине. Од Јадранског мора се уздиже стрмим отсесима, а на североисток поступно прелази у Катунску зараван. Битне одлике масива обухваћене су висинском зоном изнад 1000 мнв (зона Националног парка Ловћен 7000 ха), са падинама, гребенима, платоом масива (1200-1300 мнв) и највишим врховима. У макрорелјефу, скупина обухвата гребене изнад Маина и Грбља: Мајински врх (1326 мнв), Руишки врх (1403 мнв), Колужун (1474 мнв) и Грабова пода (1452 мнв), па преко доминантних врхова Бабијака (1603 мнв) и Штировника (1749 мнв), у спољњем делу ланца, и од Сеоштика

(1063 мнв), Хума (1414 мнв), Осиногрка (1332 мнв) преко Мале Пресјеке, на Језерски врх (1657 мнв) у унутрашњем делу ланца. Пресечен Његушким пољем ланац се веже за високе кречњачке одсеке источно од Бококоторског залива (Татинац 1350 мнв, Мраеник 1339 мнв). Значајни заравњени простори налазе се у плитким удолинама: Иванових корита, Долова, Кука, Моестара и Коњскога. Изузимајући Иванова корита, сл. 15, сви остали долови се налазе на спољњем рубу платоа непосредно изнад мора.

Слика 15. Иванова корита под Ловћеном

На простору су изражене све одлике љутог крша, глацијалне форме, громаде врхова са литицама, те равних долова. Клима је планинска. Карактеристичне су велике количине снега и кише. Снег се задржава на северним североисточним падинама и у мају, а у јамама и шкрапама током читаве године. Због близине мора у зимском периоду честа су колебања температуре. На простору се чешће јављају извори и кратки водотоци (Иванова корита, Љубин, Каменица), а испод Ловћенске капе налази

се и мало глечерско језеро. У време великих киша и отапања снега заплављују се нижи делови долова. Некада су на овом простору били велики комплекси букове шуме. Данас се јављају издвојени мањи комплекси бољег склопа на југоистоку (Хум, Коњско) и истоку (Обзовица) и присутнији су на осојним падинама, док су присојне стране најчешће голе. Осим букве на највећим врховима има и примерака мунике. На дубљим земљиштима долова, по катунима, површине су под пашњацима или ливадама, а делом су и обрађене. Простор није стално настањен, због сурове климе (четири до пет метара снега зими). Становништво околних села лети се издиже по катунима, бавећи се сточарством и земљорадњом.

Туристички потенцијали простора данас се користе само током лета (излети туриста, дечја одмаралишта). Простор Ловћена због својих природних лепота, историјских и духовних симбола, проглашен је за Национални парк. Ужа зона обухвата највише врхове на површини од 2000 хектара, а шира зона обухвата простор од 7000 хектара (<https://izdatarjesenja.files.wordpress.com/2014/03/01-kompletni-odgovori-na-primjedbe-na-nacrt-plana.pdf>).

8.2.1. Почечи туризма на Цетињу

Туризам на Цетињу сеже још из 19. века, али и од самог оснивања града (1482. се узима као година оснивања града), када је његов утемељивач Иван Црнојевић на Ловћену имао летњиковац, где је повремено боравио. Слично су кроз XVII и XVIII па и почетком XIX века практиковали владари из династије Петровић - Његош, који су са својим калуђерима, с времена на време, летовали на Ловћену, док су често зими боравили у манастирима: Ћелија Добрска (Добрско село), Стањевићи и Подстрог у Будванском пољу. Осим у Подстрогу, Његош се често одмарао у Прчњу и Перасту (Станојевић, 1955, стр.62).

Неке појаве сличне туризму везане су за функције Цетиња, као државног средишта. Договори главара са господарима црногорским око одбране и ратних похода, разне светковине и слично привлачили су околно становништво Црне Горе и суседних крајева. Ове појаве добијају у масовности нарочито у првој половини XX века.

Цетињске владике су са својом пратњом, као што смо већ истакли, одлазили у Ћелију Добруску, Стањевиће, Подострог и Боку на одмор и рекреацију, а књаз Никола са својом свитом и сенаторима у Ријеку Црнојевића где је имао зимски дворцац (Љесковац), затим на Крушевац у Подгорицу, у Даниловград (Орја Лука), а по ослобођењу Никшића и Бара (1878) и Улциња (1880) и у ове градове, где је имао своје дворце и јахте (Тополица, Суку). Последњи црногорски књаз имао је летњиковац и на Ловћену.

Странци су релативно касно почели долазити на Цетиње. До почетка XIX века Цетиње и Црна Гора били су непознате дестинације за иностране посетиоце. То је била последица примитивног саобраћаја и тенденциозног писања аустријске штампе. Млетачке власти одвраћале су странце да посете Цетиње. Нису објективно ни постојали услови за било какав туристички промет. Већина путника је завршавала своје туре у Котору и Будви као "последњим европским станицама". То су били главни разлози што се о Цетињу и Црној Гори до почетка XIX века мало знало и што је туризам овде био посве неразвијен.

Почетком XIX века јавља се у Европи велико интересовање за Цетиње и Црну Гору. Тај интерес је превасходно био политичког карактера, али се касније јавља и интересовање за живот, обичаје и типичне особине овог строго патријархалног народа" (Поповић, 1927, I, св., стр. 1-12.)

Након изградње Биљарде 1838. године уследиле су много интензивније посете Цетињу. Његош је примао госте у свом дворцу на спавање "*по обикновенију*

славјанског гостопримства", како се сам изразио на једноме месту у писму Татишчеву, 28. октобра 1838. (Вуксан, 1938, XI, св.1. књ. XIX, стр 1-14.)

Те године Цетиње је посетио саксонски краљ Фридрих Аугуст с великом пратњом. После њега посећују Цетиње разни немачки, енглески, француски и други страни научници и путописци (Меденица, 1927, I, св 1, стр.167-173). Његош им је у Биљарди стављао на располагање собе за преноћиште, *"које су могле да важе и у Паризу и Лондону као најљепше собе за спавање, једе с њима за истим столом најбоља и најкуснија јела са свим могућим послastiцама и пије у изобиљу шампањца и разних страних дезертних вина, игра билијар, макао и разне друге игре, с њима јаше по Цетињском пољу и разговара француски, руски, италијански и њемачки"*. (Миловић, 1951, VII, 1-3, стр.13). Његош је на Цетињу имао необично много гостију 1843. године. Из једног његовог писма, датираног 12. марта 1843. године, у коме каже да му је *"одвећ мило да иностранци почесто долазе у Црну Гору"*, види се да је посета странаца тих година била прилично великих размера. Томе је много допринела и личност Петра II Петровића Његоша, који је, осим наглашене гостољубивости, својом необичном појавом и својим везама и честим путовањима по разним европским земљама, допринео да са побуди научно и туристичко интересовање за његово резиденцијално место Цетиње.

Иностранци посетиоци, претежно научни радници и путописци, задржавли су се на Цетињу по неколико дана и, по правилу, бележили своје утиске, што је много допринело популарисању Цетиња у свету и поред осталог, било је од великог значаја за увећање туристичке посете странаца Цетињу. Године 1839. Х. Штиглиц помиње неку врсту водича од Котора до Цетиња, истичући да нигде човек не може бити примљен пријатније и љубазније него у *"гостопримној црногорској колиби"*. Две године касније. Јуриј Павлович Коваљевски истиче да четири или пет кућа служе за гостионице, а Хари Ламб, боравећи на Цетињу 1843. године, запазио је да се у

случају потребе и остале боље куће привремено претварају у гостионице, обично у време заседања скупштине.

Међу овим крчмама нарочито се истицала једна (1842), која по Е. Грију чак и *"странце изненађује пошто боље изгледа него нека локанда у Далмацији. У приземљу је кафана у којој се лети прави и шербет; на горњем спрату су две чисто намештене собе са диванима, сандуцима, огледалима, пристојним креветима итд. Та кућа припада Ђорђу Петровићу, али њен гостионичар је столар Алексић, који је пре 12 година побегао из Котора..."* (Миловић, према Грију, 1951, VII, 1-3, стр.75).

Год. 1884. Вилкинсон помиње на Цетињу две крчме, од којих је једну држао већ поменути Которанин са женом. Две године касније 1846., Патон такође каже за једну цетињску гостионицу, свакако за ону који и Гриј помиње, да је боља него што је очекивао, јер је на спрату нашао чисту собу *"намештену на европски начин"* са добром постељом, ради удобности путника који долазе из Котора. На доњем спрату је била нека врста крчме за домаће људе. То је, без сумње, она иста *"меана"*, или хан, који се помињу почетком пете деценије, односно *"локанда"*, у којој је 1862. године једне ноћи било на преноћишту више од 20 гостију. (Слога – забавник, 1862, I).

Ових неколико интересантних података је наведено да би се видело какви су били први почеци туризма и угоститељства на Цетињу.

Године 1864. изградњом *"Гранд-хотела"*, познатог под именом *"Локанда"* - увелико су побољшани услови за смештај посетилаца. Настали су нови моменти у туристичком промету Цетиња. По казивању Љубе Ненадовића, *"свагда је био пун странаца, тако да су једнога дана за столом набројали девет народности и девет језика"* (Ненадовић, 1929, стр. 144).

Хотел *"Локанда"* представља прву модерну грађевину у Цетињу (сл. 16). Почео је да се гради 1863, а већ наредне године био је оспособљен за пријем првих гостију.

Хотел је имао ресторан и осам спаваћих соба, тзв. "камара", што је омогућавало посету и задовољење страних туриста и са већим захтевима. О учесталим туристичким посетама и повећаном туристичком промету 70-тих година говори и једно писмо последњег црногорског књаза, упућено руском канцелару, у коме се изричито каже „*да су се страни посетиоци толико умножили на Цетињу да скоро ниједан дан од раног овогодишњег прољећа (1872. – В. Д) није протекао, а да Цетиње није примило по којег госта, готово из свакога краја Европе*". Све чешће и бројније туристичке посете Цетињу крајем прошлог века прекинули су херцеговачки устанак (1875) и црногорско-турски ратови (1876-78), па ће оне тек након њих, у време дужег периода мира, до балканских и Првог светског рата, добити карактер туризма у данашњем смислу тог појма.

Слика 16. Цетиње: Велика Локанда – Гранд хотел

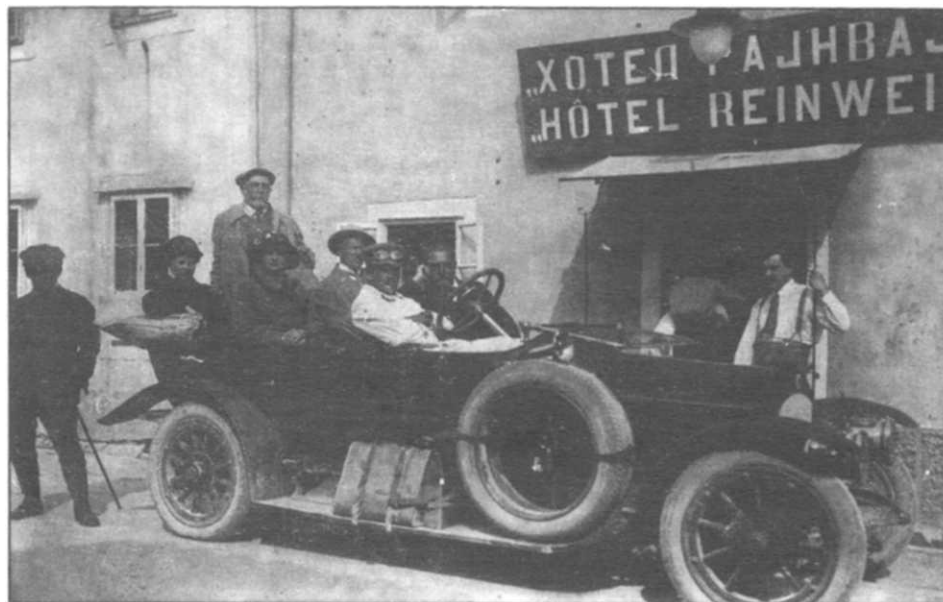
Први почеди организованог туризма на Цетињу везани су за други период његовог развоја, који обухвата време између Берлинског конгреса и Првог светског рата.

Већ прве године након међународног признања независности Црне Горе, 1879. године, почело је редовно пописивање свих туриста. Ради евиденције, званични органи су штампали специјалне листе са потребним генералијама (име и презиме, занимање, држављанство и куда иде) које је био обавезан да води сваки власник куће на Цетињу који је издавао смештај. Већ тада промет домаћих и страних туриста показује значајне резултате. На Цетиње долази мноштво туриста из разних европских земаља, па чак и из Америке (Ровински, 1881, стр.2). Томе је нарочито допринело побољшање саобраћајних веза и изградња првог пута у Црној Гори од границе према Аустрији до Цетиња (1884) и даље до Ријеке Црнојевића (1886) и Подгорице (1890) и постојеће угоститељство које је солидним услугама појачавало интересовање туриста. Престонички хотел је у сваком погледу био добар, да бољег није било "у цијелој Далмацији" (Ровински, 1889, стр.68).

Туристички промет у осмој деценији прошлог века покреће и приватну иницијативу на унапређивању угоститељства. Године 1880. спомиње се гостионица с кафаном. Ј. Голубовића (Македонца), укусно опремљена намештајем, тако да се у њој на краће или дуже време уз умерене цене могло боравити.

Године 1888. такође се помиње један од бољих цетињских угоститељских објеката - гостионица "Милош Обилић", у кући попа Васа Поповића, "где се удобан стан, добра храна, пиће (вино, бира и кафа) са чистом, добром и брзом послугом, а све са умереном ценом добити може" (ГЦ XVII/1888, бр 26, VI, стр.4.). Године 1894. добар угоститељски објекат држао је и А. Рајнвајн. Реч је о гостионици "Краљевић Марко", која је имала "шест путничких соба за коначење, изврсно јело и пиће с добром послугом" (ГЦ XXIII/1894, бр 28, VII, 9). Заправо, то је био хотел (сл. 17) о коме пишу у својој књизи Х. Авелот и Ј. де ла Незиере, истичући необичан податак који су узели из аутентичног проспекта хотела на немачком језику - да су у њему гости опслуживани на девет страних језика (немачки, француски, италијански, грчки, руски, енглески, шпански, албански и турски). Двадесет трећег јула 1889. године

отворио је Ј. Голубовић гостионицу са кафаном поред "Зетског дома", која је (1898) имала "шест спаваћих соба, једну кафану, подрум на волат, трпезарију и кухињу" (ГЦ, XXVII/1898, бр 47, XII, 21).

Слика 17. Цетиње: Хотел Рајвајн

Тих година се мрежа угоститељских објеката шири и у околини града, на омиљеном излетишту Цетињана Белведеру и другим местима. Још 1888. године један приватни власник (Ј. Кољевић) отворио је кафану на "Прилепу" (Белведеру), а 1894. године цетињски угоститељ Рајнвајн држао је и хотел у Жањевом Долу, близу аустријско-црногорске границе на Његушима. Недалеко од Белведера, изнад Добрског Села, на путу за Ријеку Црнојевића, радио је хан од 1899. године.

У последњој деценији прошлог века туристички промет и угоститељство на Цетињу добијају све више замаха и карактер организоване делатности. То се може закључити и систематски пратити и на основу података из листа "Глас Црногорца", који од 1889. године редовно нотира све важније туристичке групе и индивидуалне посете (Мартиновић, 1997, стр. 16). Необично је занимљиво и за наша истраживања као

извор документације значајно, да овај лист бележи поименично (име, презиме, занимање и држављанство) све посетиоце, што омогућава анализу интензитета промета, дужине боравка, временску дистрибуцију и географску структуру иностраних гостију. Тако је, на пример, у августу 1889. године на Цетињу боравило два дана 18 француских ђака, а наредне 1890. године у марту шест француских туриста, док је од 14. до 28. априла исте године било 100 посетилаца, такође из Француске, међу којима и кнез Лихтенштајна, с кнегињом и две кнегињице. Двадесет четвртог априла 1891. године стигло је на Цетиње из Котора неколико кола с енглеским туристима, који су у Котор приспели једном јахтом и једним већим паробордом. Они су одсели у "Великој локанди", тј. ту су вечерали и ноћили, да би се сутрадан вратили у Котор. Десетак дана касније град је посетило *"пунијех 15 кола"* бечких туриста. Маја 1892. године Цетињу су учинили посету 26 бечких и већа група енглеских туриста, што су својим паробордом били у Боки Которској. Туристичка сезона 1893. године почела је већ у априлу, када су *"иза границе почели похађати нашу престоницу у великом броју"*, туристи, међу којима се налазио највећи број из Прага и Лондона, да би 16. јуна исте године посетило Цетиње *"до близу 250 све одушевљенијех Срба и Српкиња... из Српске краљевине и бивше Војводине"* пише Глас Црногорца у броју 15. од 19. априла 1893. године. Током 1894. године било је више туристичких група и појединачних посета. Готово од почетка године било је међу туристима највише Енглеза, *"како из научних кругова, тако и аристократије"*. Тако је, на пример, почетком маја било на Цетињу, 29 енглеских туриста, који су дошли својим паробродом до Котора; разгледали су варош и куповали разне ствари, а присуствовали су и једној позоришној представи. Истог месеца приспела је једна група од 40 туриста из Беча и друга из Скадра, коју је сачињавало *"једно друштво француске аристократије"*, које је примио црногорски књаз у приватну аудијенцију. У септембру исте године боравила је група туриста од 36 особа, већином Немаца и Енглеза, који су били на кружном путу по Средоземљу и Јадранском мору, и 27 "одличних" путника, чија су имена наведена појединачно у "Гласу Црногорца" (реч је

најчешће о разним научним радницима). Двадесет трећег септембра Цетиње је посетио и баварски кнез. "Глас Црногорца" у једном свом броју, коментаришући оволике посете, закључује: *"чули људи за нас - за нашу скромну престоницу и слободну земљу - за дивно цетињско љето - па нас обиђу"*. Доиста, тих година туристичко-угоститељска функција Цетиња добија све више на значају. У граду, поред хотела и поменутих других угоститељских објеката, постоји значајан број других, мањих који у то време обезбеђују посетиоцу квалитетне услуге и разоноду.

Када је реч о туризму друге половине XIX века, треба посебно нагласити да је Ловћен био омиљено место за летње излете - како Цетињана тако и туриста који су у то време долазили на Цетиње. Екскурзије туриста на Ловћен су извођене обично на коњима или пешице. Путовање до Иванових корита трајало је нешто мање од три сата, односно нешто мање од четири сата, до Његошеве капеле на Језерском врху. (Ровински, 1889, стр.73.) Ровински апострофира његову атрактивност, не само због споменика (Његошеве капеле) него и због тога што се ни одакле не може тако лепо посматрати сва Црна Гора. Истиче и то да је књаз увек проводио на њему по неколико дана.

Укратко, период до краја прошлог века обележен је низом напора да се Цетиње као привлачно туристичко место пласира на туристичком тржишту Европе. Из досадашње интерпретације резултата истраживања и прилично детаљног приказивања туризма друге половине XIX века види се да је у тим настојањима било доста успеха и добрих резултата. До којег је степена била развијена туристичко-угоститељска мрежа Цетиња говори податак да су, поред поменутих хотела, у периоду 1881-1891. године радиле 53, а од 1892. до 1902. године 62 кафане. (Ђуровић, 2008, стр. 147).

Почетком XX века на Цетињу је било неколико хотела. И даље је био најбољи "Гранд-хотел", где су за умерену цену туристи налазили добар смештај и одличну

храну. Године 1900. хотел је располагао са 20 намештених соба, великим салоном и два ресторана (I и II класе) кафаном, купатилом и француском кухињом, подрумом најбољих вина и француских ликера. Услуга у хотелу је вршена на шест језика (француски, енглески, немачки, италијански, руски и грчки), што је прави куриозитет, јер то у данашњем времену тешко да може обезбедити било који хотел "de lux" категорије. Уз благовремену најаву хотел је могао да прими 100 особа на најугоднији смештај.

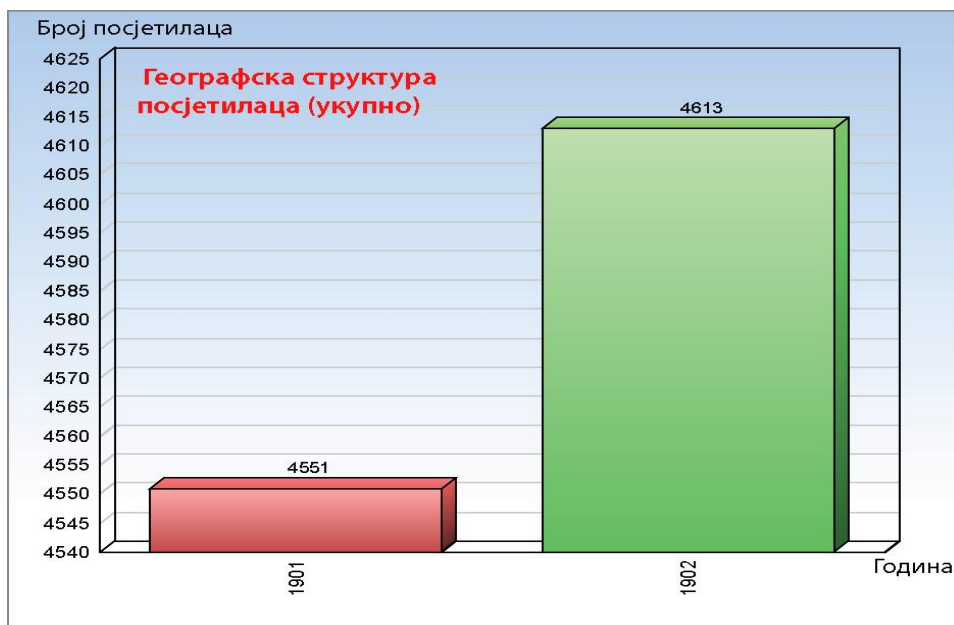
Средином 1900. године у главној улици (Катунска бр. 47) на Цетињу Р. Таминџић је отворио хотел "Централ" снабдевен *"добром кухињом и изврсним пићем, уредним собама, чистим креветима, брзом послугом и цијеном умјереном"* (ГЦ, XXIX/1900, бр.30, VII,29).

Почетком XX века туристички радници, угоститељи Цетиња проширили су своју делатност на тај начин што су организовали туристичке излете по Ријечи Црнојевића и Скадарском језеру, у које сврхе је коришћен и специјални пароборд.

У 1900. години помиње се неколико већих туристичких група, а било је и више појединачних посета Цетињу. И наредних година било је више организованих групних туристичких посета Цетињу. На основу прецизне евиденције, и групних и појединачних туристичких посета, коју је редовно водио "Глас Црногорца" у рубрици "Дневне вијести" за 1901. и 1902. годину, могуће је обрадити квантитативне износе туристичког промета израженог у броју посетилаца и анализирати географску структуру туристичке клијентеле, као и њену временску дистрибуцију (Мартиновић, 1997). Према поменутој евиденцији 1901. године Цетиње је посетило 4.551 туриста, који су одседали у гостионицама, док је 1902. године број посетилаца износио 4.613. Географска структура ових посетилаца најбоље се види из следећег прегледа (табела 29, сл. 18 и сл. 19).

Табела 29. Приказ посетилаца према географској структури у 1901. и 1902. години у
Цетињу

Држава	1901.	1902.
1. Аустрија	2.063	1.173
2. Белгија	17	16
3. Бугарска		1
4. Грчка	<i>и</i>	8
5. Данска	1	2
6. Енглеска	113	213
7. Италија	252	328
8. Њемачка	209	483
9. Румунија	1	1
10. Русија	57	51
11. САД	11	40
12. Србија	99	99
13. Турска	1.663	971
14. Француска	39	80
15. Холандија	14	19
16. Швајцарска	2	2
17. Шведска	-	2
18. Јапан	-	4
19. Остале	-	1.129
Укупно	4.551	4.613

Слика 18. Графички приказ посећености Цетиња у 1901. и 1902. години

Слика 19. Цетиње: Географска структура посетилаца 1901. и 1902. године

Запажа се да су најбројнији туристи у 1901. и 1902. години били са тадашње аустроугарске и турске територије (ради се претежно о окупираним подручјима данашње Југославије, која су ове државе држале под својом влашћу), а затим из Италије и Немачке. Када је реч о временској дистрибуцији туристичког промета за ове две године, карактеристична је прилично равномерна распоређеност (од почетка јануара до 19. априла 1902. било је 1280 посетилаца; од краја априла до 26. јуна 992; од 26. јуна до 30. августа 1.340, а од почетка септембра до краја године 1.001, од којих је чак у децембру било 113 посетилаца).

Под утицајем туристичког промета наставља се са отварањем нових угоститељских објеката у првој деценији овога века. Године 1903. отворена је гостионица "Београд" (М. Јовановић), у главној улици (Катунска бр. 35), која издаје пансион за 80 новчића дневно, *"са чистим пићем"*, *"уредним собама и изврсном кухињом"*, а на Његушима хотел "Његош", у ствари гостионица са кафаном *"снабђевена изврсним јелом, пићем и чистим собама за спавање"*.

Године 1905. гостионачар А. Родер обраћа се грађанству преко новина за што већу посету у новоотвореном хотелу "Црна Гора" са рестораном у кући П. Пајовића. (ГЦ, XXXV/1905, бр.12, 26.Ш). Исте године у Улици Баја Пивљанина отворена су два хотела: "Петроград" (Ј. Госпић) и "Ловћен" (М. Мандић). Из новинских информација сазнајемо да су били снабдевени *"свим удобностима"*, (ГЦ, XXXV/1905, бр.12, 26.Ш), *"пространим собама, врло укусном кухињом и тачном услугом"*. Те године су отворене гостионице са кафанама "Балкан" на Балшића пазару (власник М. Говзденовић) и "Обод" на Ријечи Црнојевића (М. Чакић) снабдеване *"сваковрсним добрим пићем и укуским јелима; спаваће собе чисте и мобилиране"*. Две године касније, средином септембра, отворена је гостионица и кафана "Косово" (власници Кнежевић и Калуђеровић). Године 1903. Цетиње је до јуна посетило 1896 туриста, док за другу половину године и наредну, 1904. годину немамо података.

Године 1908. према нотирању "Гласа Црногорца" Цетиње је посетило 1024, а наредне, 1909. "Црногорски вјесник" је забележио да је на Цетињу боравило 2.963 посетиоца, од чега 1.939 страних. Последњих година уочи Балканских ратова растао је број туриста на Цетињу. Записано је да је те године било 3.013 туриста који су одсели у "Гранд хотелу" док за друге угоститељске објекте немамо података. Године 1911. било је 2,026. Балкански и Први светски рат "обуставили су евиденцију" доласка туриста па немамо поузданих података о њиховом доласку и боравку на Цетињу, али Глас Црногорца у броју XLII/1914. бр.32,14. VI доноси податак да је 1914. године на Цетињу радило 47 кафана (сл. 20) са дозволом и два хотела.

Слика 20. Цетиње: Кафане у Катунској улици

У међуратном периоду (1918-1941), Цетиње је било најважније туристичко средиште Црне Горе. У тесној вези с туризмом стоји и угоститељство, које је било доста развијено. У граду је било више гостионица, крчми, кафана, ресторана и других рецептивних објеката. У 1928. години биле су 54 кафане и гостионице. У овом

периоду било је и више хотела и ресторана. Године 1930. Цетиње је имало шест хотела са ресторанима, који су радили преко читаве године. Њихов капацитет је износио 76 соба са 146 кревета, од којих 34 једнокреветне и 42 двокреветне. (Статистички годишњак 1933, II, стр. 264-265). Наредне године било је исто толико хотела, с тим што су имали 93 собе, и то: "Гранд-хотел" (41 соба), "Њујорк" (18), "Београд" (10), "Париз" (10), "Лондон" и "Никшић" са по седам. Уз то, постојали су на Његушима "Гранд-хотел" са осам соба, а на Ријечи Црнојевића "Америка" са три и "Балкан" са две собе. (Алманах ЗБС, 1931, стр. 262). Хотели су били смештени у средишту града и сви су имали ресторан, а највећи угоститељски објекти у граду - "Гранд-хотел" - и један апартман, стално купатило, салу за свечаности, читаоницу и оркестар (Статистички годишњак 1934, стр. 256).

Између тридесетих и четрдесетих година прошлог века било је и неколико самосталних ресторана Црногорске банке, "Палас" Златарова, модерна ресторација браће Врбица и др.

Други светски рат надвио се над Европом а са његовим доласком "умирале" су и много значајније привредне гране од туризма. Не само на Цетињу и Црној Гори, већ у целом свету. Дуго након ослобођења туризам се као економска грана није развијала, узрок томе је и друштвено уређење и социјалистичко схватање, где је преовладала друштвена својина.

Први озбиљнији туристички помаци у Цетињу почели су са изградњом и пуштањем у рад хотела "Гранд" 1984. године. Хотел је саграђен на месту некадашњег Хотела "Парк" и располаже са 172 собе и осам апартмана, где је смештено 406 кревета, располаже затвореним базеном, а смештен је на ивицама градског парка.

Осим Хотела "Гранд" на простору општине Цетиње регистровани су хотели "Спорт Ин" са 11 соба, односно 28 кревета, и "Иванов Конак" на Ивановим коритима располаже са 20 кревета смештених у пет апартмана и две собе. Више бунгалова и

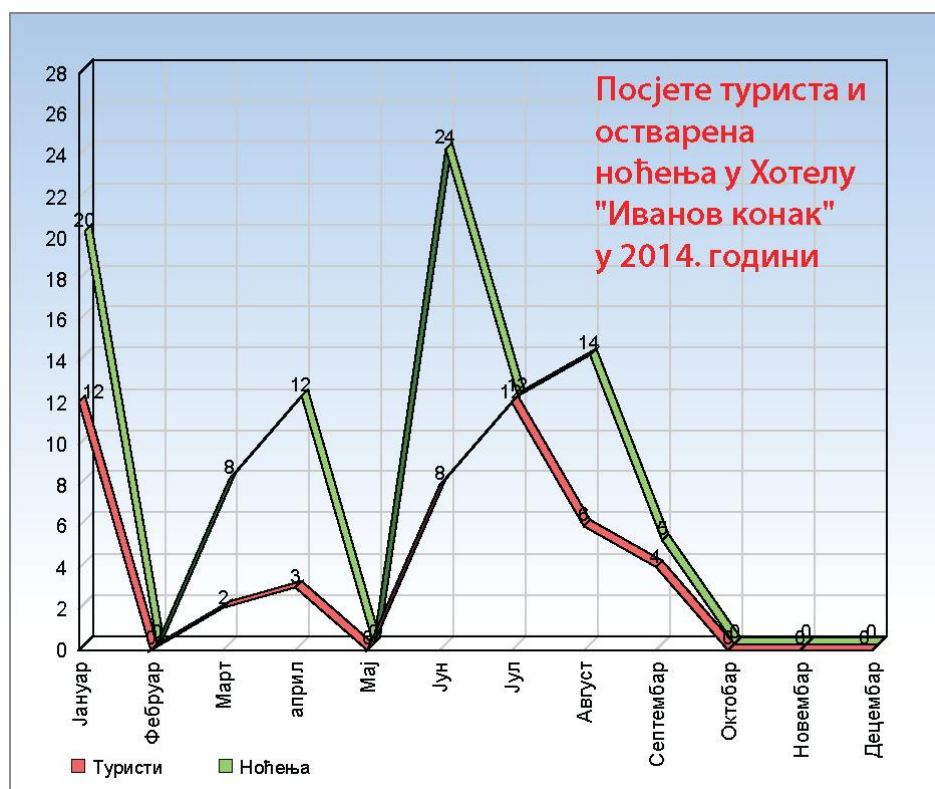
апартмана изграђено је, како у Цетињу, тако и у месним заједницама и селима цетињске општине.

Иако је цетињска општина смештена између Приморске регије и Зетско-бјелопавлићке долине, између туристичке метрополе Будва и Бококоторског залива са једне, и главног града Подгорица са друге стране, туризам није развијен и смештајни капацитети су неискоришћени на Цетињу. Без обзира што су Цетиње и подловћенска села смештени на надморској висини од 600 метара и више, што су права ваздушна бања туризам није нашао своје место на лествици развоја овог краја.

Хотел "Иванов конак" на Ивановим коритима 2014. године посетило је једва 47 туриста, који су остварили 111 ноћења (Табела бр, 30, сл. 21) док се годину касније број долазака удвостручио, а ноћења је остварено три пута више (Табела бр, 31, сл.22) (Поповић, 2014).

Табела бр. 30: Посете туриста и остварена ноћења у Хотелу "Иванов конак" у 2014. години

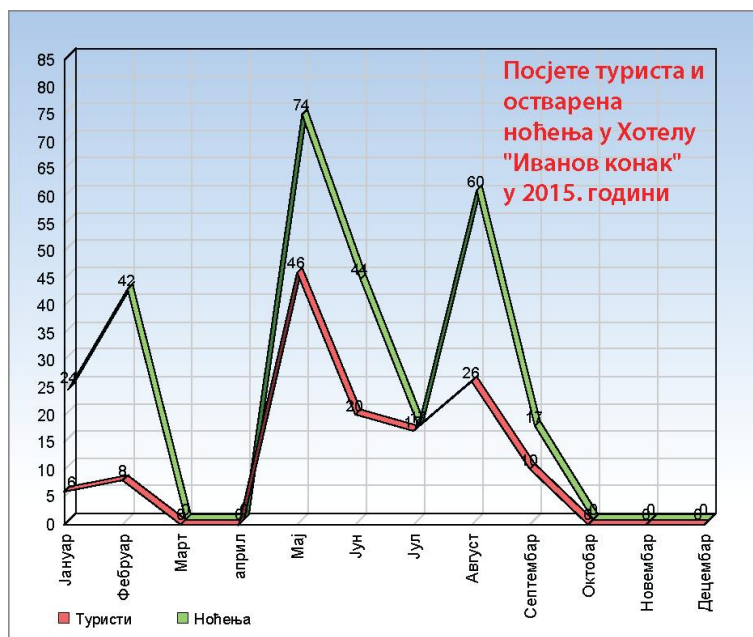
Месеци	Туристи	Ноћења
Јануар	12	20
Фебруар	/	/
Март	2	8
Април	3	12
Мај	/	/
Јун	8	24
Јул	12	12
Август	6	14
Септембар	4	5
Октобар	/	/
Новембар	/	/
Децембар	/	/

Слика 21. Посете туриста и остварена ноћења у хотелу „Иванов конак“ у 2014. г.

Табела бр. 31: Посете туриста и остварена ноћења у хотелу "Иванов конак" у 2015.

Месеци	Туристи	Ноћења
Јануар	6	24
Фебруар	8	42
Март	/	/
Април	/	/
Мај	46	74
Јун	20	44
Јул	17	17
Август	26	60
Септембар	10	17
Октобар	/	/
Новембар	/	/
Децембар	/	/

Слика 22. Посете туриста и остварена ноћења у Хотелу "Иванов конак" у 2015. години

8.2.2. Постојећа спортска инфраструктура на Ловћену

Иако смештени између економски просперитетне и туристички развијене Приморске регије и индустријских и политичких центара државе Подгорице и Никшића град Цетиње и Ловћен са околином спадају у најнеразвијеније делове Црне Горе. Са распадом бивше државе распала се цетињска индустрија и привреда уопште, а туризму као привредној грани никада и није придаван посебан значај, док се на спорт гледало као на посебну друштвену делатност, па је у малој општини функционисао значајан број спортских колектива са великим бројем чланова. За Цетиње можемо са сигурношћу утврдити да је најспортскији град, и то не само у Црној Гори. Скоро да је немогуће срести становника овог подловћенског градића који се у младости није бавио неким спортом.

За спортисте је потребна и спортска инфраструктура, тако је у Цетињу и на падинама Ловћена изграђен велики број спортских објеката. Истини за вољу, времешни су и неодржавањем девастирани (прве тениске терене изградео је Књаз Никола још 1905. године). Најзначајни су ипак фудбалски стадион "Обилића пољана" са по једним травнатим и тереном са вештачком травом и Спортска дворана "Ловћен" са спортском двораном за одигравање дворанских лоптачких спортова и две мале сале.

Како се традиција црногорског тениса темељи на почецима испод Ловћена, традиција је одржала десетак терена, а три школе (Основна, Гимназија и Средња мешовита) поседују мале спортске дворане, а у склопу хотела "Гранд" налази се затворени пливачки базен.

На простору Националног парка "Ловћен" изграђени су авантуристички парк, терени за пеинтбал и два фудбалска терена, као и велики број маркираних планинарских и стаза за планински бициклизам.

8.2.3. Спортски туризам на Ловћену

Ни Цетиње са Ловћеном се не може похвалити организацијом спортско-туристичких манифестација. Једноставно, та економска грана у овом делу Црне Горе је непозната, а све чињенице иду у прилог тврдњи да може бити замајак његовог економског развоја.

8.2.4. Могућности развоја спортског туризма на Ловћену

Микро регија Ловћен са градом Цетињем као базом развоја спортског туризма у Средњој регији Црне Горе није изабрана случајно, већ са уверењем да је то реалност коју спортски и туристички радници треба да препознају, а посебно је треба дочарати локалном руководству и представницима министарства туризма и спорта, као и челницима црногорске Владе.

Близина градовима црногорског приморја (Будва, Тиват, Котор, Херцег Нови, Бар и Улцињ) и највећим урбаним насељима Црне Горе (Подгорица и Никшић), разнолики климатски типови, затим макроклима, нарочито у периоду великих летњих врућина, релативно лака доступност (три аеродрома: Подгорица, Тиват и Дубровник, отвореност поморским путевима до Котора, Тивта и Будве), као и предусретљивост домицилног становништва и гастрономска кухиња предуслови су будућности спортског туризма у Цетињу и на Ловћену.

Да би се наша предвиђања обистинила потребна је едукација и изградња туристичких и спортских капацитета. За Цетиње и Ловћен, а према процени стручњака поред изградње хотела и спортских објеката значајна би била и изградња жичаре од Котора, преко Ловћена до Цетиња.

Важност жичаре за брзину транспорта од приморја до Ловћена и Цетиња увиделе су окупационе Аустроугарске власти за време Првог светског рата и за шест месеци (16. јануар – 25. јун 1916. године) изградиле жичару од Котора и Шкаљара преко Крсца и Ловћена до Цетиња (сл. 23). Жичара није служила за превоз путника већ само у сврху транспорта хране, оружја и материјала, али се у веома кратком року и са мало средстава могла прилагодити и за превоз путника. Жичара је, након капитулације Аустроугарске девастирана, станице запаљене а опрема покрадена и, упркос настојању новоуспостављених власти, никада није реконструисана (Марушић, <http://www.bokanews.me/>).

▲ Lijevo krilo zgrade stanice saustima
naponski (vučni) uređaj za I sekciju

Слика 23. Жичара Котор – Цетиње из 1916. године (www.Cetinje-mojgrad.org)

Постојећа спортска и туристичка инфраструктура недовољна је, а да би град Цетиње и микрорегија Ловћен са истоименим националним парком искористили природна богатства и развили све уноснију економску грану потребна је инфраструктура. Мали број квалитетних туристичких кревета и ресторанских капацитета лимитирајући је фактор, као и неквалитетни спортски објекти. Чињеница да регија Ловћена има све природне предуслове за туристичке и спортске услуге током целе године, али потребни су висококвалитетни хотели и спортски терени.

Хотел "Гранд" је у овом тренутку, једини озбиљнији туристички објекат на Цетињу који би могао подржати спортски туризам. Али његових нешто преко 400 кревета, ипак је недовољно за озбиљније размишљање у том правцу. За тако нешто потребно је минимум 1500 кревета, а Цетиње са околином има добре друге предуслове за спортске припреме и спортски туризам. Дестинација од Цетиња до Иванових корита, са надморском висином од 1200 метара, па даље до Језерског врха и Штировника на Ловћену идеални су, како за развој зимских спортова (скијање, ходање на крпљама) тако и за спортове везане за планину и припреме екипа и спортиста из свих области.

Неопходна је инфраструктура, воља и знање. У залеђу Котора на надморској висини од 900 метара налазе се Његушко поље, недеvastiрана и урбанизмом ненападнута висораван са површином од нешто преко три квадратна километара која је идеална за изградњу туристичко спортских објеката. Његова близина мору, а изградњом жичаре од Котора та дестинација би се додатно умањила, као и одстојање од тиватског аеродрома, предности су овог локалитета у планирању и оријентацији на спортски туризам. Недостају хотели и спортски терени, мада су климатски фактори (изражене падавине) у зимском периоду ограничавајући фактор развоја. И поред тога, велике количине снежних падавина (често и више од 1,5 метара) добра су подлога за развој зимских спортова на Његушима у Ивановим коритима. Ова два локалитета у цетињској општини имају повољне географске карактеристике за спортски туризам па стога би у будућности требало изградити хотеле са значајним капацитетима и спортске терене (Табела бр 32).

Табела бр. 32. Површина Спортског комплекса на Ивановим коритима

Терен	Димензије	Површина	Бр. терена	Укупна површина 50 терена/ м2	Површина саобраћајница за све објекте	Површина спортског објеката (200x x20)	Укупна површина Спортске инфраструктуре
1	100x70 м	7.000 м2	20	140.000м2	50.000 м2	4.000 м2	194.000 м2

Извор: Прорачун аутора

Изградњом хотелског комплекса на Ивановим коритима од 900-1000 кревета и 20 фудбалских терена поправила би се социо-економска ситуација у осиромашеном Цетињу. Ако је, како смо већ раније речено, за изградњу хотела од 450 места потребно 54 милиона евра, произилази да би за два оваква хотела на Ивановим коритима било потребно око 110 милиона евра, (Табела бр. 33) а за изградњу фудбалског терена са природном травом 257.625 евра, десет таквих терена могуће је

изградити за незнатно више од 2,5 милиона евра, а десет терена са вештачком подлогом за мање од четири милиона евра (3.880,500).

Табела бр 33: Промет у спортско туристичком центру на Ивановим коритима за зимску припремну сезону

Број екипа	Екипа чланова	Број дана	Укупно ноћења	Цена пансиона (Е)	Укупни промет
60	50	90	270 000	50	13. 500, 000

Извор: Самостална пројекција аутора

Како су постојеће саобраћајнице у солидном стању, а изградња жичаре Котор – Његуши - Ловћен – Иванова корита - Цетиње скоро извесна, реална и финансијски оправдана би била изградња два спортско-туристичка комплекса - по један на Ивановим коритима и на Његушима. Развојем комплекса од 1000 кревета на Ивановим коритима и спортског комплекса са 20 фудбалских терена (10 природна + 10 вештачка трава) у сваком тренутку би могао да прихвати 20 фудбалских екипа. Обзиром да климатски услови на Цетињу омогућавају несметане припреме спортских (фудбалских) екипа за време обе (летње и зимске) паузе, реално је предвидети да у зимској паузи, односно за време зимских припрема спортско-туристички комплекси би остварили по 250 000 спортских ноћења и направили промет од по 13.500,000 евра, као што се види у табели број 34.

Табела бр 34: Промет у Спортско туристичком центру "Његуши" за зимску припремну сезону

Број екипа	Екипа чланова	Број дана	Укупно ноћења	Цена пансиона (Е)	Укупни промет
60	50	90	270 000	50	13. 500, 000

Извор: Самостална пројекција аутора

Када се сабере промет у ове две спортско туристичке дестинације долази се до 27 милиона евра које би спортски колективи оставили Цетињу и Црној Гори. А када се на 540 000 ноћења наплати туристичка такса само по један еврo, у локалну касу ће се

слити још пола милиона евра. Прање опреме екипе у једном припремном центру екипе би коштало 1.620,000 евра (30 пари опреме x 90 дана x 60 екипа x 10 евра = 1.620,000). Дакле и од прања опреме промет би био милионски (3.240,000), а ванпансионска потрошња по минималним критеријумима од 10 евра дневно (новине, угоститељске услуге, телефонске услуге, сувенири, казино, спортска прогноза) долазимо до сазнања да би спортисти у спортско туристичким центрима у Цетињу за време зимских припрема фудбалских екипа могли потрошити 5.400,000 евра (540.000 дана x 10 евра = 5.400,000).

Када у потпуности сагледамо једну припремну зимску сезону доћи ћемо до чињенице да би 120 фудбалских екипа у Цетињу остварило промет од преко 35 милиона евра, а климатски фактори у цетињским спортско туристичким центрима омогућавали би и једноипомесечне летње припреме, што би направило промет од нових, преко 17 милиона евра, што на целогодишњем нивоу износи преко 50 милиона евра. Када се овим финансијским детаљима додају ванпансионске услуге особља које прати спортисте и спортске колективе (чланови породице, навијачи, новинари, менаџери), затим саобраћајне дажбине (аутобуске карте, куповина горива, карта за жичару) и ова бројка промета се значајно повећава.

8.3. Спортски туризам у северној регији – Жабљак

8.3.1. Природне карактеристике Жабљака

Немачки географ Курт Хасерт је за Дурмитор рекао да је међу планинским дивовима јужно-словенских земаља, најмоћнији и највеличанственији (1995, стр. 17). Планински масив Дурмитор представља највреднији сегмент планинско-туристичког и спортско-туристичког потенцијала Црне Горе, а градић Жабљак са 1723 становника, односно 3569 на подручју целе општине (Монстат, 2011) базу валоризације овог подручја и Престоницу планинског туризма Црне Горе. Тај атрибут омогућује природа и човек, као свеукупни генератор развоја.

Као и у осталим деловима, нарочито северне Црне Горе, и подручје Дурмитора економски, самим тим и туристички је неразвијено, па је присутна велика демографска регресија. А да би се зауставио одлив, ионако малог броја становништва неопходно је предузети енергичније мере коришћења природних ресурса којима располаже Дурмитор и околне планине. Посматрати Дурмитор као природну, привредну или туристичку засебност у односу на околне планине (сл. 24), нарочито Сињавину, скоро је немогуће, али његова величина и 23 врха преко 2300 метара надморске висине, издвајају га као целину којој се Црна Гора мора посебно посветити. Разноликост дурмиторских падина изванредан су природни потенцијал за развој спорта и спортског туризма. На Дурмитору и у његовом подножју могуће је саградити услове за скијашке дисциплине сличне оним најразвијеним у европским Алпима, али и стазе за планинаре и планински бициклизам каквих је ретко где у свету. Адреналински спортови: алпинизам, пењање уз стене, кањонинг, рафтинг, са веома мало улагања могу бити велики замајац привредном развоју становништва које гравитира планинском масиву Дурмитора.

Слика 24. Дурмитор зими

Ледничка језера ("горске очи"), којих је на Дурмитору 18, и то на надморској висини изнад 1500 метара, овој планини дају посебну чар, а њеним посетиоцима ужитак.

Становништво поддурмиторских села, све до 60-тих година прошлог века искључиво се бавило сточарством и земљорадњом. Била су то тешка и економски веома неизвесна времена. Дуга, снеговита и јако хладна зима "појела" би све што би вредни горштаци за краткотрајно лето створили и за зимњу спремили. И у таквим околностима створена су насеља на великим надморским висинама. Како она стална: варошица Жабљак и села, тако и периодична насеља, катунски у планинским заветринама. Индустрија, искључиво прерада дрвета и туризам су економије новијег доба, али недовољно схваћена и мало искоришћена. Саобраћајна повезаност дурмиторског и других крајева Црне Горе вековима је зависила од проходности река Таре, Пиве и Комарнице, те зимских услова на Језерској висоравни. Тако до 23. септембра 1935. године, када је председник југословенске владе Милан Стојадиновић

за саобраћај отворио пут Пљевља – Жабљак – Шавник, чија је градња почела три године раније, након посете краља Александра овом крају, у подножје Дурмитора долазило се искључиво пешке или на коњима (сл. 25).

Слика 25. Први превозник поште и путника на релацији Пљевља – Жабљак. Година 1934.

Ова саобраћајница и даље према Никшићу била је, а и сада је основа развоја Жабљака и поддурмиторских села. Иако значајно модернизована саобраћајница Жабљаку није донела епитет саобраћајно лако доступне дестинације. На Језерима је, још за време Другог светског рата отворена авионска писта (за евакуацију рањеника), а до 1970. године (искључиво у летњем периоду) је коришћена у туристичке сврхе. Модернизацијом авиоиндустрије аеродром на Жабљаку је престао да ради.

У време економског процвата Југославије развијао се и Жабљак са околином, па и спорт. Зимски спортови су били више заступљени, па су 1961. године у Жабљаку

изграђене две скакаонице - шездесетметарска код хотела "Дурмитор" и тридесетметарска у граду Жабљаку. У том периоду у Југославији је постајала ски-скакаоница још само у Планици (Словенија), а црногорски скијаши су једини парирали Словенцима на домаћим такмичењима.

Два државна првенства у нордијским дисциплинама (1962. и 1965. године) одржана су на Жабљаку, а једно (1962. године) у техничким дисциплинама (www.durmitorski.webs.com). У периоду процвата спорта у Жабљаку био је изграђен само један хотел ("Дурмитор").

Седамдесетих и осамдесетих година 20. века највиши град на Балкану (1450 м) постао је мамац за заљубљенике у природу, а Жабљак и планина Дурмитор дестинација у коју се радо долазило. Изграђени су у том периоду велики хотели "Планинка", "Језера", и "Жабљак", али кризне деведесете и распад Југославије туризам у Жабљаку скоро да је вратио на почетак. Друштвени хотели су приватизовани и у доброј мери девастирани а изградња мањих приватних хотела и приватни смештај Жабљаку нису вратили позицију од пре тридесетак година. Још увек престоница зимског туризма Црне Горе, Жабљак, у 2015. годину ушао је са 13 хотела категорисаних од две до четири звезде (два са две, седам са три и четири са четири звезде), три скијалишта (Савин кук, Босача и Јаворовача). Са две звезде категорисани су Хотели: "Планинка" који располаже са 320 кревета и Хотел "Језера", са три звезде су хотели: "Енигма" са 48 кревета, "Јавор" (15), М.Б. (40), "Леовац" (70), "Горске очи" (65), "Бјелобор и Златни бор" (30) и Хотел "Павловић" са 75 кревета. Четири звезде поседују хотели: "Жабљак" са 60 кревета, "Ски хотел" (50), "Полар Стар" (52) и Хотел "Соа" са 36 кревета (http://www.durmitoradventure.com/dt_logos/turisticka-organizacija-zabljak/).

Ових 13 жабљачких хотела располажу са 861 кревета, док у приватним апартманима, етно селима, кућама и hostelима туристима је на располагању још око 500 кревета. Из године у годину број ноћења на Жабљаку је све већи. Током 2011. године

регистровано је 69 179 ноћења; 2012. тај број се попео за преко 10.000 (79 455); 2013. остварено је 81.550, а 2014. године 84.220 ноћења. Када ноћења претворимо у доходак долази се до податка да су регистровани туристи на Жабљаку током 2014. године остварили близу (84.220 ноћења x 35 евра просечна цена полупансиона), што износи близу три милиона евра (2.947.700), а од боравишне таксе локална туристичка организација је 2014. године наплатила 22.696,29 евра.

Жабљаку припадају делови националног парка Дурмитор, који годишње посети око 100.000 туриста (2014. године 110.000). Национални паркови Црне Горе на име улазнице остваре приход од 330 000 евра. Што се спортских такмичења тиче на подручју општине Жабљак нема организованих манифестација јер скромна инфраструктура је лимитирајући фактор.

Као база спортског туризма могу се сматрати и водене површине, планинарске и бицикличке стазе, као и речни кањони. На подручју Дурмитора налази се велики број ледничких језера, као и вештачко Пивско језеро, али праву туристичку дестинацију чине река Тара на којој је веома популаран рафтинг и на јужној страни планине Комарница са атрактивним кањоном Невидео веома је популаран екстремни кањонинг. Рафтинг не можемо назвати спортом (сл. 26), али веома је адреналинска дисциплина, која захтева храброст и велики опрез, па иако због лоше организације, нема поузданих података колико се људи спушта тарским брзацима, њихов број није испод 10.000 на годишњем нивоу. Река Комарница и њен кањон Невидео смештен је у јужном подножју планинског масива Дурмитор, ширина кањона на појединим местима је мања од једног метра, а дубина и преко 300 метара. Поједини делови кањона пролазе се само помоћу алпинистичке опреме, а прва експедиција која је прошла (август, 1965. године) узаним кањоном били су чланови ПСД Јаворак из Никшића.

Слика 26. Рафтинг Таром

Масив Дурмитора пружа идеалне услове за планинарење. На реалтивно малом простору, моћним тектонским деловањем, створен је планински свет фантастичних облика. У планинском масиву са 48 врхова преко 2000 метара и пет кањона једино је тешко изабрати планинарску туру. Маркирано је преко 500 километара стаза а за развој спортског туризма најзначајније су:

- Безимени врх - 2.487 мнм: Жабљак (1.450 м) – Локвице (1.800 м) – Биљево до (1.965 м) – Валовити до (2.080 м) – Безимени врх (2.487 м). Трајање успона је пет сати и 15 минута. Висинска разлика 1.040 м.
- Минин богаз – 2.387 мнм: Жабљак (1.450 м) – Локвице (1.800 м) – Биљево до (1.965 м) – Сагорјеле плоче (2.120 м) – Минин богаз (2.387м). Трајање успона четири сата и 15 минута.

- Међед: Жабљак (1.450м) – Инђини долови (1.750 м) – Кљештина – Мали међед (2.223 м) – Гребенски прелаз до Великог Међеда (2.287м). Трајање туре 4 сата.
- Савин кук – 2.313 мнм: Стаза до самом врха, направљена је још почетком двадесетог века за излазак црногорског Краља Николе првог. Осим тога, овај врх је привлачан и због легенде о Савиној води, за коју се тврди да је лековита. Црно језеро (1.416 м) – извор Точак (1.540 м) – Миоч пољана (1.569 м) – Савина вода (2.212 м) – Савин кук (2.313 м). Дужина трајања 3 сата.
- Шљеме - 2.455 мнм: Жабљак (1.450м) – Мотички гај – Пољана – Корита – Панаљ (1.813 м) – Шупљика (1.930 м) – Чиста страна – Врх Шљемена (2.455 м). Трајање успона 4 сата и 30 минута. Висинска разлика 1.001 метара.
- Планиница – 2330 мнм: Жабљак (1.450м) – Иван до (1.470 м) – Змиње језеро (1.520 м) – Алишница – Планиница (2.330 м). Трајање туре 4 сата. Висинска разлика 900 метара.
- Црвена греда – 2.175 мнм: Жабљак (1.450 м) – Иван до – Босача – Јаблан језеро (1.880 м) – Црвена греда (2.175 м). Трајање туре 3 сата.
- Пруташ – 2.393 мнм: Добри до- извор Шарбан 1.700 м – Шкрчко ждријело (2.114 м) – Пруташ (2.393 м). Трајање 3 сата и 15 минута.

Боботов кук (2523 м) представља највиши врх горског масива Дурмитор. То је уједно и највиши врх Црне Горе. Заједно са врховима Безимени врх (2487 м) и Ђевојка (Соа, 2440 м), сачињава највишу стену Дурмитора звану Соа Небеска, што у преводу значи "Подупирач неба". Соа Небеска својом стеном са једне стране пада 800 метара дубоко у долину Шкрке тј. Шкрчких језера, док се са друге стране уздиже изнад "каменог мора" удолине Валовити до (2027 м), највише удолине у дурмиторском масиву. Боботов кук је врх импресивног изгледа било да се посматра из Валовитог дола, из Жабљака, са Тројног превоја, са рамена Зубаца, са Пруташа, са Лучиног

врха, Међеда, Мининог богаза, Безименог врха, Чворовог богаза или планине Војник. Одакле год да се гледа, витка и импресивна силуета Боботовог кука доминира над планинским масивима и крајевима северне Црне Горе. Успон на овај врх није само трофеј планинарског подухвата, већ и импресивно сазнање и доживљај разноликости планинског рељефа. Ово нарочито важи за успон са северне стране од Жабљака. Већ у подножју, пролази се кроз прашумску зону у сред које се налази Црно језеро (сл. 27).

Слика 27. Црно језеро и Дурмитор

После успона, стрмом страном и неравним дном моћног ледничког тока, стиже се у катун Локвице. Одавде, преко Биљевог дола и ледничког цирку Валовити до, може се угледати дивовски леднички цирк Шкрку, дубине 800 м. Одатле, неких двадесет минута хода, стиже се на сам врх.

Видик са Боботовог кука је незабораван и захвата широко подручје у радијусу од неколико стотина километара – од планине Рудник на северу до Орјена и Јадранског

мора на југу, и од Копаоника на истоку до Чврснице на западу. Особито упечатљив утисак остављају планински ланци црногорских планина, испресецани речним долинама и живописним кањонима, као и заталасане планинске површине, смештене око Дурмитора. Ова планинарска тура може бити остварена за пет сати и 30 минута.

8.3.2. Постојећа спортска инфраструктура на Жабљаку

Три скијалишта: Савин кук, Босача и Јаворовача, те Спортска дворана и фудбалско игралиште, спортски су објекти којим располаже Жабљак, што је недовољно за озбиљније бављење спортом или озбиљнију организацију спортског туризма. Ски-центар Дурмитор сачињавају преко 40 година стари ски-центри "Савин кук" и Ски-центар Босача. Ски центар "Савин кук" смештен је на лепој позицији у срцу планине Дурмитор, шест километара удаљен од центра варошице Жабљак. Стазе на овом скијалишту су веома стрме. На висинској разлици од 650 метара добар део године (преко 130 дана) на квалитетној снежној подлози могуће је скијати. Двије жичаре укупне дужине 2350 метара, једна тањирача (320 метара) и два ски-лифта укупне дужине 980 метара, као и беби лифт од 80 метара могу сервисирати 3000 скијаша на сат, којима је на располагању четири километра ски-стаза.

Ски центар Босача налази се на источном делу Дурмитора и Жабљака, непосредно уз кањон реке Таре. Располаже са два двоседа укупне дужине 1900 метара (700 + 1200) које савладавају надморску висину од 600 метара (Равни Жабљак – Пољана 1450 – 1630 и Пољана – Велики Штуоц 1680 – 2050), као и ски- лифтом "Ржана главица" дужине од 320 метара. Овај ски-центар располаже са осам километара стаза. Ски-центар Јаворовача на Жабљаку је мало, у центру града, скијалиште на благим падинама Дурмитора. Располаже ски-лифтом од 440 и дечјим ски-лифтом од 150 м.

Спортска дворана, отворена у септембру 2014. године, најновији је спортски објекат на Жабљаку (сл. 28). На површини од 3155 квадратних метара смештен је терен који

задовољава све међународне стандарде за одигравање рукометних, кошаркашких и одбојкашких утакмица са трибинама од 548 седећих места. Дворана поседује модерне службене и санитарне просторије, амбуланту као и пратеће и техничке просторије, куглану са четири траке, економске просторије, кафе бар и канцеларије (<http://zabljak.me/m/0/40007/Sportska%20dvorana/>).

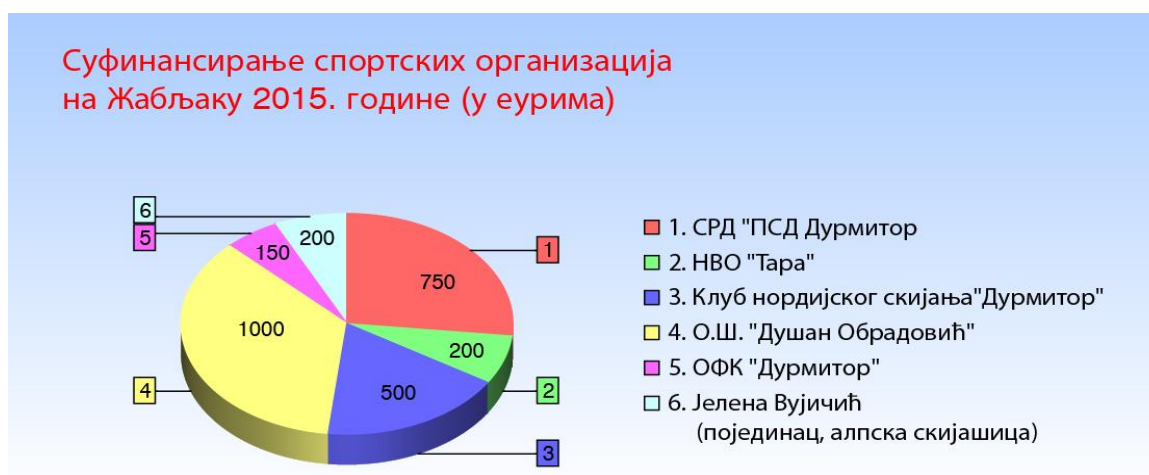
Слика 28. Спортска дворана на Жабљаку

Фудбалско игралиште на Равном Жабљаку изграђено је 1993. године, а због неадекватних димензија (100 x 55 метара) није добило употребну дозволу, ни за одигравање утакмица регионалног карактера.

Општина Жабљак је мала и сиромашна у свим економским погледима, па стога и издвајања из годишњег буџета су минимална, упркос малом броју спортиста и спортских колектива. Општина је за 2015. годину пројектовала и остварила буџет у висини 1.530,000 евра од чега је спортистима и спортским колективима одређено 3.500,06 евра, или 0,23 (СИА). Од одређених новчаних средстава, 2.800 евра додељено је спортистима и спортским организацијама (табела 35, сл. 29), док је 700,06 евра утрошено у организацију спортско-рекреативних манифестација.

Табела 35. Суфинансирање спортских организација на Жабљаку 2015. године

СРД "ПСД Дурмитор	750,00 евра
НВО "Тара"	200,00 евра
Клуб нордијског скијања "Дурмитор"	500,00 евра
О.Ш. "Душан Обрадовић"	1.000,00 евра
ОФК "Дурмитор"	150,00 евра
Јелена Вујичић (појединац, алпска скијашица)	200,00 евра.

Слика 29. Суфинансирање спортских организација на Жабљаку 2015. године

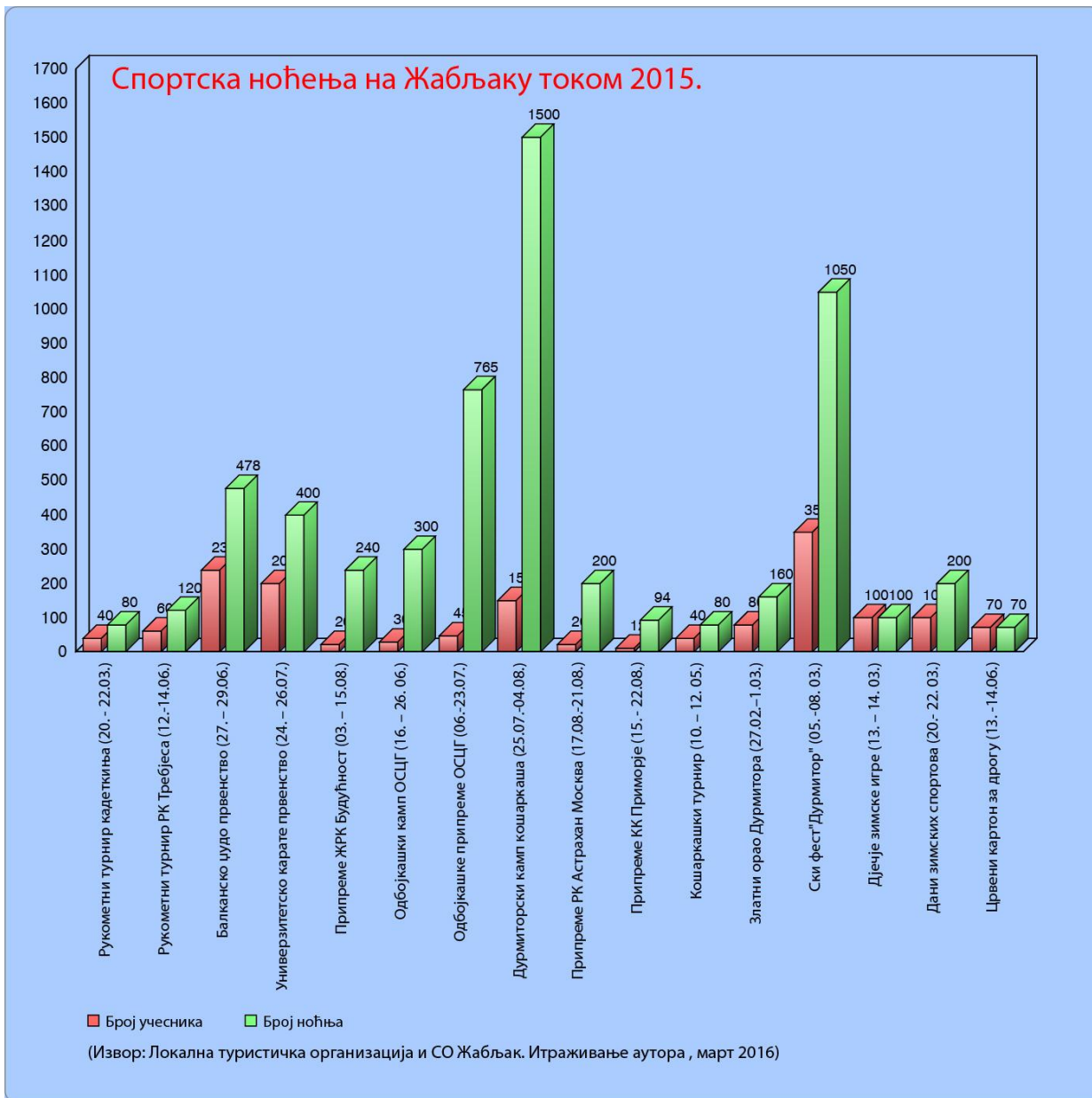
Током 2015. године на Дурмитору је организовано пет спортско-рекреативних манифестација на којима је учесовало око 700 особа, а оне су у жабљачким хотелима оствариле једва 5837 ноћења, који су у просеку коштала 30 евра.

8.3.3. Спортски туризам на Жабљаку

Невероватно је са колико природних капацитета за развој и одржавање спортских и спортско-рекреативних такмичења располаже планина Дурмитор, односно територија коју захвата општина Жабљак, а такође је невероватна чињеница да ти ресурси нису, па макар у основној мери искоришћени. Спорт на Дурмитору и у Жабљаку, до уназад неколико година, базирао се на неколико локалних скијашких такмичења, рекреативних сусрета синдикалних организација и учешће пионира ФК Дурмитор у такмичењу Северне фидбалске регије. Међутим, изградњом спортске дворане, Жабљак је добио могућност организације такмичења у дворанским спортовима и на регионалном нивоу. Ски центари Савин кук и Јаворовача, Спортска дворана и стадион Равни Жабљак у 2015. години допринели су да Жабљак оствари 5837 спортских ноћења (Табела 36, сл. 30).

Табела 36. Спортска ноћења на Жабљаку

Назив манифестације	Време одржавања	Број учесника	Број ноћења
Рукометни турнир кадеткиња	20. - 22.03.	40	80
Рукометни турнир РК Требјеса	12.-14.06.	60	120
Балканско џудо првенство	27. – 29.06.	239	478
Универзитетско карате првенство	24. – 26.07.	200	400
Припреме ЖРК Будућност	03. – 15.08.	20	240
Одбојкашки камп ОСЦГ	16. – 26. 06.	30	300
Одбојкашке припреме ОСЦГ	06.-23.07.	45	765
Дурмиторски камп кошаркаша	25.07.-04.08.	150	1500
Припреме РК Астрахан Москва	17.08.-21.08.	20	200
Припреме КК Приморје	15. - 22.08.	12	94
Кошаркашки турнир	10. – 12. 05.	40	80
Златни орао Дурмитора	27.02.–1.03.	80	160
Ски фест"Дурмитор"	05. -08. 03.	350	1050
Дјечје зимске игре	13. – 14. 03.	100	100
Дани зимских спортова	20.- 22. 03.	100	200
Црвени картон за дрогу	13. -14.06.	70	70
УКУПНО		1556	5837

Слика 30. Спортска ноћења на Жабљаку

Као што се види из табеле изградња спортске дворане је, (иако са малим процентом искоришћености) веома важан сегмент за долазак спортских екипа, њихов боравак, припреме итакмичења на Жабљаку. Током 2015. године дворана Спортског центра организовала је 12 манифестација и омогућила припреме спортским екипама а хотелијерима 4137 ноћења, од чега су највише ноћења (1500) остварили учесници "Дурмиторског кампа за кошаркаше", који је одржан крајем јула и почетком августа, затим припреме одбојкашких селекција Црне Горе (765) одржане у периоду од 6.-23. јула, као и Балкански шампионат у цудоу за млађе категорије (478 ноћења) одржан од 27. до 29. јуна, уз учешће такмичара из девет балканских држава.

Хотелијери и спортски објекти на отвореном у организационом и инфраструктурном смислу заостају за Спортском двораном. Током 2015. године једва да су успели организовати пет спортско и спортско-рекреативних манифестација на којим је учествовало 800 такмичара који су остварили 1580 ноћења. Исувише мало, гледајући са становишта какве природне могућности за развој спортског туризма пружа градић Жабљак, односно спортско-туристичка дестинација планина Дурмитор и Кањон Таре.

8.3.4. Могућности развоја спортског туризма на Жабљаку

Нигде на Балкану, па ни у Банском или на Копаонику, природа није створила боље услове за спортски туризам него на Дурмитору, али човек, или није знао или не жели да природни дар претвори у опште добро и бизнис. Крашке заравни у подножју разноликих (благих и стрмих) падина, леднички циркови, каменити и стрми врхови, богаство шумама, водотоцима и језерима, кањони на три стране планине, пећине и јаме, климатска разноликост идеални су природни предуслови за развој спортског туризма. Веома добру основу развоју спортског туризма чини и лако едукативно становништво.

Надморска висина (1450-2522 метра) и климатски елементи становништво подручја Дурмитора оријентисали су се на зимске спортове и туризам који су се развијали у другој половини прошлог века. Распад Југославије и ратна збивања у окружењу осиромашили су становништво, заковали туристичке планове, изгубљена је клијентела, приватизована су туристичка предузећа, а инфраструктура је девастирала. Једноставно, Жабљак и Дурмитор враћени су на почетак. Уз све ово, дошло је до масовног иселјавања становништва. Спортски објекти, на првом месту ски скакаонице и скијалишта на Савином куку и Босачи, девастирани су и скоро неупотребљиви, а туризам са спортском основом могао би бити замајац развоја овог краја. Много је фактора тренутном, веома лошем стању, развоја туризма и скоро непостојања спорта као привредних делатности на подручју Жабљака. Најзначајнији је, свакако људски фактор, јер у Црној Гори спортски туризам као привредна грана уопште је непозната. Влада, Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе, као ни општинска власт на Жабљаку ни у једном документу не помињу спортски туризам, иако, према природним потенцијалима подручје Дурмитора можемо поредити са најпрестижнијим европским планинским дестинацијама. У неким сегментима, као што је близина топлог мора, чак и боља.

Да би се уопште размишљало о развоју спортске и туристичке инфраструктуре, прво морамо створити претпоставку развоја саобраћајне инфраструктуре, смештајних капацитета, водоснабдевања, комуналне инфраструктуре, али и о заштити природне средине, тим пре, што планински масив припада Националном парку Дурмитор. Стога треба створити законску претпоставку, да се уз поштовање основних начела заштите препознатљивости Националног парка, дозволи развој и коришћење инфраструктуре у његовим оквирима. Дурмитор и Жабљак удаљени су од аеродрома у Подгорици 130 километара, или око два сата вожње аутомобилом, а од аеродрома у Тивту 175 километара, (168 км) седам више него до дубровачког и аеродрома у Сарајеву. Аутомобилом од Подгорице до Жабљака могуће је доћи за око два сата, од Тивта и Дубровника сат, а од Сарајева два сата више. Најближа железничка станица

(70 км) Жабљаку је она у Мојковцу, одакле је аутомобилом низ кањон Таре, могуће доћи за 1,20 часова.

Као и већина планинских места са надморском висином од 1500 метара и до подручја Дурмитора није лако, нарочито у зимском периоду, доћи копненим путем. Регионални пут од границе Србије и Црне Горе преко Пљеваља и Ђурђевића Таре пролази кроз Жабљак и даље преко Језерске површи, кроз тунел Ивица, преко Шавника и превоја Војник, води даље према Никшићу, одакле се релативно добрим саобраћајницима може према Подгорици, Бококоторском заливу или Херцеговини и Дубровнику. Отежавајућа околност доласка на Жабљак у зимском периоду су честе временске непогоде праћене снежним мећавама и наметима. Од Жабљака око Дурмитора је асфалтни, 85 километара дуг "Дурмиторски прстен", са којег се у Трси одваја саобраћајница према Плужинама и даље ка Босни и Херцеговини. Модернизација постојеће саобраћајне инфраструктуре и сигурно саобраћање током целе године један је од темеља даљег развоја овог подручја.

Са постојећим смештајним капацитетима Жабљак се, као туристички, посебно спортски центар не препознаје ни на просторима Црне Горе, а да би завредео, макар регионалну пажњу, мора енормо увећати број лежаја, а и постојеће подићи на већи ниво. Садашњих око 1900 (http://www.durmitoradventure.com/dt_logos/turisticka-organizacija-zabljak/), 1500 у хотелском и око 400 у приватном сектору недовољно је за озбиљније, па и рекреативно скијање, или излетнички туризам. Да би био конкурентна зимска дестинација Жабљак би требао следити пример Копаоника, једног од највећих и најуређенијих ски центара у региону. Ски центар Копаоник располаже са преко 10 000 хотелских кревета, 50 километара уређених алпских стаза, које опслужују 24 жичаре, укупног капацитета 36 000 скијаша на сат (<http://www.srbija.travel/187.html>). НВО Зелени Црне Горе дужи временски период баве се пројекцијом развоја планинског туризма у Црној Гори, па тако у документу, презентованом на Округлом столу 22.и 23. новембра 2014. године, под називом "Туризам на Жабљаку под Дурмитором којим путем даље", између осталог пише да

Жабљак треба изграђивати као скијашки град, да је неопходно, по узору на алпска скијалишта, направити скијашки воз (Гр. аутора, 2014). Потенцијална скијалишта на подручју Дурмитора Радисав Никчевић и Предраг Булајић разрађују у студији Планинско туристичко подручје Сињавина, Морачке планине, Дурмитор – визија одрживог развоја (2013).

Да би се сагледала развојна шанса, односно да би на подручју Дурмитора дошло до реализације пројеката спортског туризма неопходно је размишљати о две врсте туризма: зимском и летњем. У том правцу поставити полазне основе где би им заједничка била саобраћајна, смештајна и комунална инфраструктура, док би за потребе зимског туризма требало изградити жичаре, ски стазе, стазе за нордијске дисциплине, ски скакаонице, а за летњи туризам фудбалска игралишта са пратећом инфраструктуром, теретане, трим и атлетске стазе.

Постојећи смештајни капацитети и хотели у Жабљаку нису довољни да би у будућности прихватили туристичку клијентелу па стога је неопходно градити "скијашки град Жабљак" као дестинациону позицију из које се, са кућног прага или испред хотела, иде на алпско скијање скијашком жичаром, а са скијања враћа скијајући скијашком стазом. Овај најпрестижнији зимско-туристички, технолошки амбијент самом градском језгру Жабљака омогућила је природа. Тај нови Жабљак "скијашки град" идеално је градити у збијеном типу и на позицији хотела "Дурмитор" и "Француског кампа", са основним технолошким и развојним коридором за алпско скијање и структуром у правцу централног Дурмитора и у правцу Великог Штуоца и Мале Црне Горе.

Структура од преко 27 000 скијаша највишег технолошког стандарда, заједно са новопроектованим скијашким градом од 10 000 лежаја је квалитетни репер – конзорцијум, од пет звездица. Остали потенцијални и садашњи и новоформирани, туристички субјекти постали би његов саставни део када досегну - испуне, тај постављени ранг. Од "скијашког града" Жабљака посетиоци би могли да користе по

два, зимска и летња коридора. Зимски коридор 1 полазио би и завршавао се на потезу садашњих објеката школе, Велике скакаонице, Француског кампа и Црног језера а ишао би у правцу Развршје – Миоч пољана – Струга – Велика калица – Велика превија – Тојна превија (Зубци). Овај коридор са Миоч пољане, односно позиције Плеће, технолошки се веже за постојеће скијалиште Савин кук и даље за Панаље, Шљемена, Вињеву главицу, Ранисаву, Ивицу. Простор Калице и Локвице је амбијент за мајско и јунско скијање, што додатно Дурмитор чини скијашки супериорнијим у региону Балкана.

На овом коридору је и вечни снег. На Дебелом намету скијање је могуће током читаве године, што је јединствен пример, јужно од Алпа. Ово би била и изванредна инфраструктура за летњи туризам, јер би 90% туриста, само на овај начин могло доживети изазове централног и најатрактивнијег дела Дурмитора.

Зимски коридор 2 - Са позиције садашњег хотела "Дурмитор" кабинска жичара би скијаше (туристе) водила на врх Ржане главице, затим на Долове, па на гребен Великог Штуоца и даље до села Мала Црна Гора на северозападној страни највећих врхова Дурмитора. Из Долова жичара би ишла на врх Малог Штуоца а са њега правцем Надгора – Ођа – Тепца. Ова стаза има све природне и пројектоване параметре да се може хомологирати за дисциплине мушки смук за ниво Светског купа, Светског првенства и Олимпијских игара. Овакве карактеристике представљају уједно и највећи туристички бонитет. Два летња коридора одласка туриста-спортиста на спортска игралишта су веома кратка. Нарочито Коридор 1, који би се односио на одлазак од хотелског комплекса до Равног Жабљака, где би били смештени фудбалски терени. За овај коридор не би било потребно организовати превоз, док би Коридор 2 ишао од хотелског комплекса до Језерске висоравни и дужини од пет километара. Туристички комплекс "скијашки град" – Хотел "Планинка"– Центар града – Јаворовача – Језерине. Жабљак "скијашки град" треба да има и свој скијашки воз (Никчевић, 2014, стр. 9), слично као многа алпска места. Сент Мориц у

Швајцарској, нпр. Без њега, он не би био тако жељена планинско туристичка дестинација.

Генерална идејна траса скијашког воза на Дурмитору у дужини од 36 километара ишла би: Жабљак (центар) – Развршје - Мотички Гај – Вирак – Пашина Вода – Ковчица – Аеродром (Слана долина) – Шеварита локва – Банске Куће – Новаковићи – Баре Жугића – Добри Нуго – Рамово Ждријело – Његовућа – Алуга – Врела – Борје – Тепачко Поље – Междо (где прелази на леву обалу Жабљачке ријеке) - Ковачка Долина – Хотел "Дурмитор" (прелази на десну обалу Жабљачке ријеке) – коридором постојећег пута у правцу Жабљака – Жабљак (центар), односно на почетну тачку. Максимални успон-пад на траси био би не више 1,5%. Овај воз интегрисао би у једну мултифункционалну привредну-животну целину: пројектовани скијашки град, постојеће градско језгро, Горња Језера, Сињавину, Шаранце, Доња Језера.

Он би, осим смањења саобраћајне гужве, у значајној мери искључио употребу аутомобила, што би био велики допринос очувању еко средине овог простора. Скијашки воз би преузео основну интерну саобраћајну улогу најзначајнијег дела жабљачког простора и саобраћао би свих 365 дана у години. Реализација овакве саобраћајне инфраструктуре, осим што би повезала скоро сва насеља на Језерској висоравни и подно Дурмитора, на најбољи могући начин би приближила и туристичке потенцијале планина Сињавина и Ивица.

На ужем подручју Дурмитора, оном окренутом Жабљаку и Новом Жабљаку "снежном граду", према пројектовању аутора и научних радника Никчевића и Булајића могуће је изградити 18 алпских стаза са 30 пруга, укупне дужине 37.193 метра и капацитетом од 9.002 (табела 37) скијаша, док је на локалитету Горња Буковица, капацитета 15.553 скијаша (табела 38) (2014, 74).

Табела 37. Предвиђена изградња ски стаза на Дурмитору (Никчевић, Булајић, 2014,
74)

Р/бр	Релација Од - до	L-косо м`	Над. вис, мнм		ДХ м	Нагиб %	Ехп	Бр. пруга	Бр скијаша	Укупна L, м`
			Старт	Циљ						
* Дурмитор										
1.	Вигњ. гл.- Пошћ.крај	964	1710	1545	165	17,4	N/E	2	330	1928
2	Шљемена – Пошћ.кра.	3077	2420	1545	875	29,6	S/E	2	1750	6154
3.	Паналји – Водни до	1363	1920	1510	410	31,5	N/E	2	820	2726
4.	Савин кук - Водни до	2721	2313	1510	803	30,8	E	1	803	2721
5.	Сноуборд стаза	674	1621	1521	120	18,2	N/E	1	120	674
6.	Развршје - Школа	928	1590	1470	120	13,0	N/E	2	240	1856
7.	Развршје – В. Скакао.	998	1608	1420	188	19,2	N	2	376	1996
8.	Развршје – Војно одм.	949	1608	1420	188	20,2	N	2	376	1898
9.	Развршје – Црно ј.	677	1608	1420	188	28,9	N/W	2	376	1354
10.	Развршје – Миоч По.	732	1608	1560	48	6,5	S/W	2	96	1464
11.	Плеће – Миоч пољана	841	1820	1560	260	32,5	E	2	520	1682
12.	Струга – Миоч поља.	2173	1995	1560	435	20,4	N/E	2	870	4346
13.	Струга – В. Калица	513	1955	1880	115	23,0	S/E	2	230	1026
14.	Дебели намет – В. Кал	728	2120	1920	200	28,6	N	1	200	728
15.	М. Превија – В. Кали.	952	2230	1920	310	34,4	N/E	1	310	952
16.	М. Превија- З. локва	940	2230	1960	270	30,0	N/W	1	270	940
17.	Тројна пр.- Локвице	1882	2245	1695	550	30,5	N	2	1100	3764
18.	Тр. превија – Зел. вир	984	2245	2030	215	22,4	N/W	1	215	984
Свега Дурмитор		22.096			5.461				9.002	37.193

Табела 38. Предвиђена изградња ски стаза у Доњој Буковици (Никчевић, Булајић, 2014, 76)

Р/бр	Релација Од - до	L- косо м`	Над. вис,		ДХ м	Нагиб %	Ехп	Бр. пруга	Бр. скијаша	Укупна L, м`
			мнм	Старт						
* Горња Буковица										
1.	К1612- Север	818	1612	1440	172	20,2	N	4	688	3.272
2.	К 1580 -Север	763	1.580	1.440	140	18,7	N	4	560	3.052
3.	Урјаче – Врточ поље	770	1.603	1.430	173	19,1	N	4	692	3.080
4.	Урјаче – Врточ поље	583	1.603	1.410	193	35,1	N	4	772	2.332
5.	Урјаче – Врточ поље	1.022	1.603	1390	213	21,3	N	4	852	4.088
6.	Урјаче – Г. Буковица	1.144	1.603	1.300	303	27,5	S/W	1	303	1.142
7.	Гркала - Гусаревци	1.638	1.750	1.395	355	22,2	N/E	2	710	3.276
8.	Гркала – Млин Ћућил.	1.614	1.750	1.300	450	29,0	S/E	2	900	3.228
9.	К 1746 – Попов до 1	572	1.746	1.590	156	28,4	N/E	4	624	2.296
10	Ивица – попов до 2	913	1.745	1.590	155	17,2	E	4	620	3.652
11	Кал. гл. – Попов до 3	914	1.748	1.590	158	17,5	E	4	632	3.656
12	Гркала – Попов до 4	913	1.745	1.590	155	17,2	S/E	4	620	3.652
13	К 1423 - Ријека	510	1.423	1.320	103	21,0	N	2	206	1.020
14	Ђуричин до - Ријека	1.040	1470	1352	145	14,1	N	4	580	4160

15	Гркала - Ријека	1.908	1755	1330	425	22,8	N	2	850	3816
16	Гркала По. Перовића	2.188	1748	1340	408	18,9	N	2	816	4376
17	К 1813 – П. Перовића	1.364	1813	1340	473	36,9	N	2	946	3728
18	Кршање - Ражана гл.	1.696	1710	1360	350	21,1	N/E	2	700	3392
19	Бобутово брд – Грабов.	1.840	1787	1406	381	21,2	S/W	2	762	3680
20	Бобутово бр. – Провал.	1.697	1787	1390	397	24,1	E	2	794	3394
21	Ранисава - Провалија	2.276	1980	1395	585	26,4	E	2	1170	4552
22	Међугорје – Пошћенск.	1.329	1828	1550	278	21,4	N/E	2	556	2658
23	Вињева гл.- Почћенск.	1.016	1730	1550	180	18,0	S/E	1	180	1016
Свега, Горња Буковица		28.525			6.348				15.533	72.517

За замишљену инфраструктуру ски стаза предвиђена је изградња великог броја жичара. На Дурмитору који гравитира централном делу масива, граду Жабљаку и "снежном граду" потребно је изградити 18 жичара укупне дужине 5.461 метара о капацитета 20.268 скијаша (табела 39).

Табела 39. Планирана изградња 18 жичара на Дурмитору

Р/б	Релација	Л- косо м	Надморска висина		ДХ м	Тип
			Д.стан.	Г.стан.		
* Дурмитор						
1.	Пошћенски кр. – Винјева гл	940	1545	1710	165	С
2.	Пошћенски кр - Шљемена	2601	1545	2420	875	С
3.	Водени до - Панаљи	1292	1510	1920	410	С
4.	Водени до – Савин к .	1925	1510	2313	410	С
5.	Сноуборд жичара	674	1520	1621,49	120,7	В
6.	Жабљак (Шк.) – Разв."1"	908	1470	1590	120	С
7.	Велика ск. – Развр."2"	968	1420	1608	188	В
8.	Војно одм. – Разврш."3"	919	1420	1608	188	С
9.	Црно ј.(точак) – Разв."4"	653	1420	1608	188	В
10.	Миоч пољана. – Разв."5"	702	1560	1608	48	С
11.	Миоч пољана - Плеће	817	1560	1820	260	С
12.	Миоч Пољана -Струга	2120	1560	1995	435	С
13.	В. Калица - Струга	464	1880	1995	115	С
14.	В. Калица – Дебели н.	704	1920	2120	200	С
15.	В. Калица – М.Прев.	881	1920	2230	310	С
16.	Зелена лок. – М. Превија	916	1960	2230	270	С
17.	Локвице – Тројна пр.	1834	1695	2245	550	С
18.	Зелени вир – Тројна п	950	2030	2245	215	С
Дурмитор, Свега		20.268			5.416	

На локалитету Горња Буковица потребно је изградити 23 жичаре укупне дужине 6.348 метара и капацитета 26.981 скијаш (Табела 40)

Табела 40. Планирана изградња 23 жичаре у Горњој Буковици

Р/б	Релација	Л-косо м`	Надморска висина		ДХ м	Тип
			Доња станица	Горња станица		
* Горња Буковица						
1.	Север К 1612	769	1440	1612	172	V
2.	Север К 1580	714	1440	1603	140	V
3.	Врточ поље-Урјаче	713	1430	1603	137	V
4.	Врточ поље-Урјаче	559	1410	1603	193	V
5.	Врточ поље-Урјаче	573	1390	1603	213	S
6.	Г. Буковица - Урјаче	1106	1300	1603	303	S
7.	Гисаревци - Гракала	1590	1395	1750	355	S
8.	Мл. Ђућил. - Гракала	1566	1300	1750	450	S
9.	Попов до"1"- К 1746	524	1590	1746	156	V
10.	Попов до"2"- Ивица	888	1590	1745	155	S
11.	Попов до"3"- Калуђер. г	889	1590	1748	158	S
12.	Попов до"4"- Гракала	884	1590	1745	155	S
13.	Ријека – К 1423	462	1320	1423	103	V
14.	Ријека – Ђуричин до	1010	1325	1470	145	S
15.	Ријека - Гракала	1874	1330	1755	425	S
16.	Поље Перовића - Гракала	2139	1340	1748	408	S
17.	Поље Перовића – К 1813	1243	1340	1813	473	S
18.	Ражана гл.- Кршање	1662	1360	1710	350	S
19.	Грабовица – Бобутово бр.	1742	1406	1787	381	S
20.	Провалија – Бобутово бр.	1648	1390	1787	397	S
21.	Провалија - Ранисава	2155	1395	1980	585	S
22.	Пошћенс. к. - Међугорје	1280	1395	1980	278	S
23.	Пошћенс. к. – Вињева гл.	991	1550	1730	180	S
Свега Горња Буковица		26.981			6348	

Осим алпских ски стаза, на подручју Дурмитора два су локалитета на којима је могуће градити смук стазе које би задовољиле потребе најпробирљивијих спусташа

на свету. Стаза Шљемена – Пошћенски крај са стартом на 2.420 метара, нагибом од 29,6%, те висинском разликом од 875 метара и дужином стазе од 3.077 метара и још захтевнија стаза Савин кук – Водени до, која би стартовала на надморској висини 2.313 метра, са нагибом 30,8% и висинском разликом 2.721 те источном експозицијом (табела 41.) сврстале би Жабљак и Дурмитор у сам светски врх зимских туристичких центара.

Табела 41. Локалитети за смук стазе на Дурмитору (Никчевић, Булајић, 2014, 76)

Р/б	Релација	Ужа зона	Старт м.н.м.	L, м косо	ДХ м	J 5	Експозитура
1.	Шљемљна-Пошћен. крај	Дурмитор	2420	3077	875	29,6	С/Е
2.	Савин кук – Водни до	Дурмитор	2313	2721	803	30,8	Е

Изграђене жичаре имале би непроцењиву улогу и у развоју летњег туризма, јер би велики број туриста, користећи лако освајање планинских врхова уживао у видиковцима и природним лепотама Дурмитора. Да би Жабљак и Дурмитор употпунили зимски спортско туристички амбијент неопходно је направити и терене за турне или нордијске дисциплине, као и полигоне за уметничко клизање и скакаонице. Пројекат "Туристичко – рекреативни центар Жабљак" аутора Вука Поповића проглашен је најбољим идејним бизнис решењем у Црној Гори за 2015. годину. Према овом пројекту Туристичко-рекреативни центар био би лоциран у најужем градском језгру, на месту где је до поткрај прошлог века била војна касарна и полигон за нордијско скијање и бијатлон. Стадион је био један од најбољих на балканским просторима и на њему су одржавана највећа државна такмичења. На једном делу наведене локације већ је изграђена спортска дворана што даје подстицај реализацији идеје о изградњи Центра.

Осим, већ постојеће дворане Туристичко – рекреативни центар Жабљак би располагао са: полигоном за бијатлон (стрелиште на 50 м.), трим (cross country)

стазом, туристичким центром, дечјим игралиштем, вањским спортским теренима (тенис, кошарка, одбојка, мали фудбал који би се користили у летњем периоду) а зими би се део терена претварао у клизалиште, теренима за вањски фитнес, тренинг елементима, авантуристичким парком. Осим за зимска спортска такмичења и зимски туризам Жабљак, са надморском висином од око 1500 метара и проређеним чистим планинским ваздухом идеална је дестинација за висинске припреме спортиста. Природа је наградила подножје Дурмитора а да би то богатство било искориштено потребна је инфраструктура.

Жабљак "скијашки град", као носилац туристичког развоја и база спортских дешавања треба изградити на осунчаној страни изнад Равног Жабљака на месту Француског кампа и у близини садашњег хотела Дурмитор. Хотелски комплекс са 10 000 кревета рађен по принципу приватно јавног партнерства коштао би оријентационо око 250 милиона евра, а ако би инвеститор "скијашки град" радио самостално, инвестиција (према прорачунима из 2015. године) била би вредна између 350 и 400 милиона евра (сиа). Хотелски комплекс на Жабљаку би безмало спојио летњу и зимску туристичку сезону, а ова туристичка дестинација (не рачунајући постојеће смештајне капацитете) остварила око два милиона ноћења на годишњем нивоу.

Летњи туризам на Жабљаку, последњих деценија, је сигурнији од зимског. Ово из разлога што је све мање снега, али и због затварања Ски центра "Босача" и неуспеле приватизације Ски центра "Савин кук". Лето и лепо време, као и све већа човекова потреба за одмором у планини и свежем ваздуху Жабљак препоручују као ваздушну бању и центар спортских припрема. А да би се припреме могле одржавати потребна је спортска инфраструктура (природне и вештачке трим стазе, фудбалска игралишта, игралишта за мале спортове, базени). Фудбалска игралишта и организовање базичних припрема фудбалских екипа су један од темеља развоја спортског туризма на Жабљаку. Терени, њих најмање по десет са природном и вештачком травом неопходно је направити на подручју града Жабљака. А природних услова има у

непосредној близини "снежног града Жабљак". На Равном Жабљаку могуће је, уз реконструкцију постојећег, изградити још три фудбалска терена са природном и четири са вештачком травом, а непосредно иза "снежног града", у Чарковом пољу, комплекс од по шест терена. Како је већ у овом наведено (Херцег Нови) изградња двадесет терена (10 са природном и 10 са вештачком травом), на бази приватно–јавног партнерства према понудама и ценама из 2015. године била би могућа за мање од шест и по милиона (6.461,250) евра.

9. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Спроведено истраживање представља теоријски и практични допринос утврђивању будућих праваца/перспективе развоја спортског туризма у Црној Гори. Окосница будуће стратегије развоја спортског туризма односи се на чињеницу да туризам и спорт, подразумевају да спортске активности у туристичким дестинацијама треба да обезбеђују физичку, менталну и социјалну добробит спортиста, како у време такмичарске сезоне, тако и у припремном периоду. Црна Гора је земља са развијеним спортом, инфраструктуром, у којој је спорт доступан свакоме. Поред повезивања врхунског спорта са туризмом у Црној Гори, присутне су и могућности остварења спортско рекреативног туризма. С обзиром на природне ресурсе и спортску историју Црне Горе, спортски туризам би требао бити генератор, како туристичког тако и привредног развоја.

Министарство одрживог развоја и туризма је организационо структурирано тако да има 15 специјализованих одељења, од тога ни једно одељење се не односи на спорт. Увидом у табелу бр. 9 о расподели буџетских средстава за спорт према општинама у Црној Гори, јасно се уочава да је процентуално учешће издвајања за спорт најбољи показатељ заинтересованости појединих општина за спорт. Индикативан је, на пример, проценат од 0,5% за главни град, који би требало да буде пример осталима, а са друге стране, једна мала општина као што је Даниловград, препознаје спорт као вид улагања у здравље својих грађана и бољу будућност који одваја 2,77% средстава. Од 38, 73% буџетских средстава, највише буџетских средстава одваја Бијело поље – 3,87%, док Херцег Нови одваја 3,43%. Цетиње за спорт одваја 1,95% а Жабљак само 0,26%. Имајући у виду изложене природне потенцијале истраживаних општина, добијена средства су више него скромна **чиме је потврђена прва хипотеза (X₁)** да

Министарство одрживог развоја и туризма, као и локалне туристичке организације финансијски недовољно потпомажу спортско-туристичке манифестације, као и изградњу и одржавање спортских објеката

Маркетинг Црне Горе, као туристичке дестинације, у надлежности је Националне туристичке организације Црне Горе (НТО ЦГ), док промоцију локалног туризма на нивоу градова и општина, обављају локалне туристичке организације (ЛТО). У Црној Гори ЛТО окупљају обавезне чланове (чије седиште и остваривање прихода у туризму, везано је углавном за територију дате општине) и добровољне чланове (могу бити сва физичка и правна лица која су у томе нашла свој интерес). Поред наведеног, све ЛТО ЦГ чланице су скупштине НТО ЦГ. Ако изузмемо рекламе туристичких агенција које се односе на летовања (рекреативно пливање) рафтинга Таром или скијања на Жабљаку (рекреативно), не постоји промоција других, односно озбиљних и организованих спортских садржаја **чиме је потврђена друга хипотеза (X₂)** да спортски садржаји нису на адекватан начин промовисани у склопу свеукупне туристичке понуде Црне Горе.

На развој спортског туризма у Црној Гори, као и другде у свету, утичу различити, пре свега природни (рељеф, географска ширина, надморска висина, инсолација, падавине, клима) и друштвени фактори: објекти за смештај, саобраћајна, спортска инфраструктура, организационе службе, културно наслеђе, економска развијеност. Природни фактори у Црној Гори су разнолики и веома повољни за развој различитих видова спортског туризма. Разноликост рељефа, климе и надморска висина поделили су Црну Гору на три регије: Приморска, Средња и Северна, и свака на свој начин се опредељују на који ће се начин бавити, не само туризмом већ и спортом као друштвеним делатностима, па самим тим, веома снажно утичу на развој, односно на будућност спортског туризма у Црној Гори.

Приморска област, са чистом и топлом водом, великим бројем сунчаних дана, пешчаним плажама, приобалним заравнима, као и са окомитим високим стенама у

залеђу упућују на могућности развоја различитих врста спортова на води и копну. У Приморској регији спортски туризам је могуће базирати на припремама спортских екипа и појединаца, спортским такмичењима у воденим спортовима и спортовима на води, у екстремном пењању, планинском бициклизму и пешачењу у природи.

Без обзира што нису великих капацитета и што се не могу поредити са познатим светским спортским центрима, даље, Средња регија Црне Горе располаже са задовољавајућим капацитетима спортских дворана и фудбалских игралишта, а на Ивановим коритима код Цетиња и на Вучју код Никшића инсталиране су ски стазе. Такмичарски спорт у дворанским дисциплинама и фудбалу је основа спорта у овој регији, а планински масиви у залеђу, брзе реке и Скадарско језеро добра основа за будућност и развој других спортских дисциплина. Разноврсност рељефа, климатски фактори, као и близина мору и саобраћајним чвориштима, Северну регију Црне Горе сврстава у најозбиљније дестинације за будућност зимских спортова у овом делу Европе. Планински венци Морачких планина, Проклетија и Комова, а посебно Сињавине, Бјеласице и Дурмитора Црној Гори и спортском туризму у њој дају велике шансе. Зимски спортови су на почетној тачки развоја а могућности су огромне. Такође, у будућности Северна регија Црне Горе би могла бити добра база љубитељима екстремних спортова, летњим припремама тимских спортских екипа, заљубљеника у планинарење, планински бициклизам. Наведеним природним богатствима у све три регије, која су предуслов за развој спортског туризма **потврђена је трећа хипотеза (X₃)**, да богатство природних ресурса треба искористити као основу у развоју спортско-туристичких садржаја Црне горе.

Да би спортски туризам био један од ослонаца херцеговске економије неопходно је изградити високолукузне хотелске капацитете, спортску (фудбалска игралишта, теретане и трим стазе), угоститељску и саобраћајну инфраструктуру. Аеродроми у Дубровнику и Тивту са на тридесетак километара од Херцег Новог, али саобраћајнице од ових дестинација су лошег квалитета, мале пропустне моћи и оптерећене граничним прелазом (Дебели бријег) и трајектом (Каменари – Лепетани).

Односно, спортски терени и хотелски смештај неадекватни су за озбиљније размишљање о елитном спортском туризму, нарочите ако се упореде са другим средоземним државама.

Цетиње и Ловћен са околином спадају у најнеразвијеније делове Црне Горе. Упркос томе, за Цетиње можемо са сигурношћу утврдити да је најспортскији град, и то не само у Црној Гори. Међутим, за спортисте је потребна и спортска инфраструктура. Тако је у Цетињу и на падинама Ловћена изграђен велики број спортских објеката који су временом и неодржавањем девастирани. Сале са теренима за тенис, затворени пливачки базен, авантуристички парк, терени за пеинтбол и два фудбалска терена, као и велики број маркираних планинарских и стаза за планински бициклизам нису адекватни за савремени развој спортског туризма у Црној Гори. Неопходна је додатна едукација и изградња туристичких и спортских капацитета. За Цетиње и Ловћен, а према процени стручњака поред изградње хотела и спортских објеката значајна би била и изградња жичаре од Котора, преко Ловћена до Цетиња која је функционисала само током Првог светског рата па је разрушена. Постојећа спортска и туристичка инфраструктура недовољна је да би град Цетиње и микрорегија Ловћен са истоименим националним парком искористили природна богатства и развили све уноснију економску грану. Мало квалитетних туристичких кревета и ресторанских капацитета лимитирајући је фактор, као и неквалитетни спортски објекти. Чињеница да регија Ловћена има све природне предуслове за туристичке и спортске услуге током целе године, али потребни су висококвалитетни хотели и спортски терени.

Општина Жабљак је мала и сиромашна у свим економским погледима, па стога и издвајања из годишњег буџета су минимална, упркос малом броју спортиста и спортских колектива. Три скијалишта, спортска дворана и фудбалско игралиште ни изблиза не могу да остваре пројектовани план спортског туризма за ту област. Да би се уопште размишљало о развоју спортске и туристичке инфраструктуре, прво је неопходно радити на остварењу развоја саобраћајне инфраструктуре, смештајних капацитета, водоснабдевања, комуналне инфраструктуре, али и водити рачуна о

заштити природне средине. Наведене чињенице до којих се дошло током истраживања указују да је **потврђена четврта хипотеза (X₄)** да постојећа спортска инфраструктура је недовољна за бржи развој спортског туризма.

Примена концепта турске праксе пословања довела би у Херцег Нови инвеститоре који би за око 300 милиона евра направили спортско-туристичке комплексе на којима би у сваком тренутку могло да се спортским активностима бави 50 фудбалских екипа, или преко 1500 спортиста. Такође, изградњом спортско-туристичког комплекса "Суторинско поље" стално запослење би нашло скоро 2000 радника, различите стручне оспособљености, а у сваком тренутку трајања припрема и одржавања спортских такмичења комплекс би могао да прихвати око 4500 гостију. Чињеница да су фудбалери веома популарне личности и високоплатежна клијентела неспорно би подигла ванпансионску потрошњу, а велики број навијача, новинара, чланова породице, скаута и сл. би посећивали ову дестинацију и трошили новац. Осим спортско-туристичког комплекса "Суторинско поље", које би превасходно користили фудбалери и фудбалске екипе, Херцег Нови, са много мање уложених средстава могао би бити дестинација за припреме и такмичење у једрењу, једрењу на дасци, спортском риболову, спортском роњењу, кајаку на мирним водама, тркама скутера, одбојци на песку. Ако би Херцег Нови и инвеститори испоштовали наведене пројекције и на спортско-туристичку инфраструктуру (хотелски капацитета 2500 кревета, 50 фудбалских терена и спортску инфраструктуру) утрошили око 300 милиона евра, уз оптималну попуњеност у потсезони (период децембар-март) остварили би приход од скоро 60 милиона (59.400,000) евра.

Близина градовима црногорског приморја (Будва, Тиват, Котор, Херцег Нови, Бар и Улцињ) и највећим урбаним насељима Црне Горе (Подгорица и Никшић), разнолики климатски типови, затим макроклима, нарочито у периоду великих летњих врућина, релативно лака доступност (три аеродрома: Подгорица, Тиват и Дубровник, отвореност поморским путевима до Котора, Тивта и Будве), као и предусретљивост

домицилног становништва и гастрономска кухиња предуслови су будућности спортског туризма у Цетињу и на Ловћену.

Када би се пројектовани промет остварио за дестинацију Ловћен (Цетиње), долази се до 27 милиона евра које би спортски колективи оставили Цетињу и Црној Гори. А када се на 540 000 ноћења наплати туристичка такса само по један евро, у локалну касу би се слило још пола милиона евра. Прање опреме екипе у једном припремном центру екипе би коштало 1.620,000 евра. Дакле и од прања опреме промет би био милионски (3.240,000), а ванпансионска потрошња по минималним критеријумима од 10 евра дневно (новине, угоститељске услуге, телефонске услуге, сувенири, казино, спортска прогноза), долазимо до сазнања да би спортисти у спортско туристичким центрима у Цетињу за време зимских припрема фудбалских екипа могли потрошити 5.400,000 евра.

Када у потпуности сагледамо једну припремну зимску сезону долази се до чињенице да би 120 фудбалских екипа у Цетињу остварило промет од преко 35 милиона евра, а климатски фактори у цетињским спортско туристичким центрима омогућавали би и једноипомесечне летње припреме, што би направило промет од нових, преко 17 милиона евра, што на целогодишњем нивоу износи преко 50 милиона евра. Када се овим финансијским детаљима додају ванпансионске услуге особља које прати спортисте и спортске колективе (чланови породице, навијачи, новинари, менаџери), затим саобраћајне дажбине (аутобуске карте, куповина горива, карта за жичару) и ова бројка промета се значајно повећава.

Постојећи смештајни капацитети и хотели у Жабљаку нису довољни да би у будућности прихватили туристичку клијентелу па стога је неопходно градити "скијашки град Жабљак" као дестинациону позицију из које се, са кућног прага или испред хотела, иде на алпско скијање скијашком жичаром, а са скијања враћа скијајући скијашком стазом. Овај најпрестижнији зимско-туристички, технолошки амбијент самом градском језгру Жабљака омогућила је природа. Тај нови Жабљак

"скијашки град" идеално је градити у збијеном типу и на позицији хотела "Дурмитор" и "Француског кампа", са основним технолошким и развојним коридором за алпско скијање и структуром у правцу централног Дурмитора и у правцу Великог Штуоца и Мале Црне Горе. За замишљену инфраструктуру ски стаза предвиђена је изградња великог броја жичара. На Дурмитору који гравитира централном делу масива, граду Жабљаку и "снежном граду" потребно је изградити 18 жичара укупне дужине 5.461 метара о капацитета 20.268 скијаша (табела 39).

Летњи туризам на Жабљаку, последњих деценија, је сигурнији од зимског. Ово из разлога што је све мање снега, али и због затварања Ски центра "Босача" и неуспеле приватизације Ски центра "Савин кук". Лето и лепо време, као и све већа човекова потреба за одмором у планини и свежем ваздуху Жабљак препоручују као ваздушну бању и центар спортских припрема. А да би се припреме могле одржавати потребна је спортска инфраструктура (природне и вештачке трим стазе, фудбалска игралишта, игралишта за мале спортове, базени). Фудбалска игралишта и организовање базичних припрема фудбалских екипа су један од темеља развоја спортског туризма на Жабљаку. Терени, њих најмање по десет са природном и вештачком травом неопходно је направити на подручју града Жабљака. А природних услова има у непосредној близини "снежног града Жабљак". Како је већ у овом истраживању наведено (Херцег Нови) изградња двадесет терена (10 са природном и 10 са вештачком травом), на бази приватно–јавног партнерства према понудама и ценама из 2015. године била би могућа за мање од шест и по милиона (6.461,250) евра.

Резултати истраживања за све три дестинације потврдили су да спортско – туристички садржаји повећавају приходе дестинацији, чине је атрактивнијом и занимљивијом за посетиоце, **чиме је потврђена пета хипотеза (X₅)**.

На основу претходно потврђених хипотеза и чињенице да у Стратегији развоја туризма, у мерама које треба предузети за побољшање развоја туризма се ни једна мера не односи на повезаност спорта и туризма, као и непостојањем маркетиншког

материјала, са поузданошћу се може потврдити да Менаџмент Министарства одрживог развоја и туризма није разрадио стратегију маркентишког наступа Црне Горе у промоцији развоја спортског туризма, **чиме је потврђена генерална хипотеза (ХГ).**

Могући предлози у том правцу за развој спортског туризма у Црној Гори би били усмерени на:

- изнајмљивање различитих спортских објеката (спортских дворана, тенис игралишта, базена, фудбалских терена, игралишта на песку);
- коришћење спортских објеката и опреме (ски вучице, опреме за спортове на снегу, реквизити за спортове на води, опрема за роњење, коришћење фитнес опреме);
- школе учења разних спортова (скијања на води, тениса, борилачких спортова, спортова на води, посебно пливања);
- припреме спортиста у разним спортовима;
- спортске игре, турнири и разна такмичења (разна скијашка такмичења, турнири у многим спортовима, турнири на песку/плажи...);
- спортско- забавне атракције (тобогани на води, летови параглајдером);
- велике спортске манифестације попут Медитеранских игара, светска и европска такмичења у спортском риболову, и мање захтевним дворанским спортовима.

10. ЗНАЧАЈ И АКТУЕЛНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Резултати овог истраживања дају одговор на питање како у условима глобалног окружења и значајних проблема кроз које пролази Република Црна Гора, могу да се смање негативни утицаји у области спортског туризма, односно како изабрати најповољнији приступ у менаџменту спортског туризма и извршити одговарајућу организацију припрема спортиста.

У оквиру истраживања сагледан је развој спортског туризма у другим државама, као и специфичности спортске и економске целине Републике Црне Горе, што води ка анализи посебних карактеристика спортског туризма. Током реализације овог истраживачког рада, у оквиру дефинисане теме докторске дисертације, истражене су основе политике и стратегије спортског туризма. **Значај** овог истраживања се огледа у могућем доприносу будућем развоју спортског туризма у Црној Гори.

Актуелност овог истраживања се огледа, пре свега у томе што је област спортског туризма веома скромно истраживана код нас. Посебан значај и актуелност овог рада састоји се у анализи понуде Републике Црне Горе у области пружања услуга припрема спортистима и спортским колективима.

ЛИТЕРАТУРА

- Al Dzazira Balkans Net, www.balkans.aljazeera.net/, објављено 11. јануара 2015. године.*
Преузето 23.02. 2016.
- Алманах – шематизам Зетске бановине (1931). Сарајево: Државна штампарија.*
- Ancient History Encyclopedia - (www.ancient.eu). посећено 16. 10.2015.*
- Ангел, Х, А. (1991). *Кроз Црну Гору на скијама*, Цетиње – Титоград: ЈАС промет,
Републички фонд за физичка лица.
- Архива ПВК Јадран, јун, 2015. године
- Бабић, П. (2009). *Урбанистички пројекат Хотела Тамарис – Херцег Нови: СИА.*
- Бакић, О. (2005). *Маркетинг менаџмент туристичке дестинације, Београд: Чигој
шгампа.*
- Бакић, О. (2003). *Маркетинг у туризму*, Београд: Економски факултет.
- Бала, Г.; Малацко, Ј.; Момировић, К.(1982). *Методолошке основе истраживања у
физичкој култури*, Нови Сад: Сиа.
- Баринфо -www.barinfo.com, преузето 18.05.2015.
- Бартолучи, М, Чавлек, Н. (1987). *Туризам и спортска рекреација*, Загреб:
Информатор.
- Бартолучи, М. (2003). *Економика и Менаџмент спорта*, Загреб: Факултет за физичку
културу.
- Бартолучи, М., Маршанић, Х. (2004). *Едукација стручњака за спортску анимацију*. У:
Бартолучи и сар. (уред.). *Менаџмент у спорту и туризму*, Загреб:
Кинезиолошки факултет, Економски факултет.
- Бартолучи, М.; Шкорић, С. (2009). *Карактеристике менаџера у управљању
спортским организацијама*. Загреб: Стручни радови изван теме.
- Бартолучи, М.; С. Шкорић, (2009). *Менаџмент спортског и наутичког туризма*,
Карловац: Велеучилиште.

- Bernardin, J.; Russel, J. (1993). *Human Resource Management, An Experiential Approach*, McGроњ-Hill, Inc.
- Blouce, D., & Smith, A. (2010). *Sport policy and Development*, London: Routledge.
- Budva travel - <http://www.budva.travel/aktivnosti/istrazite-nase-vode/plaze/>, посећено 18.5.2015.
- Цетиње мој град - www.Cetinje-mojgrad.org. посећено 10. 11. 2015.
- Chelladurai, P. (1990). Leadership in sports: A review. *International Journal of Sport Psychology*, 21 (328-354).
- Chelladurai, P. (1999). *Human resource management in sport and recreation*, Human Kinetics, USA.
- Цицварић, А. (1980). *Туризам и привредни развој Југославије*, Загреб: Информатор.
- Crotts, C., J, Buhals, D., March, R. (2000). *Global Alliances in Tourism and Hospitality Management*, The **Hawop TX** Press, Inc.
- Црнић-Пејовић, М. (1997). Туризам у Херцеговској општини од почетка XX века до Другог светског рата, Цетиње: У: Зборнику радова Развој туризма у Црној Гори у XIX и првој половини XX века.
- Црногорски вијесник (1909). бр. 65,22.VIII; бр. 66,26.VIII; бр. 67,28.VIII; бр. 68.,2.IX; бр. 69,5.IX; бр. 70.9.IX; бр. 71.12.IX; бр. 72.16.IX; бр. 73. 19.IX.
- Черовић, С. Р. (2003). *Менаџмент у туризму*, Нови Сад: Департмент за географију, туризам и хотелијерство.
- Dekkers, R. (2008). Adapting organizations: the instance of business process reengineering. *Systems Research and Behavioral Science*, 25, 1, 45 – 66.
- Дерић, Б. (1998). *Суторина*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд: Институт за планирање.
- Drljević, V., Šiljak, V. (2017). Possibility for Development of Sport Tourism in Herceg Novi, 14th International Scientific Conference on Transformation Processes in Sport – Sport Performance, In: Bjelica, Popović, Akpinar, book of abstracts, 30th March-2nd April 2017, Budva: ISBN 978-9940-569-18-1, p.61.

- Дрљевић, В., Шиљак, В., Јовановић, Л., Исаковић, М. (2017). Одрживост развоја спортског туризма у Црној Гори, *Књига апстраката Међународна научна конференција "Циљеви одрживог развоја у III миленијуму"*, Научно-стручно друштво за заштиту шивотне средине Србије Ecologica, ISBN 978-86-89061-10-9, (20-22.04.2017), стр. 40.
- Дрљевић, В., Исаковић, М., Максимовић, Л. (2017). Луксузни спортски туризам, У: Шиљак, Парчина, Николић, *Зборник апстраката са 13. Међународне научне конференције „Спорт у транзицији“*, 26. мај 2017, Београд: ФМС, ISBN: 978-86-6461-021-6, стр. 19.
- Drucker, P. (1995). *Menadžment za budućnost*, Београд: Grmeč.
- Drucker, P. (2005). *Najvažnije o menadžmentu*, Zagreb: M. E. P. Consulting.
- Дулчић, А. (2005). *Туристичке агенције - пословање и менаџмент*, ЕКОНОН д.о.о.
- Durmitor. com. www.durmitor.wordpress.com. посећено 17.11.2015.
- Дурмитор - http://www.durmitoradventure.com/dt_logos/turisticka-organizacija-zabljak; <http://zabljak.me/m/0/40007/Sportska%20dvorana>, посећено 17.11.2015.
- Durmitor (n.d.) <https://durmitor.wordpress.com/nacionalni-park/durmitor/>, посећено 23.11.2016.
- Ђорђић, В. (2005). *Млади спортисти и високо образовање*, *Зборник радова са I међународне конференције Менаџмент у спорту*, Београд: Факултет за менаџмент у спорту Универзитета „Браћа Карић“, стр. 386-392.
- Ђуровић, М. (2008). *Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX века*, Подгорица: ЦИД/ Централна банка Црне Горе.
- Edwards, A.; Skinner, J. (2009). *Qualitative research in Sport Management*, Singapore: Butterworth-Heinemann.
- Енциклопедија физичке културе (1975). I том од А-О, Загреб: ЈЛЗ.
- Енциклопедија физичке културе (1975). II том од П-Ж, Загреб: ЈЛЗ.
- EMERALD, Natura 2000. (n.d.) https://hr.wikipedia.org/wiki/Natura_2000, посећено 23.11.2016.

- Ерић, Д., Машић, Б. (2007). *Стратегијски менаџмент*, Београд: Дата статус.
- European Golf Association (n.d.) <http://www.ega-golf.ch/>, 25.11.2015.
- Факултет за медитеранске пословне студије, Тиват - www.brucos.me/index.../fakultet-za-mediteranske-poslovne-studije-tivat). посећено 18.02. 2016.
- Факултет за хотелијерство и туризам - www.fthkotor.me, посећено 18.02. 2016
- Forum Krstarice - www.forum.krstarice.com. посећено 17.10. 2015.
- Генеарлни урбанистички план општине Херцег Нови (2007). Херцег Нови: ИПГ.
- Gibson, H. J. (1998). Sport Tourism: A Critical Analysis of Research, *Sport Management Review*, vol. 1, Iss. 1, pp. 45-76.
- Глас Црногорца, XVII/1888, бр 26, VI, стр.4
- Глас Црногорца у броју 15. од 19. априла 1893. године
- Глас Црногорца, XXIII/1894, бр 28, VII, 9
- Глас Црногорца, XXVII/1898, бр 47, XII, 21
- Глас Црногорца, XXIX/1900, бр.30, VII,29.
- Глас Црногорца, XXXV/1905, бр.12, III, 26.
- Глас Црногорца, XXXVII/1908, бр. 18,26.IV; бр. 19, 3.V; бр. 20,10.V; бр. 23,17.V; бр. 25,14.VI; бр. 39,28.VI; бр. 44,26.VII; бр. 45,2.VIII; бр. 47,16.VII; бр. 48,28.VIII; бр. 49,30.VIII; бр. 50,6,XI; бр. 51,13.IX и бр. 52,20.IX.
- Глас Црногорца, XLII/1914. бр.32,14. VI.
- Gliptis, S. A. (1982). *Sport and Tourism in Western Europe*. London: British Travel Education Trus.
- Gouillart F. J., Kelly, J. N. (1995). *Transforming The Organization*, McGraw-Hill, Inc.
- Град Херцег Нови -<http://hercegnovi.travel>. Преузето 18.01.2016.
- Grant R. (1991). *Contemporary Strategy Analysis*, London: Blackwell.
- Graton, C. and Taylor, P. (2000). *Economics of sport and recreation*, London and New York: Spon Press.
- Грујић, М. (2003). *Менаџмент у туризму*, УНИКУМ.

- Група аутора (2014). *Туризам на Жабљаку под Дурмитором – којим путем даље*, Подгорица: Зелени Црне Горе.
- Nandy, C. (1985). *Organisational Cultures*, York: St. John University.
- Хасерт, К. (1995). *Црна Гора, том I, путописи*, Подгорица: ЦИД.
- [Http: //velikaplaza-arjana.blogspot.com/](http://velikaplaza-arjana.blogspot.com/), преузето 14.03.2015.
- Hudson, S. (2003). *Sport and advenenture tourism*, New York: Publiciation Data.
- Илић, С. (1998). *Спортски објекти*, Београд: Фонд Капетана Драгана.
- Илутовани званични алманах шематизам Зетске бановине-Краљевска банска управа
Зетске бановине на Цетињу 1931. стр. 260.
- Jordan, M. (n.d.) Official website, <http://www.michaeljordanbasketballcamp.com/vital.php>,
Посећено 23.07.2015.
- Јовановић, Н. (1991). *Фудбалски савез Црне Горе 1931 -1991*, Подгорица – Цетиње:
Фудбалски савез Црне Горе, ЈАС промет.
- Јовичић, Ж. (1968). *Туристичка географија*, Београд: Научна књига.
- Јовичић, Ж. (1976). *Основе туризма*, Београд: Научна књига.
- Кастратовић, Е. (2004). *Основе менаџмента са менаџментом у спорту*, Београд:
Институт за развој малих и средњих предузећа д.о.о.
- Кастратовић, Е. (2006). *Увод у менаџмент*, Београд: Факултет за менаџмент у спорту.
- Кварталнов, В. А. (2001). *Економика туризма*, Финансије и статистика, Москва.
- Kirkpatrick, S.A., Locke, E.A. (1991). Leadership: Do traitsmatter? *The Executive*, 5 (48-60).
- Кларић, Д. (2012). *Спортски туризам на Црногорском приморју*, Факултет за менаџмент Херцег Нови, Цетиње: ИВПЕ.
- Кларић, Д. (2016). *Спортски туризам у Црној Гори*, Будва: СИА.
- Кларић, Д., Ђорђевић, Ж. (2000). *Спорт у Будви*, Будва: Радео Будва.
- Кларић, Д., Ђорђевић, Ж. (2007). *Спортска монографија Будве*, Будва: Информативни центар.
- Kottler P. J.(1999). *What Leader Realy Do*, Harward: Business Review Book.

- Kotler P. J. i Cohen D.S. (2001). *The Hart of Change*, Harvard Business School Press.
- Кусовац, С. (2007). *Тенденције савременог спортског менаџмента у процесу реструктурирања и спровођења транзиционих промјена*, необјављена докторска дисертација, Подгорица.
- Локалне туристичке организације Херцег Нови (<http://www.hercegnovi.travel/>), посећено 25.06.2015.
- Љубојевић, Ч. (2001). *Менаџмент и маркетингу спорту*, Београд: Зенит.
- Магаш, Д. (2003). *Менаџмент туристичке дестинације и организације*, Опатија: Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент.
- Маријановић, Р., Јовановић Л., Дрљевић, В., Кларић. Д. (2015). Утицај спортских и туристичких манифестација на развој одрживог туризма у Херцег Новом, *Ecologica*, ISSN 0354- 3285, бр. 78, стр. 226-232.
- Мартиновић, Д. (1973). *Будванска ривијера. (Услови за развој туризма), Цетиње: Обод.*
- Мартиновић, Д. (1997). *Развој туризма у Црној Гори у XIX и првој половини XX века*, Цетиње: Скупштина Пријестонице.
- Марушић, М. (2015). Вока News, <http://www.bokanews.me/>, преузето 15.03.2015.
- Машић, З. (2008). *Теорија спорта*, Београд: Зоран Дамњановић и синови д.о.о.
- McGill M., Slocum J. (1994). *The Smarter Organization*, New York: John Wiley&Sons.
- Меденица, Р. (1927). Интересовање Њемаца за Његошеву Црну Гору, *Записи*, I, св 1, стр.167-173.
- Међународни олимпијски комитет (International Olympic Committe) <https://www.olympic.org/the-ioc>, посећено 1.12. 2015.
- Међународна повеља о физичком васпитању и спорту, коју је УНЕСКО усвојио 1978.
- Михаиловић, Б. (2005). *Маркетинг у туризму - Принципи за менаџмент*, Котор: Факултет за туризам и хотелијерство.
- Михајловић, М. (2005). *Менаџмент спортских организација*, Београд: Факултет за менаџмент у спорту.

- Миленковић, М. (2011). *Велики спортски догађаји као облик туризма са посебним освртом на Олимпијске игре*: Мастер рад, Београд: Сингидунум.
- Милосављевић, М. (2003). *Савремени стратегијски менаџмент*, Београд: Институт економских наука.
- Миловић, Ј. (1951). Његошева Биљарда, *Историјски записи*, VII, св.1-3, стр.13, 75.
- Министарство одрживог развоја -<http://www.mrt.gov.mi/>. посећено 13.03.2014.
- Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе (н.д.). преузето са <http://www.mans.co.me/tag/ministarstvo-odrzivog-razvoja-i-turizma/>.
- Министарство одрживог развоја и туризма Црне Горе (н.д.). преузето са <http://www.mans.co.me/kategorija/izvjestaji/>.
- МОНСТАТ (2011). *Попис становништва 2011. године*. <http://www.monstat.org/cg/>, посећено 1.12. 2015.
- МОНСТАТ (2015). Саопштење завода за статистику Црне Горе бр.30, Подгорица 15.02. 2015. године.
- Murray, N. P. (2006). The Differential Effect of Team Cohesion and Leadership Behavior in High School Sports. *Individual Differences Research*, 4(4), 216-225.
- Национални програм развоја спорта у Црној Гори* (2008), Република Црна Гора.
- Насловна Општина Плав - www.plav.me. Преузето 28.11.2015.
- Ненадовић, Љ. (1929). *О Црногорцима*, Београд: Српска књижевна задруга коло.
- Nevis E., Di Bella A., Gould (1995). Understanding Organizations as Learning Systems, *Sloan Management Review*, Winter, 74-85.
- Nike Tennis Camps - <http://ussportscamps.com/about/>. Преузето 15.9.2015.
- Никчевић, Р.; Булајић, П. (2013). Визија одрживог развоја Планинско туристичког подручја Сињавина, Морачке планине и Дурмитор, Подгорица: ТОЦГ.
- Никчевић, Р., Булајић, П. (2014). Планинско туристичко подручје Сињавина, Морачке планине и Дурмитор – визија одрживог развоја, Подгорица: ТОЦГ.
- Одлука Владе Црне Горе од 1. новембра 1949. о оснивању лечилишта у Игалу. Општина Андријевица (n.d.) www.andrijevica.me, посећено 28.10.2015.

- Општина Беране (n.d.) Секретаријат за спорт, www.berane.me, посећено 28.10.2015.
- Општина Беране – Званична интернет презентација - www.sportberane.com. Преузето 08.04.2016.
- Општина Бијело Поље (n.d.) Секретаријат за спорт, www.bijelopolje.me, посећено 23.07.2015.
- Општина Мојковац (n.d.) Општински секретаријат за спорт, <http://www.mojkovac.me/mdx.php?option=com>, посећено 23.11.2016.
- Општина Никшић (n.d.) Спорт, www.niksic.me/o-niksic/sport, посећено 23.11.2016.
- Општина Плав (n.d.) www.plav.me, посећено 23.11.2016.
- Општина Пљевља (n.d.) Секретаријат за спорт, <http://www.pljevlja.me/>, 23.07.2015.
- Општина Рожаје - www.rozaje.me. посећено 10.04.2015.
- Општина Тиват - www.opstinativat.com. посећено 19.04 2013. године
- Општински секретаријат за спорт Херцег Новог и самостално истраживање, 2014. и 2015. године.
- Основни појмови у туризму (н.д.). преузето са <http://www.turizamiputovanja.com/osnovni-pojmovi-u-turizmu/>.
- Page, J. S. (2007). *Turism Menagement -Managing for Change*, Elsevier.
- Пашиновић, М. (1998). *Основи туризма*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Пашиновић, М. (н.д.). Историјски лексикон, http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/dokumenti/boka_kotorska_istorijski_leksikon_cg.htm, посећено 23.11.2016.
- Перић, Д. (2000). *Методологија 3*, Београд: СИА.
- Плавша, Ј. (2005), *Спортски туризам*, Нови Сад: Департамент за туризам и географију.
- Плавша, Ј., Пешта, Т. (2006). Екстремни спортови у туризму Србије, Нови Сад: *Зборник радова департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 35/2006, стр. 91.

- Политика, дневни лист, уторак, 05.08.2008, (www.politika.rs/scc/članak/50952/Biser-Jadrana), стр.11.
- Поповић, П. И. (1927). Интерес за Црну Гору у почетку 19. вијека, *Затиси*, год. I, свеска 1, стр. 1-12.
- Поповић, В. (2014). *Туристичко рекреативни центар Жабљак*, ТРЦ Жабљак.
- Програм развоја планинског туризма у Црној Гори (2005), Република Црна Гора.
- Пројектна документација Спортске дворане – Жабљак. посећено 13.08.2015.
- Просторно-урбанистички план Пријестонице Цетиње Документациона основа (фебруар 2014.) Planet Cluster & Монте ЦЕП.
- Просторни план подручја посебне намјене за морско добро (2007), Република Црна Гора.
- Просторни план Црне Горе до 2020. године (2008), Република Црна Гора.
- Радојичић, Б. (2008). Географија Црне Горе, књига 1, Подгорица. ДАНУ.
- Раичевић, Ж. (2013). Стручно образовање кроз дуални систем, Подгорица: ЗУНС.
- Рајак, Б. и сар. (2016). Просторни ресурси за развој спортско-рекреативног туризма, У: Шилјак и Николић (Уред.) *Зборник радова са 11. Међународне научне конференције „Менаџмент и спорт“* (2015). Београд: Факултет за менаџмент у спорту, стр. 150-160.
- Релац, М., Бартолучи, М. (1987). *Туризам и спортска рекреација*, Загреб: Информатор.
- Репергер, Ш., Шкрбић, И. (2010). *Менаџмент у спорту*, Београд: Факултет за менаџмент у спорту.
- Република Црна Гора Министарство спорта (1996). *Спортски објекти у Црној Гори, стање и бонитет*, Подгорица: РЦГ.
- Ровински, П. (1881). Путовање др Б. Шварца по Црној Гори, *ГЦ ХХ*, бр. 20-21, V, стр. 2.
- Ровински, П. (1889). Цетиње (1884 – 1889), *Грлица*, стр. 68.

Saddlebrook Resort & Spa -http://www.saddlebrook.com.servis_and_amenities.html.

Преузето 17.9.2015.

Сенечић, Ф. Вуконић, Б. (1997). *Маркетингу туризму*, Загреб: Микрорад.

Спалевих, М. (2014). *Спортски туризам као посебни облик туризма – могућности и значај*, Тиват: Факултет за медитеранске студије.

Спасић, В. (2006). *Менаџмент туристичких агенција и организација путовања*, Београд: Универзитет Сингидунум - Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент.

Сл. лист Црне Горе", бр. 05/12, 21/99, 25/12 и 61/12, члан 21 Уредбе о организацији и начину рада државне управе, Министарство одрживог развоја и туризма.

Слога Забавник (1862). Ур. Чакра, Е., Нови Сад: Брзотиском епископске књигопечатње.

Спортска хала Игало- www.energovg.rs/projekti/sportska-hala-igalo, посећено 12.03 2015.

Starbuck W., Hedberg B. (2003). How Organizations Learn from Success and Failure, in Dierkes.

Standeven, J. & Кноп, Р. (1999). *Sport tourism*, Champaign (Illinois): Human Kinetics.

Станојевић, Г. (1955). *Црна Гора у доба Владике Данила*, Цетиње: Историјски институт Црне Горе.

Статистички годишњак Црне Горе (1933). II, стр. 264-265.

Статистички годишњак Црне Горе (1934). стр. 256.

Stoner A. F, R.; Edvard Friman; Danijel R. Gilbert, Jr, (2002). *Menadžment*, Београд: Želnid.

Стратегија развоја туризма Црне Горе до 2020. године (2008). Република Црна Гора.

Strašni ples sa divljinom (n.d.) www.superodmor.rs/putopisi/182/strasni-ples-sa-divljinom, посећено 23.11.2016.

Светски савет за туризам и путовања (WTTC) <http://www.wttc.org/>, посећено 11.01 2015.

- Светска туристичка организација (World Tourism Organisation) <http://www2.unwto.org/>, посећено 11.01 2015.
- Суботић, Д. (2003). *Спорт и медији*, Београд: "КИС центар".
- Theobald, F. U. (2005). *Global Tourism*, Burlington: Elsevier.
- The UK's Indoor skiing centres (n.d.) <http://www.onthesnow.com/news/a/583559/the-uk-s-indoor-skiing-centres>, посећено 23.11.2016.
- Thomas Cook's History in Pictures (n.d.). preuzeto sa <https://www.theguardian.com/business/gallery/2011/dec/15/thomas-cook-history-in-pictures>.
- Trivago.rs.- Најповољније понуде за више од 1420048 хотела - www.trivago.rs. Преузето 11.01 2015.
- Томић, М. (1999). *Маркетинг у спорту*, Београд: Астибо.
- Томић, М. (2005). *Маркетингу спорту - спортска промоција и маркетинг микс*, Београд: СИА.
- Томић, М. (2007). *Спортски менаџмент*, Београд: Дата статус.
- Туристичка организација Жабљак 2015. године. Посећено 4.12. 2015.
- Тузовић, Д. (2000). *Од Требјесе до Хималаја*. Монографија. Краљево: ПСД Јаворак.
- Унковић, С. (1988). *Економика туризма*, XI издање, Београд: Савремена администрација.
- UNWTO Tourism 2020 Vision (n.d.) <http://www.inwdt.odg/fosts/eng/visopn.htm>. посећено 23.07.2015.
- US Sport Camps (n.d.) <http://www.ussportscamps.com/news/basketball/2011-nike-basketball-camp-schedule>, посећено 1.12. 2015.
- Веселиновић, Ј. (2011). *Менаџмент спортске организације*, Београд: Спортски савез Србије.
- Visit Montenegro (n.d.) <https://visit-montenegro.com/tourism/montenegrin-coast-beaches/>, Posećeno 17.06.2015.
- Visokogorci Crne Gore (n.d.) www.visokogorcicg.com/category/cgplanine/, посећено 11.07. 2015.

- Врхови – Дурмитор - <http://www.durmitor.rs/7-vrhovi/>. Преузето 23.02.2016.
- Вујаклија, М. (1980). *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Вуконић, Б.; Кеча, К. (2001). *Туризам и развој*, Загреб: Економски факултет Загреб.
- Вуконић, Б. (1994). *Туризам у сусрет будућности*, Загреб: Микрорад и ЕЕФ.
- Вуксан, Д. (1938). *Записи*, XI, св.1. књ. XIX, стр 1-14.
- Weed, M, & Bull, C. *Sports Tourism, Participants, policy and providers*, Elsevier, Oxford UK, 2004, p. 55.
- Званични сајт општине Пљевља. www.pljevlja.me. Преузето 15.09.2014.
- Живић, Д. (2006). *Исхрана прегледи и тестирање спортиста*, Нови Сад: Специјалистички центар др. Живић.
- Животић, Д. (1999). *Управљање у спорту*, Београд: Министарство за спорт и омладину Републике Србије.
- Животић, Д. (2007). *Менаџмент у спорту*, Београд: Факултет за менаџмент у спорту Универзитета Браћа Карић.

БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

МА Веселин Дрљевић рођен је 15.03.1964. године у Штитарици, Општина Мојковац. Основну школу завршио је у Томажеву, општина Бијело Поље. Дипломирао је на Филозофском факултету у Никшићу, одсек за Историју и географију.

Последипломске или у Црној Гори Магистарске студије (нострификовано у Србији Мастер) завршио је на Економском факултету Универзитета Црне Горе. Положио је све прописане испите у току последипломских студија са просечном оценом 9,43. Магистрирао је на Економском факултету Црне Горе на тему: *“Финансирање фудбалских клубова у Црној Гори“*.

Током студија био је један од оснивача и уредника студентског месечника Индекс, који је у континуитету штампан шест година. Такође, као студент волонтерски је три године радио у дневним новинама Побједа. Сарађивао је са београдским медијима Спорт, Спортски журнал и Темпо.

Као професор историјских наука радио је у средњим школама Подгорице: Машинској, Електротехничкој, Гимназији " Слободан Шкеровић", а од 1998. године стално је запослен у приватној компанији Јумедиамонт, на месту уредника спорта у дневнику „Дан“. МА Веселин Дрљевић је у време рада у школи на најбољи могући начин изводио наставу из предмета историја, чему сведочи више признања и похвала добијених од Завода за школство Савезне републике Југославије и Републике Црне Горе.

У области спортског новинарства се доказао изванредном организацијом спортске редакције и њене препознатљивости у спортском новинарству Црне Горе. Одличан је организатор и препознат спортски новинар и спортски, али и научни радник у Црној Гори, као и на простору Балкана и југоисточне Европе.

Током новинарске каријере написао је и објавио велики број извештаја, репортажа и коментара. Организује и као главни менаџер води и уређује додатак о спорту који се у оквирима дневних новина Дан, свакодневно штампа.

На седници Скупштине 2002. године изабран је, а касније реизабран на место председника Удружења спортских новинара Црне Горе. У периоду 2002.-2006. година био је потпредседник Удружења спортских новинара Државне заједнице Србија и Црна Гора.

Као председник Организационог одбора организовао је два Првенства света у тенису за новинаре (Будва 2011. и Херцег Нови 2015. године).

Иницијатор је и први председник (2008-2012) Удружења спортских новинара југоисточне Европе. Организатор је више међународних научних скупова (Будва 2002., Мојковац 2003., Бијело Поље 2004, Пљевља 2005. године) на тему: "Улога спортских новинара у борби против допинга у спорту", и суорганизатор скупова у Скопљу (Македонија) 2006., Сарајеву (БиХ) 2007., Охриду (Македонија) 2008., Банском (Бугарска) 2012., Буштенију (Румунија) 2013., Родосу (Грчка) 2014., Дојрану (Македонија) 2015.године.

Стални је учесник Конгреса АИПСА (International Sports Press Association) и АИПС Европе (European Sports Press Association) 2007. године у Брегенцу (Аустрија), 2008. Пекинг (Кина), 2009. Милано (Италија), 2010. Анталија (Турска), 2012. Инсбрук (Аустрија), 2013. Сочи (Русија), 2014. Баку (Азербејџан), 2015. Доха (Катар).

Учествовао је на Конгресу МОК-а у Лозани и извештавао са Олимпијских игара у Пекингу 2008. године, Фудбалског првенства света у Немачкој 2006. године и са Европског фудбалског шампионата у Белгији и Холандији 2000. године.

Објавио је више радова на међународним научним скуповима у земљи и иностранству, а тематика радова, односно области интересовања су спорт, спортска такмичења и спортски туризам.

Референце:

Аутор је две књиге:

- **Дрљевић, В.** (2004). *Градоначелници у патикама*, Бијело Поље: Пегаз.
- **Дрљевић, В.** (2008). *Скупштинске патике*. Ужице: Графичар.

Објављени научни радови:

- **Дрљевић, В., Маријановић, Р., Јовановић Л.** (2014). Значај спортско - рекреативних садржаја у одрживом развоју туризма Црне Горе. International scientific conference on sustainable economy and the environment, Београд, 23 - 25. април 2014. године Институт економских наука. – **М 34**
- Маријановић, Р., Јовановић Л., **Дрљевић, В.**, Кларић. Д. (2015). Утицај спортских и туристичких манифестација на развој одрживог туризма у Херцег Новом, *Ecologica*, ISSN 0354- 3285, бр. 78, стр. 226-232. – **М51**
- **Дрљевић, В. (2016)**. Sportsko turistički potencijali Durmitora, 2. Kongres sportskog turizma, Makarska (HR): LUX, 11.11.2016.-12.11.2016., potvrda o objavljivanju u zborniku M34.
- **Дрљевић, В., Шилјак, В.** (2017). Possibility for Development of Sport Tourism in Herceg Novi, 14th International Scientific Conference on Transformation Processes in Sport – Sport Performance, In: Bjelica, Popović, Akpinar, book of abstracts, 30th March-2nd April 2017, Budva: ISBN 978-9940-569-18-1, p.61. – **М 34**
- **Дрљевић, В., Шилјак, В., Јовановић, Л., Исаковић, М.** (2017). Одрживост развоја спортског туризма у Црној Гори, *Књига апстраката Међународна научна конференција “Циљеви одрживог развоја у III миленијуму”*, Научно-стручно друштво за заштиту животне средине Србије, *Ecologica*, ISBN 978-86-89061-10-9, (20-22.04.2017), str. 40. - **М 34** – прихваћено за штампу у *Ecologica* – **М51**
- **Дрљевић, В., Исаковић, М., Максимовић, Л.** (2017). Луксузни спортски туризам, У: Шилјак, Парчина, Николић, *Зборник апстраката са 13. Међународне научне конференције „Спорт у транзицији“*, 26. мај 2017, Београд: ФМС, ISBN: 978-86-6461-021-6, стр. 19. - **М 34**